

სსრკ მეცნიერებათა აკადემიის საქართველოს ფილიალი
ГРУЗИНСКИЙ ФИЛИАЛ АКАДЕМИИ НАУК СССР
FILIALE GEORGIENNE DE L'ACADÉMIE DES SCIENCES DE L'URSS

Handwritten signature or stamp in the top right corner.

აკად. ნ. მარის სახელობის ენის, ისტორიისა
და მატერიალური კულტურის ინსტიტუტის

მ რ ა მ ბ ე

ИЗВЕСТИЯ

ИНСТИТУТА ЯЗЫКА, ИСТОРИИ И МАТЕРИАЛЬНОЙ
КУЛЬТУРЫ им. акад. Н. Я. МАРРА

BULLETIN

DE L'INSTITUT MARR DE LANGUES, D'HISTOIRE
ET DE CULTURE MATÉRIELLE

II 2

ტფილისი

1 9 3 8

B U L L E T I N

DE L'INSTITUT MARR DE LANGUES, D'HISTOIRE
ET DE CULTURE MATÉRIELLE

II 2

აკად. ნ. მარის სახელობის ენის, ისტორიისა
და მატერიალური კულტურის ინსტიტუტის

მ რ ა მ ბ ე

ИЗВЕСТИЯ

ИНСТИТУТА ЯЗЫКА, ИСТОРИИ и МАТЕРИАЛЬНОЙ
КУЛЬТУРЫ им. акад. Н. Я. МАРРА

4812

II 2

დაიბეჭდა სსრკ მიცნაირებათა აკადემიის
საქართველოს ფილიალის განკარგულებით
თავმჯდომარე პრინტ. ნ. მუსხელიშვილი

რედაქტორი პრინტ. სიმონ ჯანაშია

1. ქ. ლომთათიძე, ძირითად დროთა წარმოებისათვის აფხაზურში 179—256
2. კ. ბიტელი, ართვინში აღმოჩენილი ბრინჯაოსაგან გაკეთებული არქეოლოგიური ნაშთები 257—266
3. გ. ჩიტაია, Prof. J. L. Myres, A figurine vase from Tiflis, Man, London, february, 1937, № 31, გვ. 27—28 267—271

С О Д Е Р Ж А Н И Е

1. К. Ломтатидзе, Образование основных времен в абхазском языке 179—256
2. К. Биттель, Бронзовые археологические находки из Артвина 257—266
3. Г. Читая, Prof. J. L. Myres, A figurine vase from Tiflis, Man, London, february, 1937, № 31, გვ. 27—28 267—271

TABLE DES MATIÈRES

1. K. Lomtadidzé (K. Lomtadize), La formation des temps fondamentaux dans l'abkhasien. 179—256
2. K. Bittel, Trouvailles archéologiques en bronze provenant d'Arthvini 257—266
3. G. Tchitaya (G. Čitaia), Prof. J. L. Myres, A figurine vase from Tiflis, Man, London, february, 1937, № 31, 27—28. 267—271

ძირითად დროთა წარმოშობისათვის აფხაზურში

აფხაზური ზმნა უაღრესად მდიდარაა დროებითა და კილოებით, განსაკუთრებით კილოებით, რომელთა შესაძლებელი სახეობები ჯერ აღწერილიც არ არის. ამ დრო-კილოთა მთლიანი განხილვა ჩვენს მიზანს ამჟამად არ შეადგენს. აქ ჩვენ უმთავრესად ვეხებით აწმყოს, ნამყო უსრულისა და აორისტის¹ წარმოებასა და მაწარმოებლებს.

ხსენებულ დროთა გამოყოფას ამართლებს მათი გარკვეული დამოკიდებულება ზმნის ფუძისადმი. ისინი განსაკუთრებულ ინტერესს ფორმათა მრავალნაირობითაც იწვევენ. ფორმათა ამ სხვადასხვაობას ვხვდებით ერთი და იმავე დიალექტისა თუ თქმის ფარგლებშიაც.

არსებულს ლიტერატურაში, ჩვეულებრივ, არცაა გათვალისწინებული ამა თუ იმ ფორმათა ვარიაციები (მაშინ, როდესაც ერთ ზმნას, ამ ვარიაციათა საფუძველზე, შესაძლოა ერთ დროში ათეული ფორმაც კი გააჩნდეს), ან არა-და უყურადღებოდ რჩება საკითხი მათი ურთიერთობისა.

საჭირო იყო გარკვევა იმისა, თუ რა შემთხვევაში (სად, როდის) შეიძლება ჰქონდეს ზმნას ესა თუ ის დაბოლოება (მაგ., -ოატ, -ჟოატ, -ჟეატ — აწმყოში, -ეატ, -იუ აორისტში; -ონ, -ჟან — ნამყო უსრულში და სხვ.), აქვს თუ არა მათს გამოყენებას გარკვეული წესი და რა ნიანდაგზეა მიღებული იგი. ამისათვის აუცილებელი იყო აფხაზურისათვის დამახასიათებელ ფონეტიკურ მოვლენათა გათვალისწინება და სხვადასხვა თქმებისა და დიალექტების საფუძვლიანი ცოდნა. მართალია, აფხაზური ენის თქმა-დიალექტები ჯერ-ჯერობით სასურველად შესწავლილი არ არის, მაგრამ ვცდილობდით მაინც ეს ნაკლი შეგვევსო იმ არსებულ წყაროთა სრული გამოყენებით, რომელთა მოპოებაც ამჟამად შეიძლება.

დიდძალი მასალა მოგვცა აკად. ნ. მარის ლექსიკონმა², რომელშიაც, ყოველს შესაძლებელს შემთხვევაში, მოყვანილია აწმყო-აორისტის ფორმები სხვადასხვა თქმათა მიხედვით³. ბზიფური დიალექტისათვის აგრეთვე ვისარგებ-

¹ აორისტს ხშირად სულ სხვა მნიშვნელობით ხმარობენ. მაგ., უსლარი აორისტიმ ვადამოსცემს გარკვეულ ზნნათა აწმყოს აფხაზურში. დირიკი — საერთოდ აწმყოს აორისტისათვის შედარებით უფრო გავრცელებული მნიშვნელობის შესაბამისად აქ იგი პერფექტს გულისხმობს.

² ნ. მარი, Абхазско-русский словарь, Ленингр., 1926.

³ აკად. ნ. მარის ხსენებულს ლექსიკონში არაიშვიათად შეგვხვდება დროის ფორმებისა და ურობის აღუნიშვნელადაც. თუ მათი სადაურობის გარკვევისათვის აღარავითარი საშუალება აღარ იყო (მაგ., სპეციფიკური ბზიფური ბგერები), ასეთს ფორმებს დიალექტოლოგიურ მიზნით, რა თქმა უნდა, ვეღარ ვიყენებდით.

ლეთ პ. უსლარის გრამატიკაში¹ მოცემული მასალებით და ჩვენ მიერ სოფ. ლიხნში ჩაწერილი ძეგლებით. აბუჟურისათვის გამოვიყენეთ პროფ. ს. ჯანაშვიას მიერ ბლომად ჩაწერილი ტექსტები სოფ. აძვიბუაში (აძვებუა) და ჩვენ მიერ ჯგერდაში (სოფ. ახუწა) ჩაწერილი ტექსტები.

ვისარგებლეთ აგრეთვე თანამედროვე საბჭოთა აფხაზეთის მწერლობის ძეგლებით. აფხაზური სალიტერატურო ენა მხოლოდ ახლა ყალიბდება და მასში ჯერაც სხვადასხვა დიალექტურ ფორმებს დიდი გასავალი აქვს. მაგრამ მიუხედავად ამისა ამ ძეგლთა გამოყენება დიალექტოლოგიური მიზნით მაინც შეუძლებელია. ასევე დიალექტთა დახასიათებისას ვერ დავყვარდებით „აფხაზური ზღაპრების“ ტექსტებს (გამოსულია 1936 წ.), იმისდა მიუხედავად, რომ ყოველ ზღაპარს მთქმელი და რაიონი აქვს აღნიშნული, ვინაიდან ტექსტები სხვადასხვა ინტერესის მქონე პირთაგან არის ჩაწერილი და ხშირად ჩამწერთა ხელიც ამჩნევა. ამიტომ მათ, უმთავრესად, ზოგადი ენობრივი მოვლენისა და უკვე ცნობილი და მოსალოდნელი ფორმების დასადასტურებლად მივჭმართავთ.

აფხაზური ზმნები დროთა დაბოლოებებში დიდი სირთულით არ ხასიათდება. ცვლილებები ფონეტიკიდან მომდინარეა და ეხება ხმოვნითს ელემენტებს. ამ მოვლენას თავის დროზე პ. უსლარიც შენიშნავდა², ოღონდ მას არ მოუცია ეს განსხვავებული სახეები და მისთვის, როგორც თვითონაც ამბობს, გაურკვეველიც დარჩა ამ ცვლილებათა კანონზომიერება.

დროთა წარმოების მიხედვით აფხაზური ზმნები შეიძლება დავყოთ ორ ჯგუფად: ე. წ. სტატიკურ ზმნებად (სტირუპ = ვზივარ, სგგლოუპ = ვდგავარ, სტყოუპ = ვარ, ვარსებობ) და დინამიკურ ზმნებად (სტირატ = ვჯდები, სგგლოატ = ვდგები, იზლგუტატ = ვწევ) აქ უკვე ადგილი აქვს განსხვავებულ მაწარმოებელთა გამოყენებას³.

შინაარსით აზსებითად განსხვავებულ სტირუპ (ვზივარ) და სტირატ (ვჯდები) ტაბის ზმნათა ასეთი დაყოფა იმითია გამართლებული რომ სტატიკურ ზმნებს დინამიკურთაგან განსხვავებით ახასიათებს (თავი რომ დავანებოთ მასდარსა და ზოგჯერ ფუძეშიაც მნიშვნელოვან გადახრებს): ნაწილობრივ ფორმანტთა სხვაობა (აწყო) და ერთი ნაწყოს გარდა, მთელი დანარჩენი დროების არქონა (იხ: უსლარი, § 15; გვ. 24, 25, აქვე, გვ. 223)⁴.

I. დინამიკური ზმნები

დინამიკურს ზმნებში დამახასიათებელ მაწარმოებლად გვხვდება: აწყოში — -ოატ, -უჟატ, -უოატ; ნაწყო უსრულში — -ონ, -ჟან; აორისტიში — -ეატ, -იტ და სხვ. ის გარემოება, რომ ამ მაწარმოებელთა შემადგენლობაში გვხვდებოდა

¹ პ. უსლარი, Абхазский язык, Тиф., 1887.

² სენებული ნაშრომი, § 32.

³ ამიტომ პ. უსლარის დებულება «Окончания согласные для одних и тех же времен одинаковы во всех без исключения абхазских диалектов»-ო (იქვე, § 32), შეიძლება მეტისმეტად განზოგადებულად გვეჩვენოს, მაგრამ უნდა შევნიშნოთ, რომ უსლარი აქ მხოლოდ ე. წ. დინამიკურს ზმნებსა და მათს დაბოლოებებს უნდა ვარაუდობდეს.

⁴ ზოგ შემთხვევაში სტატიკურს ზმნასაც შეიძლება დავართოს დინამიკურისათვის დამახასიათებელი სუფიქსი (მაგ.: სე-ყაზა-ჟოატ და სხვ.), მაგრამ აქ სტატიკური ზმნა გარკვეული ელემენტების დართვასაც საჭიროებს.

ო და ე ხმოვანი, სვამდა საკითხს მათი სხვა ფორმიდან წარმოშობილობის შესახებ, საკითხს იმის შესახებ, რომ ისინი შეიძლება მიღებული იყვნენ გარკვეული ფონეტიკური ცვლილებების შედეგად, რადგანაც ეს ხმოვნები მკვიდრად არ გამოიყურებიან თვით აფხაზურის ძირითადს მარაგში. **ჟ** და **ო** ჩვეულებრივ არც სხვა ენებიდან მომდინარე სიტყვებში რჩებიან ამ სახით: **ო** სხვა ენისა გვაძლევს **ჟა-ს**, **ე კი — ა-ს**.

1. აწმყო

აწმყო ს წარმოება და ფუძე ზმნისა¹

ხსენებულ მაწარმოებელთა გამოყენებაში მნიშვნელობა ენიჭება იმას, თუ რომელ დიალექტთან გვაქვს საქმე. აწმყოში, მაგალითად, ბზიფური თითქმის ყოველთვის **-ჟეჟტ**, **-ჟოჟტ** დაბოლოებას მიჰპირთავს. **პ**: უსლარი, რომელსაც ბზიფური წარმოება აქვს მოყვანილი, მხოლოდ **-ჟეჟტ** დაბოლოებას აღნიშნავს. აკად. ნ. მარის აფხაზურ-რუსული ლექსიკონის სათანადო აღგილებზე **-ჟეჟტ** (|| **-ჟეჟტ**) დაბოლოებიანი ფორმები კალდახარულისთვისაა (ბზიფი) აღნიშნული, ხოლო **-ჟოჟტ**-იანი — ლიხნურისათვის (ბზიფი). რაც შეეხება აბჟუურს, აქ აწმყოში გვაქვს, როგორც **-ჟეჟტ**, **-ჟოჟტ**, ისე **-ოჟტ**, **-ოჟტ**² სუფიქსიც. აბჟუურისთვის ამ შემთხვევაში გადაწმყვეტ³ ზმნის ფუძეა. აქ **-ოჟტ** დაბოლოება გააჩნია ისეთ ზმნას, რომლის ფუძეც ა ხმოვნით მთავრდება. ბზიფურში კი მაწინაც მოსალოდნელია **-ჟეჟტ**, **-ჟოჟტ** დაბოლოება.

მაგ.:

ა-ხმოვან-ფუძიანი ზმნები აბჟუური. ფორ³. ბზიფური ფორ³.

აფყა-რბ	იფტყყოტ -რბტ	იფტყჟუტეტ ³ -ჟოჟტ	ეჭრი რასმე
აღაგა-რბ	საღგოტ „	საღგჟეტ „	ვიწყებ რასმე
აგა-რბ	იზგოტ „	იზგჟეტ „	მოვაქვს რამე
აგჟბთა-რბ	იგჟბსთოტ „	იგჟბსთჟეტ „	ვსინჯავ რასმე
ათათიდა-რბ	ითბსთიოტ „	ითბსთიჟეტ „	ვასხამ რაშიმე
აბუხა-რბ	საბუხოტ „	საბუჟეტ „	გკითხულობ რასმე
აჰა-რბ	ისჰოტ „	ისჰეტ „	ვამბობ რასმე
აჭა-რბ	ისჭოტ „	ისჭეტ „	გვამ რასმე
აგჟაბუხა-რბ	ისგჟაბუხოტ „	ისგჟაბუჟეტ „	მომწონს რამე

¹ ვრცლად ზმნის ფუძის საკითხს აწმყოთან განვიხილავთ, მაგრამ ზოგადი დასკვნები ზმნის ფუძესთან დაკავშირებით ძალაში რჩება აქ განხილული სხვა დროებისთვისაც.

² მასში შესაძლოა -ა (—ი) დაიკარგოს და მივიღოთ -ოჟ || -ოტ.

³ ბზიფური ფორმები ნაჩვენებია აკად. ნ. მარის ლექსიკონის მიხედვით სათანადო ზმნათა ქვეშ; ამიტომ გვერდს არ აღვნიშნავთ. აბჟუურისათვის-კი ის ფორმებია მოცემული, რომლებიც ჯგერდაში დავიდასტურეს და რომლებსაც მზარს უჭერს აქვებჭური და აკად. ნ. მარის მიერვე პარალელურად მოყვანილი სახელებები.

ა-ხმოვან-ფუძიანი ზმნები	აბჟუური ფორ.	ბზიფ. ფორ.	
აცა-რბ	სცრბ	სცრბ	მოვდივარ
აქტბგლა-რბ	სტბგლოტბ	სტბგლოტბ	ვღვარ ზედ
ათალა-რბ	სთლოტბ	სთლოტბ	ჩავდივარ შიგ
ალაშცა-რბ	რლაშცოტბ	რლაშცოტბ	ბნელდება
ალცა-რბ	აღლსცოტბ	აღლსცოტბ	ვადებ რისგანმე რასმე
ანწა-რბ	სგწოტბ	სგწოტბ	ვთავლები, ვილევო, ვწყლებო
აკაფსა-რბ	იკასფსოტბ	იკასფსოტბ	ვბნევ, ვყრი რასმე
ათარბა-რბ	ითასტბოტბ	ითასტბოტბ	გამოვაშრობ რასმე
აჟა-რბ	იბჟოტბ	იბჟოტბ	ვიტყუებ რასმე
აცაჟა-რბ	სცაჟოტბ	სცაჟოტბ	ვლაპარაკობ
ათა-რბ	სტოტბ	სტოტბ	ვბტი
აფხაშა-რბ	სფხაშოტბ	სფხაშოტბ	ვრცხვები (მრცხვენია)
აფხაწა-რბ	იფხასწოტბ	იფხასწოტბ	(გა)ვავლებ რასმე
ალაშა-რბ	ისტლშოტბ	ისტლშოტბ	„ვიძლებ“ რასმე (წემიძლია- (რამე)
ათაშა-რბ	სთაშოტბ	სთაშოტბ	„ შიგ ვვარლები
აშწა-რბ	იშტსწოტბ	იშტსწოტბ	„ ვაცმევ მას (კაცს) რასმე
ალაწა-რბ	ილასწოტბ	ილასწოტბ	„ ვთესავ რასმე
ახძა-რბ	სახძოტბ	სახძოტბ	„ (და)ვეწვევი რასმე
აჯაშა-რბ	იჯასშოტბ	იჯასშოტბ	„ „ვიკვირებ“ რასმე (მი- კვირს რამე) და სხვა მრავალი-

მოყვანილ ფორმათა დაჰდასტურებლად მივპმართოთ ტექსტებს.

ბზიფური სახეობა დასტურდება „აფხაზურ ზღაპრებში“¹. იქ, მაგალითად,

ბზიფში ჩაწერილ ტექსტებში გვხვდება:

ანწო დართუეტ² (ათა-რბ) 128₆₃ ასაფლავებენ ვისმე (სიტყვა-სიტყვა-

მიწას აძლევენ გონიერ არსებას).

არახტტა, დადსჰოტბ (აღჰალა-რბ) 102₂₂ ძაფებს შემოვანვევ რასმე.

შოუს მარიახტოტბ (ამარია ხა-რბ) 90₂ თქვენი საქმე (გა)აღვილდება:

აჭნტა ჟაგტოტბ (ავა-რბ) 54₁₇ სახლში (შინ) წავიყვანს რამე.

იჟგტოტბ (ავა-რბ) 50₂₅ თქვენ წავიყვანთ (წაიღებთ) რასმე და სხვ.

¹ აფსუა ლაკტქუა, აქ. აფსუა 1936.

² ტ (უ-ბრჯგუ) და ა თანამედროვე აფხაზურ ალფაბეტს არ გააჩნია, ამიტომ იქ „დართუეიტ“ (dartueit) სწერია. ქართული ტრანსკრიფციით გადმოღებისას ასეთ შემთხვევებში გამოთქმის მიხედვით ტ-სა და მ-ს ვწერთ.

³ პირველი ციფრი გვერდს აღნიშნავს, მეორე — სტრაქონს.

ჩვენ მიერ ჩაწერილს ლიხნურს (ბზიფი) ტექსტებში არის:

- ჰცაჟრდტ-ჰა ინლაგა (აცა-რა) მიედივართო (წავალთო), რომ დაიწყეს.
 დგრგტრდტ (აგა-რა) მათ მიჰყავთ ვინმე (გონ.).
 შაგლფტოდტ (აფა-რა) ქალი თქვენ შეგჰამთ.
 იყარწტოდტ (აყაწა-რა) ისინი აკეთებენ რასმე.
 აკრგჰასწტოდტ (აჰაწა-რა) რასმე ვაჰმეგ მას (კაცს).
 იგტჰსთტოდტ (აგტათა-რა) ვსინჯავ რასმე და სხვ.

აძვიბჟურს ტექსტებში:

- ჟულჰაცა ირკტრ-ჰა იშაოდტ (აშა-რა) I, 4¹ მევალეებმა რომ დაიჭირონ
 (უგ.) ეშინია.
 შთა ჰცრტ ჰაჰნგყა (აცა-რა) II, 4 აწ (უკვე) მიედივართ (წავალთ) შინ
 (სახლში, სახლისკენ).
 დაჰჰარტ (აჰა-რა) III, 3 ჩვენ მას (რასმე) ვაშობთ.
 სე იზგრტ (აგა-რა) IV, 28 მე წავიღებ (რასმე).
 იკასტსრტ (აკატსა-რა) XVII, 150 დავურო, ჩამოვყრი (რასმე).
 ხეხ სებლა აშახა ახანტ ისგხრდტ (ახა-რა) X, 81 წელზე თოკი მაქვს
 (ჩამოცმული) და ზევითკენ მეწვეიან და სხვ.

ჯგერდულს ტექსტებში:

- იყაჟო ზბრტ-ჰა (აბა-რა) რას იზამს (კაცი), ვნახავ-ო.
 ჰაბჟჟჟ ჰარგრდტ (აბჟჟრგა-რა) დავიძახებთ.
 აჟაჟ ტჰჰჰარდტ (აჰა-რა) ერთ რასმე (სიტყვას) გეტყვით (ვაჟო).
 შარს აკტ შარტჟტუნხრტ (აქტუნხა-რა) თქვენ რალაცაზედ სახლობთ
 (ცხოვრობთ ზედ).
 შუმშენგჟ სარჟ დყასწოდტ (აყაწა-რა) თქვენს საგზალს მე გავაკეთებ.
 სლ დაარა იშარტცოდტ (აშარტა-რა) ჩემი ძალი ძალიან ნა-
 დირობს.
 სარს ურგზგრდტ აძტ (არგა-რა) მე გაგიყვან (ვაჟო) წყალში.
 სგდჟჟჟლარ დგსგხძრდტ (ახძხ-რა) რომ გავემართო (წავიდე), დამე-
 წვეა იგი (გონ.).
 ჟსგგ სგლდოდტ (აფა-რა) მაინც შემჰამს ქალი.
 დებმჟან სგბტჰარტ (აჰა-რა) ქალო ნუ შესჰამ მას (აღამიანს), გთხოვ
 (გვედრები).
 სგცბზიჰნ სყლრტ (აყალა-რა) კარგ ხარად ვიქცევი.
 დლაგოდტ აჰნაყაწარა (ალაგა-რა) იწყებს იგი (აღამიანი) სახლის კე-
 თებას (შენებას).

¹ რომაული ციფრი ძეგლზე მიუთითებს, არაბული — გვერდზე.

აწკარქტა ხუთსთარლა ი რ ა შ ო ტ (არაშა-რა) კიდებს (ძვიდებს) ხუმ-ტარათი ასწორებს (კაცი).

აშუ კ ა რ წ ო ტ (აჰაწა-რა) კარს (შე)კიდებენ.

არახუ აღიხაზ ი დ გ რ ტ ი რ ტ (არტია-რა) საქონელს გარეთ (მინდვრად) სვამენ („აჯენენ“, აბინავენენ).

აფარა შ ა ტ რ თ ო ტ (ათა-რა) ფულს მოგცემენ თქვენ.

ი რ ძ რ ძ ო ტ (აძრძა-რა) ისინი რეცხენ მას (რასმე).

ა ა ჰ ა ფ ხ ა ძ ო ტ (აფხა ძა-რა) ვითვლით მას (რასმე)

და სხვ.

როგორც ვნახეთ, ა-ფუძიანი ზმნა აწმყოში -ოჲტ დაბოლოებითაა წარმო-დგენილი აბჟუურში. არც ჯგერდულსა და არც პროფ. ს. ჯანაშიას მიერ ჩაწე-რილს აძვიბჟურს ტექსტებში, ერთი შემთხვევაც არა გვაქვს ამ წესის დარღვე-ვისა. ბზიფურში-კი ასეთ ზმნებთან გაბატონებული -ჲეჲტ || -ჲოჲტ დაბოლოებაა, მაგრამ ამის პარალელურ ფორმად იშვიათად გვხვდება -ოჲტ — სუფიქსიც-ხსენებულს ლექსიკონშივე შეიძლება ასეთს რამდენსავე ფორმას წავაწყდეთ.

მაგ.:

ს ა ლ გ ო ჲ ტ	(ალგა-რა)	ლექსიკ., გვ. 5	ვათავებ რასმე
ი ს გ რ ა შ ო Პ ტ	(არაშა-რა)	„ 18	ვასწორებ რასმე
ი ს გ უ ა ფ ხ Პ ტ	(აგუაფხა-რა)	„ 31	მომწონს რამე
ს გ კ შ Პ ტ	(სკშა-რა)	„ 50	ვარტყამ
ს ჰ რ ა ზ Პ ტ	(აჰრაზა-რა)	„ 147	ვხონავ
ი ყ ა ს წ Პ ტ	(აყაწა-რა)	„ 92	ვაკეთებ რასმე
ს ი ხ ტ ჩ ჩ Პ ტ	(ახტჩჩა-რა)	„ 106	დავსცინი კაცს
დ ლ გ ხ შ Პ ტ	(ახშა-რა)	„ 138	ქალი ბადებს გონიერ- არსებას (ქალს ება- დება გონ. არს.)
ი ხ გ ს ს Პ ტ	(ახსა-რა)	„ 138	ვკვეთ მას (კაცს) თავს და სხვ.

მაგრამ საფიქრებელია, რომ აქ ყოველთვის არ ჩანდეს კვალი აბჟუურისა-თვის დამახასიათებელი წარმოებისა, არამედ -ოჲტ დაბოლოება მიღებული იყოს სხვა გზით (იხ. აქვე, გვ. 205).

სხვა ხმოვანსა (ი — ჲ, უ) და თანხმოვანზე დაბოლოებულს ზმნებში, ისე როგორც ბზიფურში, აბჟუურშიაც გვაქვს -ჲოჲტ || -ჲეჲტ სუფიქსი. ჯგერდისკენ — მეტწილად -ჲეჲტ¹.

¹ აკად. ნ. მარს ჯგერდისათვის -ჲ Პ ტ-იც აქვს აღნიშნული. მაგ., არგუყრა (შეწუხება დაკლება) ზმნიდან — ი ს გ რ გ უ ა ყ Პ ტ — (ლექსიკ., გვ. 30-31). აღჯჩრა (ქურდობა) ზმნი-დან — ს ლ რ ჩ Პ ტ (იქვე, გვ. 30) და სხვ. ამ ფორმათა შეუძლებლობაზე ლაპარაკი ძნელია, მაგრამ სოფ. ახუწა-ში (ჯგერდა) ჩვენ თითქმის მუდამ უეჲტ გვეხმოდა. ჩვენ მიერ ჩაწერილს ტექსტებში ერთხელ გვხვდება -ჲ Პ ტ სახე.

მაგ.:

ი-ე, უ ხმოვან-ფუძ. და
თანხმოვან-ფუძიანი
ზმნები.

აბჟუურ-ბზიფური ფორ.

ათი-რა	ისაიტიფეტ ისაიტიოფეტ	ვყიდი რასმე
ანეა-რა	სნეატიფეტ სნეატიოფეტ	მივდივარ
აქუ-რა	სკქ(უ)ტიფეტ სკქ(უ)ტიოფეტ	ვიფიცავ
ადგრ-რა	იზდგრტიფეტ იზდგრტიოფეტ	ვიცი რამე
აფს-რას	სგუსტიფეტ სგუსტიოფეტ	ვკვდები
აღდღ-რა	იღღლტიფეტ იღღლტიოფეტ	გრგვინავს
ათასკ-რა	ითასკტიფეტ ითასკტიოფეტ	ვამწყვდევ შიგ რასმე
ახგს-რა	სახგსტიფეტ სახგსტიოფეტ	გადავდივარ რაზედ- მე (მაგ., მთაზე)
აფსახ-რა	ისფსახტიფეტ ისფსახტიოფეტ	(გამო)ვცვლი რასმე
აწგწ-რა	საწგწტიფეტ საწგწტიოფეტ	გამოვდივარ რისამე ქვეშიდან

და სხვ.

მაჰალითები „აფხაზური ზღაპრებიდან“:

ხახა ხემშ რგშთახს ილ აეაფეტ წაყა (ალაფა-რა) 1₂₉ სამი დლე-ლამის
შემდეგ ჩამოვა (ჩამოვარდება) ქვევით იგი (უგუნ.).

სარა აბრი აყარა აუს ზეტოფეტ (აუ-რა) 98₃ მე ამდენ საქმეს ვშერები.
უაჭგ იკრ დააფეტოფეტ (ააფ-რა) 2₄₃ შენი სუნი რომ იკრა' (ვაჟო), მოვა
იგი (ვონ.).

აფგბდა დანააფა ადგაღლ ამცა აკტოფეტ (აკ-რა) 4₃ სულ უმცროსი რომ
მოღის (გონ.), ადგილს ცეცხლი ეკიდება.

ახთა საკტოფეტ (აკ-რა) 5₇ მცივა (სიცივე მეკიდება, მიჰერს).

ჰარგე აძე დალაჰხაფეტ (ალხ-რა) 23₁₁ ჩვენც ვისმე გამოვარჩევთ.

ინასგშეთფეტ წაყა (ანაშო-რა) 48₂₆ ჩამოვადებ (ჩამოვუშვებ) რასმე
ქვევით (ძირს).

ათშაბა ანგლჰა ზეგე ჰაწაჭრტიფეტ (აწაჭრ-რა) 109₁₁ მეოთხე თუ
თქვა (ქალმა), ყველა დავილუბებთ (ჩავილუბებთ).

აჭარჰალი ალაუი ეამაჰკტეფეტ (ამაჰკ-რა) 63₁₁ ხალიჩასა და წისქვი-
ლის ქვაზე ვდაობთ.

სან აში აალგრტგტიფეტ (აარტ-რა) 93₃₇ დედაჩემი კარს გააღებს.

აძვიბჟური ტექსტებიდან:

სარა სგჩეჯეწტიოფეტ (აჩეჯეწ-რა) XI, 93 ცხენიდან (ჩამო)ვხტები.

აკაკლ უსგრკტიოფეტ (აკაკლკ-რა) XII, 101 შენ (ვაჟო) დაგახვესებ.

ქავლთტიოფეტ (აქვლთ-რა) XII, 108 იძახს ქალი.

სე იზტომატ-ჰა (აუ-რა) IX, 77 მე (გა)ვაკეთებ-ო.
 ასას დაჰზაათომატ (აა[ჟ]-რა) X, 85 სტუმარი მოგვდის.
 დეჰტთანგ დეფშტომატ (აფშ-რა) X, 8 ზედ ზის და იყურება იგი (გონ.)
 და სხვა.

ჯგერდული ტექსტებიდან:

ბრწინეთეც (ბრწინ რა) იგი (კაცი) გრებს რალაცას.
 ირმაზეთეც (არმაზეც-რა) იგი (კაცი) ამზადებს რალაცას.
 ჰაჰსაჰტა დაჰშეთეც (აშ-რა) ჩვენს ცოლებს ვკლავთ.
 ჰაჰსაჰტა ჰაბლგეთეც (აბლგ-რა) ჩვენს სახლებს ვწვავთ.
 აკე არწესთეც (არწეს-რა) რალაც ანძრევს მას (უგ.-ს).
 ჰაშა აჰნჯყა დაარგშეთეც (ააშთ-რა) ჩვენს ძმას შინ გამოუშვებენ.
 იხებთეც (ახებ-რა) იგი (კაცი) ხურავს მას (მაგ., სახლს).
 იკელსთეც აძე (აკელს-რა) გადის წყალი.
 აცა ახტრხთეც (ახტრ-რა) ტყავს ხდიან ისინი მას (რასმე).
 აპარკჰა იგუტლსხთეც (აგუტლს-რა) პარკებს გამოვარჩევ, გამოვიღებ.
 აბამბა ჰაგტსხთეც (აგტს-რა) ბამბას ვკრებ
 და სხვ.

-ომატ დაბოლოებაში, რომელიც გვხვდებოდა ზემოხსენებულ ა-ფუძიანი ზმნების წარმოებისას აბჟუჟრში, შეესულია ზმნის-ფუძისეული ა ხმოვანი და უნდა ყოფილიყო ...ა-თეც, ...ა-თომატ, რაც საკმაოდ განშირებული წარმოებაა. მაგ., აცარა (წასვლა) ზმნიდან აწმყოში მოსალოდნელია, როგორც სცომატ, ასევე სცათეც || სცათომატ¹.

ჯგერდულს ტექსტებში არის, მაგალითად:

აგურა... იყარწათეც (აყარწა-რა) ისინი ღობეს აკეთებენ.
 ითახათეც (ათახა-რა) ისინი შიგ ჩარჩებიან.
 ეჰაბტეც დენტჰათეც (ანტჰა-რა) უფროსი დალოცავს (დაილოცება).
 აცა იგათეც (აგა-რა) მას (კაცს) ტყავი მიჰქვს (წაიღებს).
 ალს ანტათეც (ანტა-რა) ძალი (შე)ჰამს მას (უგ.-ს).
 აჰაჰტა ანაზნ დგრბარ ბრთათეც (ათა-რა) ღორების მყიდველი თუნახეს, [მას] მისცემენ.
 შეგეგმთანდა დცათომატ (აცა-რა) დილაადრიან მიდის. (წავა) იგი (გონ.).
 აბგრატენ რახტც ისტგხათეც (ახტგხა-რა) აბრეშუმის ძაფს ვართავ.
 აძჟე ითლათეც (ათალა-რა) ტბაში ჩავლენ (ჩადიან) ისინი.
 იშათეც არშინლა (აშა-რა) ზომავს არშინით იგი (კაცი)

და სხვ.

¹ ფუძისეული ა თუ ისეთი თანზომონის შემდეგაა, რომელსაც იოტიზაცია ახასიათებს, შესაძლოა იქცეს ე-დ, მაგ.: სხეთეც (ლექსიც., გვ. 30). მაგრამ ამას აწმყოს ფორმანტთან კავშირი არა აქვს.

აწმყოს ნიშნად, მაშასადამე, აქაც, ისევე, როგორც თანხმოვან ფუძიანებში, უნდა გამოიყოს -**ჟეჟტ**, -**ჟოჟტ**. შეიძლება -**ოჟტ** სუფიქსი -**ჟოჟტ**-ისაგან **ჟ-ს** **ო-ს**თან დაკარგვის ნიადაგზე მიღებულად გვეცნო. ასეთი მოვლენა გარკვეულს შემთხვევაში კიდევ დასტურდება (იხ. აქვე, გვ. 205), მაგრამ მაშინ აბჯურისათვის აუხსნელი რჩება ზმნის ფუძისეული **ა**, რის გამოც -**ოჟტ** დაბოლოებაში საფიქრებელია **ო** მომდინარეობდეს **ა+ჟ-საგან**, რომლის -**ა-** ხმოვანიც დროის დაბოლოების ნაწილი არ არის. იგი ჩანს მასდარში (აცა-რა; რომ -რა არის მასდარის მაწარმოებელი და აქ -**ა-** ფუძისეულია, ამას თანხმოვან-ფუძიანი ზმნები არკვევენ; მაგ., აჟ-რა—სმა—ადგრ-რა—ცოდნა—და სხვ.) და ყველა სხვა დრო-კილოთა ფორმებში (მაგ., სცა-რ, სცა-პ, სცა-შტ შდრ. თანხმოვან-ფუძიანი—**იზდგრგ-რ**, **იზდგრგ-პ**, **იზდგრგ-შტ**).

ასევე, თუ ზმნას ბოლოს ერთვის სხვადასხვა ნიუანსის შემტანი ელემენტები, დროის ნიშანიც ამის შემდეგ აღმოჩნდება და რაკი ამის გამო დროის სუფიქსის გავლენა პირველი ნაწილისათვის (ზმნისათვის) მოიხსნება, აშკარად გამოვლინდება ნამდვილი ფუძეც; მაგ., სცა-წყუოჟტ (აცა-რა)—ნამდვილად ნივდივარ, შდრ. **იზდგრ-წყუოჟტ** (ადგრ-რა)—ნამდვილად ვიცი; **დგდოგ-ქულა-გუშოჟტ** (ადაქქულა-რა)—მიემაართება, (ჰიდის) საწყალი, **იპრა-გუშოჟტ** (აპრა-რა) ამბობს საწყალი, საბრალო, შდრ. **დგფს-გუშოჟტ** (აფს-რა)—კვდება საბრალო და სხვ.

იგივე **ა** ახლავს წმინდა ფუძეს, რომელსაც (ფუძეს) ამა თუ იმ დროში შინაარსის გაძლიერების მიზნით განმეორებით ხმარობენ, ყოველგვარი სუფიქსის გარეშე, მაგ., იყასწოჟტ, იყასწა!—ვაკეთებ, ვაკეთ(ებ)! **იზბრჟტ**, **იზბა!**—ვხედავ, ვხედ(ავ)! შდრ. **იზდგრჟეჟტ**, **იზდგრ!**—ვიცი, „ვიცი!“ და სხვ.

ა-ვე წარმოდგენილია გარკვეულს აბსოლუტივებში, სადაც მხოლოდ ფუძეა სიტყვისა, მაგ.: **ამხა ძაქვალა იშნეაჟაზ** (აქვალა-რა) „აფხ. ზღ.“ გვ. 15. შდრ. **ზოურბაქი დაამთებ დდაქქულაჟტ** (აშთებ-რა)—იქვე, გვ. 155 და სხვ.

აბეუის აწმყოს -**ოჟტ**-იან ზმნებში **ა-ს** ფუძისეულობას ადასტურებს ბრძანებითი კილოს წარმოებაც. ბრძანებითი აფხაზურში იწარმოება წმინდა ფუძისაგან. მაშასადამე, დაბოლოებად იქნება ის, რაც რჩება მასდარის -**რა** მაწარმოებლის წამოშორების შემდეგ, თუ მხედველობაში არ მივიღებთ ზოგჯერ **ჰ** ხმოვნის გამოვლენას, რომელიც მხოლოდ მახვილის დასაყრდენად ჩნდება.

ი-ჟ, უ ხმოვან-
თანხმოვან-ფუძიანი
ზმნები

ბრძანებითი
კილო

აკაჟ-რა
ადგრ-რა
არძ-რა
ან-რა

იკაჟ
იდგრ
ირძ
ურს

გადაავღე რამე!
„იცოდე“, გაიგე რამე!
დაკარგე რამე!
შენ (ვაჟო) დაარტყი კაცს!

ახტს-რა	უხტს	შენ (ვაჟო) გაისროლე! (მაგ., თოფო)
აჟ-რა	იჟ	დალიე რამე!
ალხ-რა	ილხ	გამოილე, გამოიტანე რამე!
ახუც-რა	უხუც	იფიქრე (ვაჟო!)
აცლამ-რა	უიაცლამ	შეეჯიბრე (ვაჟო) კაცს!
აწუხ-რა	იწუხ	გამოილე იგი ქვეშიდან!
აჭ-რა	უჭ	ირბინე ვაჟო!
აბლგ-რა	იბლგ	დაწვი რამე!
ათნ-რა	ითნ	გაყიდე რამე!
აამ-რა	ჟაამ (ჟაა)	მოდი ვაჟო!
არშ-რა	ირშ	ააღულე რამე!
აჟ-რა	დგჟ	დამარხე ადამიანი!
ამ-რას	იძ	გამოაცხვე რამე!
აფჩ-რა	იფჩ	გატ ხე რამე!
აკ-რა	იკ	დაიჭირე რამე!
აფს-რა	უფს	მოკვდი ვაჟო!
ახუნჯ-რას	უხუნჯ	დაბრუნდი ვაჟო!
არხ-რა	ირხ	მოთიბე რამე!

ტექსტებიდან:

იჰა ზ გ წ ა ს ჰ აანძა (აწუახ-რა) აძვიბჟ. ტექსტ. XI, 13 შეგვინახე ჩვენ მოსვ-
ლამდე!

აოთახ იჭნა შიგ რ ში (აჭნარში-რა) იქვე, II, 5 ოთახში შეაგდეთ იგი (უგ.)!
უბრი აჟატკა სარა ის გ რ ჟ ა (არჟ-რა) იქვე, IV, 34 ის არაყი მე დამა-
ლევინე!

სფსგ შორუ სფსხტუ ჟ ა ჟ უ (აჟ-რა)—ჯგერდ. ტექსტ.—ვიდრე სული მი-
დგას ჩემი ქელები ქენით!

ჟარგე უფჟტს დ გ შ ე გ (აშე-რა)—იქვე—შენც შენი ცოლი მოკალი!
ასას იცა ჯარე ითა შ ი კ (ათაკ-რა)—იქვე—სტუმრის ხარი სადმე შეამ-
წყვდიეთ!

უბრი ნჰო ალა შ ი ე მ ქ ე გ წ (ამქეგწ-რა)—იქვე—იმის (კაცის) თქმის მი-
ხედვით გაიყავით!

ხუტუტ მ რ უ შ ი თ (აუშით-რა)—იქვე—ცოტა (ცოტათი) აუშვი იგი (უგ.)!
აჯმა გ ჟ ა რ შ ი ხ (აგჟარხ-რა)—იქვე—თხა გამორეკეთ (გამოუშვით)!

ჰამჟაგე აარკაქე (არკაქე-რა) „აფხ. ზღაპრ.“ 126^ა ჩვენი გზაც შეა-
მოკლე!

შარა შიხეგე აძე დ ა ლ გ შ ი ხ (ალხ-რა) იქვე, 23¹¹ თქვენგანაც ერთი
ვინმე ამოირჩიეთ!

სგანე აქალაქ აქვ ს თ გ ი (ათნ-რა) იქვე, 78¹⁶ წამიყვანე და ქალაქში
გამყიდე!

მჩებჟეკ აშთახე უსგზნქა (ახნეა-რა) ჟათხ. ზღაპ. 46₃₂ ერთი კვირისა შემდეგ მომიველ!

უიგე დგანგ დკაშეგრში (აკარში-რა) იქვე, 1₁₉ ისიც (გონ.) წაიყვანეთ და გადაადგეთ!

უჩიგჟაწ უფსუ უშაბ (აჩიგჟაწ-რა) იქვე, 3₁₃ ცხენიდან ჩამოხტი (ჩამოხედ)! დაისვენებ.

უღაგა უხალა ისოუჟი (აუჟი-რა) იქვე, 14₄₅ გაათავე (ჩქარა) შენ თითონ (ვაჟო) გამიშვი!

სარა ჟაჟეჟწყა... სააოდტ უსზგფშე (აზგფშე-რა) იქვე, 38₃₃ შე ახლავე მოველ, შენ (ვაჟო) მელოდე!

არმარახტი ამჟა იყოტ ახგი აწგზჟეგ გჟათანგ უგაქჟი (აგაქჟი-რა) იქვე, 2₂₄ მარცხნივ რომ გზაა თავი და ბოლო გაუსინჯე და მობრუნდი!

ა - ხ მოვან-ფუძიანი ზმნები	ბ რძანებით კილო:	
ბქჟწა-რა	ბქჟწა	ზედ დადე იგი (რამე)!
ანგრწა-რბ	ინგრწა	გაათავე, მოსპე იგი (რამე)!
აყაწა-რბ	იყაწა	გააკეთე რამე!
არჰა-რბ	ირჰა	იშოვე რამე!
აძა-რბ	იძა	მოიპარე რამე!
აჭაჰა-რბ	იჭაჰა	დააბი რამე!
ბქჟაბა-რა	დგჟაბა	დაბანე იგი (გონ.)!
ბჩჰა-რა	იჩჰა	მოითმინე რამე!
ბჩათა-რა	იჩათა	(გამო)ჰედე რამე!
აყა-რბ	იყა	მოიქნე რამე!
ბაძა-რა (ააზა-რა)	დაბაძა დაბაზა	გაზარდე იგი (გონ.)!
ბთჰა-რა	ჟბთჰა	შეუბერე რასმე!
აღცა-რა	დაღცა	გამოადდე იგი (გონ.) რის- განმე!
აბგლგა-რა	უბგლგა	იგორე (ვაჟო)!

მაგალითები ტექსტებიდან:

ყგზ, იუწაც წა (აწა-რა) აძვიბჟ. ტექსტ. II, 13 ბატო, რაც გიდევს დადე! არშინ, იუშაც შა (აშა-რა) იქვე, II, 5 არშინო, რაც გაზომავს ზომე!

დგშაკჟაბა, დგშარგცქია, სუმათაქჟა იშარგშაწა (აკჟაბა-რა, არგ-ცქარა, აშაწარა) იქვე, III, 11 იგი (გონ.) დაბანეთ, გაასუფთავეთ, ჩემი ტანისა-მოსი ჩააცვიო!

ბგჟკონ დგკჟაბა; ინაბგკჟა ხსა, იხე ჰაბ (ახსა-რა, აჰა-რა)—ჯგერდ-ტექსტ.—შენი ბიჭი დაბანე ქალო, ფრჩხილები მოქენი, თავი დაეარცხნე!

სგგჟაწა აწგ აახაწა (ახაწა-რა)—იქვე.—ჩემი ღვიძლი შამფურზე ჩამოაცვი.

იზუგოტ ზეგეც ისშერბან (არბარა) — ჯგერდ. ტექსტ. — რაც გაქვთ, ყველაფერი მიჩვენეთ!

ბარა ბეგგლანგ ბეჩაქელაჰრა (აჩეგელაჰარა) — იქვე — შენ (ქალო) ადექი და ტანთ ჩაიცივი!

აბრი ატაჰ რქტნაგატა რქტშაწა (აქტწარა) „აფხ. ზღ.“ 119₂₂ ეს კაცი რის ღირსიცაა, მიუსაჯეთ!

ბააჲ, ბეჩაქრფხა (აჩაქრფხარა) იქვე, 5₇ მოდი (ქალო) თავი გაითბე!

ჰაჲ, სამხაცოზააჰ! ჰდოგქტშაწა (ადეგქტწარა) იქვე, 14₄₀ ეჰ, ჩამძინებდა, გაგვიშვით!

იგა აბრი ამაყა, იბგმლაწა (აგარა, ამლაწა-რა) იქვე, 31₂₇ წაიღე ეს ქამარი (ქალო) წელზე შემოირტყი!

ბარა ბეჰჰო, ბწუტა ბლაგა (ალაგა-რა) იქვე, 95₃₄ შენ (ქალო) ყვირილი, ტირილი დაიწყე!

ულაჲე უჩივი ... იქჰაჰრა (აჰაჰარა) იქვე, 5₉ შენი (ვაჟო) ძალი და ცხენი დააბი!

აბრი აცო ... იფყა (აფყა-რა) იქვე, 111₂₂ ეს ტყავი გაჭერი!

„უჩივ ზმოულაშა, უფჰუსგეღ დღიშადა“¹ (ამადა-რა) ვისაც შენი ცხენი უნდა მიაბარო (შეიძლება ანდო), ცოლიც მიაბარე (მიანდე)!

ასეთ შემთხვევებში ა ბრძანებითს კილოში შერჩენილი აქვს, როგორც აბჟუურს ისე ბზიფურსაც. აკად. ნ. მარს, მაგალითად, ა-ფუძიან ზმნებში ბზიფურს ბრძანებითში მაშინაც აქვს ა ნაჩვენები, როცა იმავე ზმნას აწმყოს წარმოებაში ეს ა არ გააჩნია.

მაგ.:

აჯაშა-რა	იჯაშა	გაიკვირვე რამე!
აფხა-რა	ირფხა	გათბე რამე!
აფა-რა	უფა	გადახტი (ვაჟო)!
აძა-რა	ღაძა	გაზარდე იგი (გონ.)!
აკათსა-რა	იკათსა	დააბნიე, დაყარე რამე!
არჰა-რა	ურაჰა	შეშინდი (ვაჟო)!
ატსა-რა	იტსა	დაგავე რამე!
აფშა-რა	იფშა	აჭურთხე რამე!
ალშა-რა	აულშა (sic)	შეიძელ- (ვაჟო) რამე!
აცა-რა	უცა	წადი (ვაჟო)!
აძა-რა	იძა	შობიარე რამე!
აძესა-რა	უძესა	იცურავე (ვაჟო)!
აძიძა-რა	იძიძა	გარეცხე რამე (დაიბანე მაგ., ხელი)!
აკნაჰა-რა	იკნა-ჰა	დაკიდე რამე!
აძი-რა	უძი	„წააღებინე“ (ვაჟო)! (აძიარს ლებინება).

¹ დ. გულოზ, აფსტა უო-ფყაქტეჲ აჟო-რცცაქტიქტეჲ აცუწარაქტეჲ. აჟუა, 1926, გვ. 319.

მაგრამ ბზიფურში იშვიათად ეს ბოლოკიდური ა შეცვლილია გ-თი და ნაცვლად აბჟურის იჭა (თქვი რამე!), იგა (წაიღე რამე!), იფყა (გაჭერი-რამე!), იბა (ნახე რამე!) ფორმებისა გვაქვს: იგჯ (ლექსიკ. გვ. 29), „ტააჯნა აძგ გგ-ჭა“ („აფხ. ზღ.“ გვ. 147) მოდი, წყალი წაიღე-ო, იჭაჯ (ლექსიკ. 147), იფყჯ (ლექსიკ. გვ. 82), იბჯ¹ (ლექსიკ. გვ. 23).

ა-ს გ-დ გადაქცევა ღია მარცვალში საერთოდ დამახასიათებელი მოვლენაა ბზიფურისათვის; მაგალითად, ა-ბოლოხმოვნისანი აბჟურის სიტყვები ასეა წარმოდგენილი ბზიფურში:

აბჟურის:	ბზიფურის:		
აჩორა	აჩორჯ	(ლექსიკ. 107)	საჯინიბო
აკლამჰა	აკლამჰჯ	„	109 ნიკაპი
აჯხა	აჯხჯ	„	110 თათლი
აჰაყა	აჰაყჯ	„	159 ფილი, ქესანაყი
აგუაწა	აგუაწჯ	„	99 ღვიძლი
ასგრთა	ასგრთჯ	„	73 საჯდომი ადგილი საქსოვ- დაზგაზე
შაშა	შეშე	„	30 მქედელთა ღვთაება. და სხვ.

ეგვე მოვლენა უნდა იჩინდეს თავს ბზიფურის ზემოხსენებულს ბრძანე-პითშიაც.

როგორც უკვე აღინიშნა, აბჟურში ა აქაც არის შერჩენილი, მაგრამ გარკვეულს შემთხვევებში ფუძისეული ა ეკვეცება ბრძანებითს კილოს, როგორც ბზიფურში, ისე აბჟურში და გვხვდება:

ამჰა სტო (ათა-რა) „აფხ. ზღ.“ 14₁₂; 28₃₃ გზა ზომეცი!

ჰაყუჰ ჰათ (ათა-რა) აძვიბჟ. ტექსტ. II 3 ჩვენი ბატი მოგვეცი!

ახუაჯარა სზაჯ (ააგა-რა) „აფხ. ზღ.“ 3₇ ცხელი ნაცარი მომიტანე!

ურჯშათალ (აშეთალა-რა) „აფხ. ზღ.“ 95₃₃ მიჰყევი მათ ვაჟო!

ჰახეჰაზაალაკ¹ ამჰა უქჰლ, უტიზარ უგჯლ, უგჯლაზარ ჰჰ (აქჰლარა, აგჯლა-რა) „აფხ. ზღ.“ 39₃₃ სადაც იყო, გზას გაუღეჰი, იჯღე—ადეჰი, იდგე—გაიქეცი!

აჟჰან ჰახეჯნჰალ (ახეჯნჰალა-რა) იქვე, 82₁ ცაზე ჩამოვეცი (ვაჟო)!

„ნაჰწას კგრუჟ, აამგსთაწას კრჯჯ“ (აკრჯჯა-რა) დ. გულია, ხსენებ-ატესუა ჟა-ფყაქჰე... გვ. 7₁₉ გღეხსავით იღუშავე თავადსავით ჰამე!

აქ ყველგან ა-ხმოვნის შეკვეცაში წილი მახვილსა და ბრძანებითი კილო-სათვის დამახასიათებელ ინტონაციას უღვეს ისევე, როგორც ეს ხდება, მაგა-

1. აკად. ნ. მარტოშვილის მასშტაბით გ-ს უჩვენებს: აბგრა.

ლითად, ქართ.-ში. შდრ. თხრობითი—მოხვედი, ბრძ.—მო!¹ (-მოდი); თხრ.—წახ-
ვედი, ბრძ.—წა!¹ (-წადი); თხრ.—მოიტანე, ბრძ.—მოიტა! თხრ.— შეხედე,
ბრძ.—შეხე!².

ამ შეკვეცილ ფორმათა გვერდით აფხაზურში გვაქვს მათი სრული სახეც.
არის, მაშასადამე, როგორც უგ გ ლ, ისე უგ გ ლა—ადე! როგორც უს გ შ ე-
თა ლ, ისე უს გ შ ეთა ლა—მომყევი! როგორც იგ უ ა თ, ისე იგ უ ა თა—სინჯე!
როგორც უ რ გ უ, ისე უ რ გ უ ა—ჰკარი ხელი! წაუბიძგე კაცს! როგორც ა ა ა გ,
ისე ა ა ა გა („აფხ. ზღ.“ გვ. 126₁₀; 129₂₃). ამ უკანასკნელ მაგალითში ა ხმოვ-
ნის დაკარგვას ხელს უწყობს პრეფერბის არსებობა, რადგანაც ხდება პრეფერბზე
მახვილის გადანაცვლება და თუ, მაგალითად, იქნებოდა „ჯ ე ა რ ა ს გ ა“—სადმე
წამიყვანე! (აგა-რა) „აფხ. ზღ.“ 127₂₆, იქნებოდა აგრეთვე: „ჯ ე ა რ ა ს ნ ა გ“—
სადმე იქით წამიყვანე! (ანა-გა-რა) იქვე, გვ. 126₂₈; ასევე—ა ა ა გ ლა ს ხე.

ბრძანებითში ა-ს მიმართ მახვილის გავლენას ამჟღავნებს სხვადასხვა პი-
რის ფორმებიც, მაგ., ი რ ა ა (თქვი რამე!), მაგრამ როცა ეს მახვილი ახალი პი-
რის გაჩენის გამო წინ გადმოინაცვლებს, მივიღებთ: ის ა ა რ—მითხარი რამე!
ი რ ა ა რ—უთხარი მათ რამე! ი შ რ ა ა (ჭამეთ რამე!), მაგრამ რ ა (ჭამე რამე!)
და სხვ.

ა-ვე აღდგება ბრძანებითის ისეთს ფორმებში, როცა ზმნას სისშირის -ლა
მაწარმოებელი ერთვის. მაგ., ი რ ა ა რა-ლა—უთხარი ხოლმე მათ რამე! („აფხ.
ზღ.“ 8₉), რ ა ა - ლა—ჭამე ხოლმე რამე! შდრ. შ რ გ ს ფ შ - ლ ა—მიყურეთ! (აფშ-რა).

აქ ყველგან მახვილისა და ბოლო მარცვალში მოხვედრის გამო რომაა ა
დაკარგული, დასტურდება უარყოფითი ბრძანებითის საშუალებითაც. უარყოფი-
თი ბრძანებითის სუფიქსად -ნ გამოდის (მაგ. უ მ ბ ლ გ -ნ —არ დაწვა! ი უ მ -
კ გ -ნ—არ დაიჭირო, და სხვ.). აქ უკვე არავითარს შემთხვევაში არ ხდება ა-ს
დაკარგვა. ყოველთვის და ყველგან არის ი უ მ ა ა ნ —არ ჭამო (ვაჟო!); უ მ გ გ -
ლ ა ნ —არ აღგე (ვაჟო!); ი უ მ ა ა რ ა ნ —არ თქვა რამე (ვაჟო!), ის ი უ მ ა ა რ ა ნ —არ
მითხრა რამე ვაჟო!.. და სხვ.

ასე რომ, მიუხედავად ზოგი ცვლილებიდან, რომელსაც
ა-ფუძიანი ზმნები განიცდიან ბრძანებითში, ბრძანებითის
დაბოლოებად მაინც ის ივარაუდება, რაც მასდარის -რა
მაწარმოებლის ჩამოშორებით მიიღება. აბჟუურის აწმყოს
-ო ა ტ-იან ფორმებში ა-ფუძიან ზმნებისათვის ა ა ქ ა ც ა ა და მ ა -
ხ ა ს ი ა თ ე ბ ე ლ ი.

¹ ამ მნიშვნელობით მო და წა დამახასიათებელია „გვეხსიტყაოსნის“ ენისათვის. ეგვერ
ქო უნდა იყოს გამოყენებული პირუტყვთა მოსახმობადაც.

² გურიაში იხმარება ფორმა „მომერი“ რაც უდრის: „წინიდან ჩამომშორდი“, „წინიდან
ჩამომეცალე“. უნდა—მომდინარეობდეს „მომერიდე“-საგან. შდრ. ს ა ბ ა ს თ ა ნ მ ა რ ი—მომერიდე.

³ ამ პარალელურ ფორმებს გვიდასტურებდნენ ჯგერქლაში. საერთოდ რომ შესაძლებე-
ლია, ეს მტკიცდება შემდეგი მაგალითითაც: ა ა ხ უ ა რ ა ზმნისათვის (აღება, ყიდვა) ბრძანები-
თი არის ა ა ა ხ უ, და ა ა ხ უ —აიღე, იყიდე (უგ, გონ.), მაგრამ გვხვდება: „ნართაა შარაცა-
რანტი იხეწანე შარახბეჭლაშელა ედარა-ფსარახა ანააა რაჰშა დღუბარ და ა ა ხ ა,
დგყამეზტ“ „აფხ. ზღ.“ 33₁₂ ნართელები ნადირობიდან ნადირის ტვინით დატვინთული რომ
დაბრუნდნენ, მათი და „თუ ნახო იყიდე (აიყვანე!)“ აღარ იყო.

ჰა-სა და აა-ზე დაბოლოებული ზმნები

აბჟუურში, მაშასადამე, აწმყოს -ოჲტ დაბოლოებაში ფუძისეული ა-ს ფორმანტიისეულ ელემენტთან შერწყმით მივიღეთ ო, მაგრამ უნდა აღინიშნოს, რომ ყველა ა-ფუძიან ზმნებზე ეს არ ვრცელდება. ესენია ჰა-სა და აა-ზე დაბოლოებული. მათში ა, როგორც აწმყოში, ისე სხვა დროებშიაც, უცვლელადაა შემონახული.

მაგ.:	აწმყო	
აჰა-რა	ისაჰაჲეჲტ -ოჲტ	მესმის რამე
აკაჰა-რა	სკაჰაჲეჲტ "	ვვარდები
აქჰა-რა	საქჰაჲეჲტ "	ვკბენ რასმე
აკნაჰა-რა	იენაჰაჲეჲტ "	გჭკიდებ რასმე
ართბაა-რა	ისტრთბააჲეჲტ "	ვაფართოებ რასმე
აღბაა-რა	სგლბააჲეჲტ "	ჩამოვდივარ ძირს
ახტბაა-რა	სახტბააჲეჲტ "	ვზოგავ რასმე
აწაა-რა	სწააჲეჲტ "	ვკითხულობ (აწაარა „შეითხვა“)
აღკაა-რა	ეღლკააჲეჲტ "	ვარკვევ, ვიგებ რასმე
აცხერაა-რა	სეუცხერააჲეჲტ "	გენმარები შენ (ვაჟო)
აწაა.რა	ირწააჲეჲტ "	ამარილებენ

და სხვ.

ჰ-ს მეზობლობაში ა ხმოვანს ასიმილაცია არ მოუღის. ჰ-ს ბუნებისთვისა ისიც მნიშვნელოვანი, რომ თანხმოვანთ-გასაყარად, ან მახვილისათვის თუ სხვა შემთხვევაში ჯ იქნებოდა, მასთან მუდამ ა გვხვდება (იხ. გვ. 194), მიუხედავად იმისა, რომ შესაძლოა იგი აქ დაიკარგოს და ამ დაკარგული ჰ-ს საკომპენსაციოდ კვლავ ა ხმოვანი მოგვევლინოს. თუ შეიძლება ასე ითქვას, მოხდეს ჰ-ს ა-სთან სრული ასიმილაცია, რის შედეგადაც მივიღოთ ორი ა. ასე, მაგალითად, აკტლარა-ში (ფორმა აძვიბჟურია) „ქუჭრუტანა“, ჰ დაკარგულია, მაგრამ ჯგერდაში დღესაც იხმარება აკტლჰარა ამავე მნიშვნელობით; არხჰჰარა-ში (გაყიდვა) ჰ იკარგვის და ვიღებთ არხჰჰარა-ს; აბჟუური აბჰაახუთრა-ს (ვაჭრობა) ნაცვლად ბზიფურში დაცულია აბჰჰაახუთრა; ასევე, — ბზიფურში ათააცრან (ოჯახი) გამოითქმის ათაჰჰარან-ს სახით.

ამავე საფუძველზე თუა „ქალაღ სიტყვის აფხაზური ქააღ ფორმა მიღებული თურქ. ქაღლიდ-ისაგან¹. აქ ლ ჯერ ხ-დ და აფხაზურში ჰ-დ ქცევის შემდეგ უნდა დაკარგულიყო ხმოვანთა შორის (სხვა ენათა ხ-ს ჰ-დ ქცევა იქ ჩვეულებრივი მოვლენაა, მაგ., კალმახი აფხ. აკალმჰჰა || აკალმჰჰ, ხალ-

¹ თანამედროვე სალიტერატურო თურქულში, ს. ჯიქიას ცნობით, სწორედ ქააღ-ად გამოითქმის ეს სიტყვა. მაგრამ, როგორც მანვე შენიშნა, ძნელი საფიქრებელია, რომ აფხაზურში ამის გავლენის შედეგი იყოს აქააღ-დ-ის არსებობა.

ვა აფხ. აჰალვა, ფოხალი აფხ. აფჰალ და სხვ.). შეიძლება დ-ს უშუალოდ მოეცა ჰ; თუმცა იშვიათია ამის შემთხვევები, მაგრამ მაინც გვხვდება. მაგ., თურქ. დილექტ. ფორმა დოლა (ლოცვა) აფხაზურად გამოითქმის ადო-უჰა-ს სახით.

უსლარის, ერკერტისა და მარის მიხედვით აფხაზურში აქლად ფორმაც არის. თუ აქლად-ი აქლად-ის წინა საფეხურია, მაშინ იგი ქართულიდან შესულად უნდა ვცნოთ, მაგრამ, სულ ერთია, ქართული ქალად („ქახალდ“)-ისაგან იქნება, თუ თურქ. ქალიდ-ისაგან აფხაზური ა-ქლად მიღებული, ჰ (-ხ || ლ)-ს საკითხში ეს არაფერს შესცვლის.

ამ წესის გათვალისწინებით ხერხდება ზოგი სიტყვის ისტორიის ამოკითხვა. კერძოდ, საინტერესოა აა-ბა (რვა) რიცხვითი სახელი. რვის აღმნიშვნელად აქ აა გამოდის, -ბა მაწარმოებელია რიცხვითს სახელებში. პ. უსლარი უბიხურში მას (რვას) ჩიე-თი გადმოსცემს¹. რომ აფხაზურშიაც ამ ორ ა-ში თანხმოვანია სავარაუდებელი, ამას გილდენშტედტთან დაკული სახეც ადასტურებს. იქ აა-ბა-ს ზღსანიშნავად მოყვანილია achba². ეს სხვა, რვისაგან შემდგარ, რთულს რიცხვითს სახელებშიაც გვხვდება. თუ იმასაც გავითვალისწინებთ, რომ გილდენშტედტი ზოგჯერ ჰ-ს ხ-თი გადმოსცემს (მაგ.: sacხ ნაცვლად საჰ-ისა — „ჩემი ბატონი“ — იქვე, გვ. 527 და სხვ.), მაშინ ნათელი იქნება, რომ აა-ბა-ში დაკარგულია ჰ. იგი შენაცვლებულია ა-თი. ასევე, სხვა მრავალ ორანიან სიტყვებშიაც შეიძლება მისი არსებობის დადასტურება, მაგრამ ეს შორს წაგვიყვანს.

ზემოხსენებულ წესთანვეა დაკავშირებული, და საჭიროა გაკვირით მაინც შევხვით, მრავლობითის პირველ პირში ჰ-ს ფონეტიკურს ცვლილებებს. თუ ზმნაში სხვა პირიელი ნაწილაკები გარკვეულს შემთხვევაში დაირთავენ გ-ს, ჰ პირიქით, მის ნაცვლად ყველგან ა-ს „იახლებს“ (წინ იქნება ეს თუ ბოლოს). ხდება კი ეს მაშინ, თუ თანხმოვანთ-გასაყარად საჭიროა გ (სულ ერთია, გ, ა მახვილიანი იქნება თუ არა!); მაგ.: მხოლ. I პ. დეაღჯსკააჲეჲტ, მაგრამ მრავლ. I პ. დეაღჯჰკააჲეჲტ (ვარჩევთ, ვარკვევთ გონიერს არსებას); მხოლ. I პ. ისშოჲტ, მრავლ. I პ. ა-აჰშოჲტ (ვზომავთ რასმე); მხ. I პ. სტყოჲჰ, მრავლ. I პ. ჰჰყოჲჰ (ვართ); მხ. I პ. სტყოჲჰ, მრავლ. I პ. ჰჰყოჲჰ (გვძინავს); მხოლ. I პ. ისგფსახგიტ, მრავლ. I პ. იჰაფსახგიტ (გამოვცვალე რამე) და სხვ.

ამ ჰ-ს, მორფოლოგიური ელემენტის, დაკარგვაც ხდება ისე, როგორც ეს ზემოთ მაგალითებში გვექონდა, და მის ნაცვლად გვევლინება ა, მაგრამ აქ უკვე ჰ-ს დაკარგვის ხელისშემწყობად გამოდის მჟღერი თანხმოვნები, ოღონდ მჟღერები, რომლებიც ფუძისეულია და უშუალოდ ხდება ჰ-ს; მაგ.: „ბზრალაჲაჲეჲტ“ — კეთილად გნახეთ! (მისალმება მასპინძლისა); I მხოლ. დგზგოჲტ, მრ. I პ. დააგოჲტ (—დაჰგოჲტ) — მოგვყავს გონ.; მხ. I პ. იზდგრ-

¹ პ. უსლარი, О языке убыхов. Этнография Кавказа, ტ. I, გვ. 95.

² გილდენშტედტი, Reise durch Russland und in Cauc. Gebürge. პეტერბ. 1794 წ. მეორე ნაწილი, გვ. 58.

ჟეძე — ვიცი, I შრავლ. ჯაადგრჟეძე — ვიცი; მხ. I პ. ილბააზდოტ — ველაპავ რასმე, შრავლ. I პ. ილბააადოტ — ველაპავთ რასმე და სხვ. შრავლ.

როგორც დავინახეთ, ჰ-სთვის საერთოდ არის დამახასიათებელი ა ხმოვანი და ამ ჰმოცნის დაცვა მოსალოდნელ ცვლილებებისაგან. ასევე, ცვლილებების გარეშე დგას ორანიანი ზმნები, სულ ერთია, რა გზითაა ეს ა-ები მიღებული, — ჰავს. დაკარგვით თუ სხვა. ამიტომ აზჰარა (ზრდა), აჰჰარა (ზელა), არჰარა (შოენა), აცჰარა (ქენა), აცრჰარა (ლანძღვა), ახაჰარა (გამოყენება), ახთაჰარა (გადარგვა), აჰჰარა (დავარდნა), მეორე მხრივ — ალბაარა (ჩამოსვლა), არფსაარა (დაღობა), აწაარა (შეკითხვა), ახგბაჰრა (დაზოგვა) და სხვა ზმნებში, თუ ბოლო ა უცვლელადაა წარმოდგენილი, ცვლილება არ მოუდის არც აწმყოს სუფიქსულ ჟ-ს, რაც იმას მოწმობს, რომ -ოჰ დაბოლოებაში (აბჟურში) სწორედ ზმნის ფუძისეული ა-ს გზითაა მიღებული.

ჰა-სა და აა ფუძიან ზმნებში ეს წესი ბზიფურისათვისაც ასევე დამახასიათებელია და გვაქვს: ისფშა-ჟოჰტ (ლექსიკ. გვ. 82)¹ — ვეძებ რასმე, ისცჰა-ჟეძე (იქვე, გვ. 110) — (შე)ვთვლი რასმე, ისხაჰა-ჟოჰტ (გვ. 136) — ვიყენებ რასმე, სწაა-ჟოჰტ (გვ. 121) — ვკითხულობ (აწაარა „შეკითხვა“), სახგბა-ჟოჰტ (გვ. 137) — ვზოგავ, შაარა ჰჰრცხრაა-ჟოჰტ („აფხ. ზღ.“ 70₃₇) — მოგებმარებით, ეაღგსკაა-ჟეძე („აფხ. ზღ.“ 22₆) — ვარკვევ, ვიგებ რასმე, დგჰაზწაა-ჟეძე („აფხ. ზღ.“ 410₃₀) — გვეკითხება (გონ. არსება) და სხვ. მაგრამ ბზიფურის ტენდენცია — აწმყო-აორისტის ფორმათა წარმოებისას ჩამოაშოროს ზმნის ფუძეს ა ხმოვანი — ზოგჯერ ამ შემთხვევებსაც სწვდება და შეიძლება შეგვხვდეს: სგლაჰჟოჰტ (ლექსიკ. გვ. 145) — ვვარდები შიგ (მაგ., ტალახში), მასდარი — ალაჰარა; იჰნასჰჟეძე² (იქვე) — ვჰკიდებ რასმე (აქნაჰარა); აფსუა ზჰგჰსაჰჟოჰტ³ („აფხ. ზღ.“ 103₃₇) — „აფხაზის“ (კაცის, ადამიანის) სუნი (მესმის) მომდის, მხვდება და სხვ.

4212

თვით აწმყოს მაწარმოებლად სავარაუდებელია -ჟა სუფიქსი და უნდა გვქონოდა არა -ჟეძე ან -ჟოჰტ, არამედ — -ჟა-ჰტ.

იტ(-ჰტ)⁴ სპეციფიკური არაა აწმყოსთვის, დროულობას იგი არც გადმოსცემს¹.

¹ აქაც და ქვემოთაც გვერდი აკად. ნ. მარის აფხაზურ-რუსულ ლექსიკონზე მიუთითებს.

² საყურადღებოა, რომ იჰნასჰჟეძე და იჰნასჰაჟეძე ფორმათა შეპირისპირებისას ერთმა ლიხნელმა გვითხრა: „იჰნასჰაჟეძე ეჭა ედღუბ, აფსუაწყოჟუბ“-ო („იჰნასჰაჟეძე ჯობია ნამდვილი, სწორი აფხაზურია“-ო).

³ შემდგომმა ძიებამ ეგების, იტ-სუფიქსის დაშლაც შესაძლებელი გახადოს.

⁴ ამ ტ-ს შესახებ სამართლიანად შენიშნავს დეჟუმეზილი, რომ იგი „შეკავებული“ ტ-ა ოდნავ საგრძნობი“ («Avec un -t «retenu», à peine sensible»: იხ. მისი Etudes comparatives sur les langues caucasiennes du Nord-ouest, პარიზი: 1932. გვ. 173, შენ. 2). მართლაც მას, ჩვეულებრივი მეტყველების პროცესში, უკანასკნელი მომენტი — სკდომა — თითქოს აღარ ახასიათებს. ამის გამო აფხაზური მეტყველების შეუჩვევლი ყურისათვის ზოგჯერ ისეთი შთაბეჭდილებაც-კი იქმნება, თითქოს იქ ტ სულაც არ იყოს. ტ-ს ამ თავისებურებითაა გამოწვეული ის გარემოება, რომ გილდენშტედტს, რომელსაც ზოგჯერ სიტყვები დროის ფორმაში აქვს მოცემული, ტ ვერ შეუნიშნავს და ჩაუწერია: Donner—didwai (თანამედრ. იდგდჟეძე), ან Blitz — imiazswai (ალბათ — იმაცუსჟეძე) იხ. გილდენშტედტი, Reise... ტ. II. გვ. 533.

-იხ ზოგადი სუფიქსია ¹, რომელიც გვხვდება, როგორც აწმყოში (დცო-ეტ), ისე აორისტიში (დცე-ეტ), ისე კავშირებითში (დცაა-ეტ), მყოფად განუსაზღვრელსა (დცა-შ-ტ) და სხვაგანაც.

აწმყოს -ჟა სუფიქსის ა შემდეგ ცვლილია. ა-ს აქ ორმხრივ სახითათო მეზობლობა ჰქონდა: 1. ი-სთან (* უა-იტ-ში) ის იქცეოდა ე-დ (რაც მეტად გავრცელებული ფონეტიკური წესია აფხაზურში), ხოლო უ-სთან შესაძლო იყო ქცეულიყო ო-დ (აფხაზურში საკმაოააა ფეხვადგმული, როგორც რეგრესული, ისე პროგრესული ასიმილაცია ხმოვნებისა). ზოგს თქმაში არაა მანცა და მანც დამახასიათებელი ჟა-ს ჟო → ო-დ ქცევა, რის გამოც გზას იკვლევს ი-ს გავლენა და ამის შედეგად ვიღებთ -ჟეფტ დაბოლოებას.

*ა-ჟა-იტ-ისაგან ოფტ-ს აბჟუურში ასეთი გზა უნდა ჰქონდეს განვლილი: ა-ჟ-ს უნდა მოეცეს ო, შეიძლება ოჟ საფეხურის გავლითაც². შემდეგ-კი ამ ო-ს უნდა დამსგავსებოდეს მომდევნო ა და უნდა მიგვეღო -ოოფტ || -ოოტ → -ოფტ || ოტ → -ოფტ || -ოტ. ორონიანი ან გრძელონიანი ფორმები ძლიერ განშირებულნიცაა³.

ეს ითქმის ტ-ს შესახებ მაშინ, როცა ის ბოლოს მოხვდება; თორემ როცა სხვა ბგერა მოსდევს, მაშინ ჩვეულებრივი ტ-ა, მაგ., ამავე აწმყოს ფორმაში — სცოფტე „აკი მივდივარ“ და სხვ.

¹ აქ წარმოდგენილი საკითხები უკვე დამუშავებული გვქონდა, როცა გავცანიტ. გ. დეეტერის გამოკვლევას «Der abchasische Sprachbau», სადაც აგრეთვე (ი)ტ-ის დროულობისაგან განხსავებულ ფუნქციანზეა ლაპარაკი.

² ეს საფეხურიც დასტურდება, მაგ.: „ათუვ იბტოუ დიზმწააკჟა უოფუ დცო ჟამ ჯარა“ (ჯგვრდ. ტექსტ.-დან); „აპაპგჳ ი ბო ჟე ეტ ანა“ (იქვე); „აგურ... აჟარდენ აქჟურწოჟა უბანო-მა“ („აფხ. ზღ.“ 65ა); „ბზურჰოჟაჟე“ („აფხ. ზღ.“ 64ა); ი შკუ ბო ჟა ეფეშო („აფხ. ზღ.“ 49ა); „სარა სოუბ აკაბა ზე ქქინ ა გო ჟა“ (იქვე, 49ა); „ჟა ბ ა ცო ჟა არახ, უქქლანგ“ (იქვე, 61ა) და სხვ; სხვა შემთხვევაშიაც ხშირია ეს მოვლენა. აკად. მარის მიერ მოყვანილი ფორმა აშაურა — სიტხე (ლექსიკ. გვ. 96) გვაძლევს აშოურა-ს და აქედან აშორა || აშორა-ს. რომ აშაურა პირვანდელი ფორმაა, ამას თვით სიტყვის ეტიმოლოგიაც ნათელჰყოფს.

³ აკად. ნ. მარს მოეპოება შენიშვნა ასეთი გრძელონიანი და ორონიანი ფორმების შესახებ. მისი აზრით: მიღებულია დიალექტური ეუბოტ (შენ ხედავ უგუნურს) ფორმის გადმოცემა ორონიანი ეუბოტ-ით გადმოცემის ეს ხერხი მცთარია, რადგანაც ეუბოტ ფორმა მომდინარეობს ეუბოეტ-ისაგან. (იხ. Абхазский анализ. алф. Избранные работы ტ. II 1936 წ. გვ. 341). საქმის ნამდვილი ვითარება-კი პირუკუ იხატება. ორონიანი ფორმები ასეთ შემთხვევებში მართლაც არსებობს და მისი ასეთი გადმოცემა არც თუ უსაფუძვლოა. ხმოვნის დაკარგვა იწვევს მეზობელი ხმოვის გაგრძელებას; მაგრამ, რომ ორი ონის არსებობა აქ შედარებით ძველი საფეხურის დადასტურებაა და ფოტის დაკარგვის ნიადაგზე არაა მიღებული, შემდეგით მტკიცდება: იმ შემთხვევებშიაც, როცა აწმყოში ე არ უნდა ყოფილიყო (მაგ., უარყოფითსა, კითხვითსა და საგარემოებო ფორმებში) ო ან ორია, ან ჩვეულებრივ გრძელი (შდრ. „აბრი ამშენ თა ხერ ბო ო სუჟა დესთოფტ-ჰა“ დ. გულია, სერგში ქერგში რლაკჟ. Стор. матер. для опис. местн. и плем. Кавказа, вып. XXX, 1909 წ. განყ. III, გვ. 29, იზღე მშო იქვე); როგორც ქვემოთ მოყვანილი მაგალითები გვიჩვენებენ, ორონიანი და გრძელონიანი ფორმები გვხვდება მაშინაც, როცა ე-ც შერჩენილია. ამის მაგალითებს თვით მართან ვაოულობთ: იფხასწოეტ (ლექსიკ. გვ. 86, ა. 11) და ასევე, ნამყო უსრულში სადაც იგივე ფორმატივი გვაქვს, ო-ს სიგრძე ახასიათებს, მიუხედავად იმისა, რომ ე-ს არსებობასა და დაკარგვაზე ლაპარაკი აქ უკვე შეუძლებელია.

მაგ.:

„ანხაჟ იძრა ენაალავი ალაბა კვდგხნ დგცოოჲტ“¹ გლენის დაკარგვა რაკი მოახლოვდება, ჯოხს აიღებს და გასწევს²; „აჩოჟ აწვებუა უკვრ აძე ურ-ნაგოოჲტ“ (იქვე, გვ. 77) ცხენის კუდს რომ ხელი მოჰკიდო წყალს ვაგი-ყვანს; „აჩოჟ ფსგრ ადოჟ ათგნხოოჲტ, აოჟღ დგფსგრ ააჟა ითგნხოოჲტ“ (იქვე, გვ. 78) ცხენი მოკვდეს, მინდორი დაჰრჩეს, კაცი მოკვდეს, სიტყვა დაჰრჩეს³. იღგირბოოჲტ (ჯგერდ. ტექსტ.-დან) უჩვენებს მათ კაცი რასმე, საანხბრტ (ლექსიკ. გვ. 7 ანხარა) ვრჩები, აფსშა სგჰარტ (ლექსიკ. გვ. 8 აფსშუა სიტყვის ქვეშ) აფხაზურს ვამბობ, ვლაპარაკობ; დგყტგს-ლორტ (იქვე, გვ. 94, აყტყარა ზმნის ქვეშ) ადამიანს მივდენი და სხვ.

ოჲტ სუფიქსში სიგრძე ო-სი ხომ ჩვეულებრივი მოვლენაა.

რომ აწმყოში (და ნამყო უსრულშიაც გარკვეული ნაწილის სახით) მაწარ-მოებლად -ჟა უნდა ყოფილიყო, ეს მრავალი საშუალებით მტკიცდება.

1. ჟა-ს, არსებობას აქ ასაბუთებს ბზიდფურშივე სპორადულად არსებული ფორმები, რომლებიც მოჰყავს აკად. ნ. მარს, მაგ., პტჟსრა („გადასვლა“) ზმნისათვის იგი აწმყოდ ასახელებს — სტტჟსჟოჲტ-ს და შენიშნავს: ლიხნელისაგან იმის აგრეთვე სტტჟსჟაჲტ-ო (ლექსიკ. გვ. 87, ქჟ-ს ქვეშ), ასევე, ლიხნელისაგან — მეორე შემთხვევაშიაც ესმის სტტლჟაჲტ — ავდივარ ზევით (იქვე, გვ. 52 პტლარა ზმნის ქვეშ)⁴.

აქვე უნდა დავსძინოთ, რომ ვიღღენშტედტთან არსებული ზმნის ფორ-მები დიდჟაი და იმაცჟსჟაი, რომლებიც ზევით იქნა მოყვანილი (გვ. 195, შენ. 4), უთუოდ მისი წინა საფეხურის დადასტურებაა, ტ-ს შესახებ ზემოთ-მოყვანილი შენიშვნის გათვალისწინებით.

2. აწმყოს, უარყოფითი ფორმის საწარმოებლად, ერთვის -შ- ელემენტი, რაც იწვევს -იტ- სუფიქსის ჩამოშორებას. ამით ისპობა ა- ხმოვნის ასიმილაციის წყარო და დაბოლოებად აღდგება -ჟა, მაგ.: იზბლგ-ჟა-მ — არ ვწვავ რასმე; იზძახ-ჟა-მ — არ ვკერავ; იზბა-ჟა-მ (|| იზბომ) — არ ვხედავ რასმე და სხვ.

3. ნამყო უსრულში თუ ა-ჟა კომპლექსა არ იქმნება ა ფუძიანი ზმნების გამო, ახლაც -ჟა არის მაწარმოებელი. მაგ.: ისგრგჟაყ-ჟა-ნ — ვაწუხებდი რასმე; სნეჟ-ჟა-ნ — მივდიოდი; იკასიჟა-ჟა-ნ — ვავდებდი რასმე; იზღრ-ჟა-ნ — ვიცოდი რამე და სხვ. (იხ. აგრეთვე გვ. 270).

4. აფხაზური დროის სუფიქსები მეტწილად რთული შედგენილობისანი არიან. ეს რთული სუფიქსები მას მხოლოდ დადებით-თხრობითს კილოში ახა-

¹ პ. ჰარაია, Об отношении абхазского языка к яфетическим. პეტერბ. 1912 წ. გვ. 74.

² აქაც და ქვევითაც თარგმანი პ. ჰარაიასავე ეკუთვნის.

³ სიტყვა-სიტყვითი თარგმანი იქნებოდა: ცხენი რომ მოკვდეს, მისი მინდორი დაჰრჩება [მას], კაცი რომ მოკვდეს, მისი სიტყვა დაჰრჩება [მას].

⁴ არ შეიძლება ითქვას, რომ ეს ფორმები დამახასიათებელია ლიხნურისათვის. აქ გვაქვს შემთხვევა გადასულ ფორმათა ამოტივტივებისა.

სიათებს, გარკვეულს შემთხვევაში აგრეთვე უარყოფით თხრობითშიაც. სხვაგან კი რთული სუფიქსის მეორე ნაწილი ჩამოშორებულია, ან შეცვლილია სხვა სუფიქსით. ასეთ შემთხვევებს განეკუთვნება: ზოგჯერ უარყოფით-თხრობითი კილო (აწმყო), კითხვითი, უარყოფით-კითხვითი და ყველა დამოკიდებული წინადადების შენაცვლილი ფორმები (საგარემოებო — დროისა, ადგილისა, ვითარებისა, საურთიერთო და მიმღეობურნი). მათთან ხდება სუფიქსის მეორე ნაწილის, ამ შემთხვევაში -იჱ-ის ჩამოშორება ან უკეთ, მათ ეს -იჱ სუფიქსი არ ერთვის. ამ სუფიქსებს გ. დეეტერსი ფინიტურ სუფიქსებს (Finitpartikel) უწოდებს. ისინი ზემოხსენებულ ინფინიტურ ფორმებს ფინიტურად გადააქცევენ¹.

ამ კითხვითსა და საგარემოებო ფორმებში, მაშასადამე, მხოლოდ დროის სუფიქსებია წარმოდგენილი. -იჱ აღარ გააჩნია მათ და ამიტომ დროის სუფიქსი აწმყოში სავარაუდო ჟა-ს სახით გვევლინება. მაგ.: საა-ჟა-მა? — მოვდივარ? სგმაა-ჟე-ჲ² (-სგმაა-ჟა-ჲ) — არ მოვდივარ განა? სანბაა-ჟა-როდის მოვდივარ? სანაა-ჟა-როცა მოვდივარ, სახაა-ჟა-სადაც მოვდივარ, სგშაა-ჟა (|| სგშაა-ჟე-ჲ)² — როგორ მოვდივარ, სგშაა-ჟა-როგორც მოვდივარ, საა-ჟა-შა-თითქოს მოვდივარ, სახაა-ჟა-სანამ (ვიდრე) მოვდივარ, საა-ჟა-იშეთე (|| საა-ჟე-ჲშეთე) — რაც მოვდივარ (მის შემდეგ), ააა-ჟა ის, ვინც (რაც) მოდის, იკაა-ჟა-ის, რაც (ვინც) ვარდება და სხვ.

საურთიერთო ნაცვალსახელის გამომხატველი ზმნის ფორმა.

ზემოთ მოყვანილ ორ უკანასკნელ წარმოებასთან დაკავშირებით საჭიროა შემდეგი შენიშნოთ საურთიერთო და მიმღეობური ფორმების გამომხატველი ელემენტების შესახებ ზმნაში. ეს მიმღეობები ზმნის ფორმით არიან წარმოდგენილი და, მაშასადამე, დროულობასაც გადმოსცემენ, რის გამოც ზოგჯერ სპეციალურს ლიტერატურაში -ჟა- და სხვა დროულობის გამომხატველი აფიქსები არეულნი არიან საურთიერთო ნაცვალსახელის გამომხატველ ფორმათა მაწარმოებელს ელემენტებში. მაგალითად, შეფარდებითი ნაცვალსახელის გამომხატველად ზმნაში მიიჩნევენ -უს (ი-ყო-უ „ის, რომელიც არის“), -ზ-ს (ი-ყა-ზ — „ის, რომელიც იყო“) და სხვ.

საურთიერთო ნაცვალსახელის აღმნიშვნელი -ზ ელემენტის შესახებ ასეთს აზრს გამოსთქვამდა მაგ., თავის დროზე როზენი³.

¹ გ. დეეტერსი, Der abchasische Sprachbau («Nachrichten von d. Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen. Phil.-Hist. Klasse». 1931 წ. გვ. 296.

² კითხვითი ი ნაწილაკის დართვით ა აქაც იქცა ე-დ.

³ «Das Pronomen relativum wird im Abchasischen durch ზ z bezeichnet, welches der Verbalendung angehängt wird und deren Endconsonanten neben sich verdrängt. Z. B. სარა-იზფოიტ (უნდა: ისფოიტ) ich esse, უბრი აჩა სარა იზფოიზ იზნიუბ დას ბროდ, დას იჩ ესე, ისტ გუთ (თუ ich esse იქნებოდა, მაშინ უნდა აფხაზურში ყოფილიყო — ისფო, ხოლო თუ „ისფოზ“ და არა „იზფოიზ“ იქნებოდა, მაშინ გერმანულ თარგმნაში უნდა გვექონოდა: das ich ass); სარა-აისუხჟან (ალბათ: ააისუჟან, ანუხჟან) ich kaufte, უბრი აფშიწ (ალბათ: აფსჟჟ) აისუჟან... jener Fisch, den ich kaufte...; ...იყაუწიტ du. hast gekocht (‘იყაუწიტ’-ის შინაარსი ფრაზის

ა. დირიც -ზ, -რა და -ჟა სუფიქსებს მიიჩნევს შეფარდებითი ნაცვალ-სახელის გამომხატველად ზმნაში, თუმცა მისთვის ნათელია, რომ ეს გარკვეულ დროებთანაა დაკავშირებული¹. მაგრამ რაკი ამ სუფიქსების აღნიშვნით კმაყოფილდება, მაგალითებშიაც კი გამოორჩენილი აქვს დამახასიათებელი ტიპი რელატიური ნაცვალსახელის აღმნიშვნელისა ზმნაში.

დ ა უ მ ე ზ ი ლ ი, მართალია, წინსართ ზ-ს თვლის რელატივობის გამომხატველად², მაგრამ პარტიციპ-გერუნდივის ნიშნად ისიც -ზ, -ჟა, -რა, -შა სუფიქსებს გამოყოფს, სხვადასხვა დროთა მიხედვით³. აქაც სწორედ ამ პარტიციპ-გერუნდივისათვის არსებითი ნიშანი უგულებელყოფილია.

არც ერთი ზემოჩამოთვლილი ბოლოსართი არ შეიძლება მივიჩნიოთ შეფარდებით ნაცვალსახელ-მიმღეობის აღმნიშვნელად. ისინი არიან გარკვეული დროულობის გამომხატველნი და ახასიათებენ არა მარტო შეფარდებითი ნაცვალსახელის გამომხატველ ფორმებს, არამედ ყველა კითხვითსა და საგაჩემოებო ფორმას.

ზ მართლაც გამოხატავს სასურთიერთო ნაცვალსახელს აფხაზურში, მაგრამ არა სუფიქსი, არამედ პრეფიქს-ინფიქსი. ამ ფუნქციით გამოდის იქ როგორც ზ, ასევე ი (-ჟ). ისინი ყველა დროში გაპყვებიან ამ შინაარსის მქონე ზმნის ფორმებს. თვითეულ მათგანს თავისი არე აქვს მოქმედებისა.

ი ახმარება მაშინ, როცა გვაქვს ეთპირიანი ზმნები, სულ ერთია სუბიექტად „რა“ კლასის წარმომადგენელი გამოდის, თუ „ვინ“ კლასისა.

მაგ.:

აჭნქჟა იგგლაზ... („აფხ. ზღ.“ 27₁₆) სახლები, რომლებიც ხდგნენ.

ნგრჯ ახჩა იგგლაზ დგიბეჟტ (იქვე, 25₈) გაღმით მწყემსი, რომელიც იღგა (მდგომარე მწყემსი) დაინახა (კაცმა).

60-60 ფუთ იყოჟ შ-ამპკლკ (იქვე, 1₂₈) 60-60 ფუთი რომელიც არის, (60-60 ფუთიანი) ორი ბურთი.

აპ მაშთა ითალო აჟარბაჟრქჟა (იქვე, 11₈) ორბები, რომლებიც ბატონის (მთავრის) ეზოში ჩადიან.

იგჟლაააანაზ (ჯგერდ. ტექსტ.) მისი (კაცის) მეზობელი, რომელიც მოვიდა.

„იხოო ლაღურგ იბჟამ“ (დ. გულია, აფსუა ჟაფყაქჟე... 25₂) ის, ვინც ჭამს, სხვენს ვერ ხედავს.

აფხა იცრაჟროჟა („აფხ. ზღ.“ 51₇) ის, ვინც უწინ ლაპარაკობს (უწინ მოლაპარაკე).

მიხედვით აქვს თარგმნილი, უბრი ანატ (=ანატი) ვარა იყაუწიზ (უნდა ყოფილიყო: იყაუწაზ) jenes Gericht, welches du kochtest (აქაც უნდა: ...du hast gekocht)... იხ. მისი Ossetische Sprachlehre nebst einer Abhandlung über das Mingr., Suan. und Abchas. ბერლინი. 1846 წ. გვ. 75.

¹ ა. დირი, Einführung in das Studium der kauk. Sprach. ლაიფც. 1928, წ. გვ. 48.

² ხუნებ. ნაშრომი, გვ. 241 და შემდეგ.

³ იქვე, გვ. 225 და შემდეგ.

იფსუზ დეფსწყყო დემფსუ? („აფხ. ზღ.“ 120₆) ის, ვინც მოკვდა, მართლა მოკვდა თუ არა?

იფჰრეს იძგზ გუხაას დყაფწან... (იქვე, 112₄₂) მისი (კაცის) ცოლი, რომელიც დაიკარგა, სადარდოდ ვაიხადა რა...

სგჭნჯ იწნოჲ დარბან (იქვე, 112₁₀) ის, ვინც ჩემს სახლშია, ვინაა?

უბრი იშეთაგგლოჲ დარბან (იქვე, 4₅) ის, ვინც მის შემდეგ დგას (მისი მომდევნო) ვინაა?

იფსუაზ ფსგიტ, ჟაანხაზ... (იქვე, 111₁₀) ისინი, ვინც (ვინებიც) კვდებოდნენ, მოკვდნენ, ისინი „ვინებიც“ გადარჩნენ...

ი-ვე იხმარება ორპირიან გარდაუვალს ზმნებში. აქტიური მიმღეობის გამოსახატავად ე. ი. მაშინ, როცა სუბიექტი პირველ ადგილზეა.

მაგ.:

„აწლა ძალგჳრგზ ჰმათ იკჰაჲტ“ (დ. გულია, აფსუა ჟრაფყ... გვ. 12₁₄)¹ ხიდან ჩამოვარდნილს (ის, ვინც ხიდან ჩამოვარდა) გველმა უკბინა.

ჰარა იჰაჲააჲჲაზ ჴაჳგ დჳყამჳბჳტ („აფხ. ზღ.“ 110₁₅) ჩვენი მომრევი (ის, ვინც ჩვენ გვერეოდა) არავინ იყო.

აბრა ატჳა ძახვფაჲა იოჲჰ ახაწა-ჰრა („აფხ. ზღ.“ 27₉) აქ ორმოხე გადამხტომი (ის, ვინც გადახტება) ისა ვაჟკაციო.

აბრი ჟაფხჲა (იქვე, 49₄₀) ამის წამკითხველი (ის, ვინც ამას კითხულობს).

„უნაფჳანძა ჟუხჲაფჳუა“ (ანდაზაა) ის, რომელიც შენს შეხედვამდე შემოგხედავს.

„აჰასს ძამჳგმჳგზ აჰასს წჳმლა ილალტ“ (ანდაზაა) მას, ვინც ტყემალს არ გამოეცალა (ქვეშიდან), ტყემლის ეკალი შეერკო.

ი გვხვდება აგრეთვე დანარჩენ ზმნებში — ორ ან სამპირიანებში, სადაც დღევანდელი ვაგებით ყოველ შემთხვევაში სუბიექტი მეორე ან მესამე ადგილზეა — პასიური მიმღეობის ე. ი. პირდაპირი ობიექტის გამოსახატავად.

მაგ.:

ჴარო უფჰაჲ სარე ისაზაზ აჰ იფჰაჲ... (ჯგერდ. ტექსტ.) შენი ქალია ის, რომელიც მე გავზარდე (ჩემი გაზრდილი) ბატონის ქალი...

„უმხ-ბაათსგ ითეუგოო¹ სყარა უჲა ბზრა იჴრთომ“ (დ. გულია, აფსუა ჟრაფყ... 19₁₂) იმდენს, რამდენსაც შენს ცუდს ყანაში მოიმკი (აიღებ), შენი კარგი მოკეთეც ვერ მოგცემს.

„ლაწან იუმჰჳოო, ბწან იუზჰომ“ (იქვე, გვ. 15₇) მას, რასაც თესვის დროს არ ამბობ, მკის დროს ვერ იტყვი.

¹ სავარაუდოდ-მიმღეობურს ფორმებში ა-ჲა კომპლექსით გამოწვეული ცვლილებები ისეთსავე სახეს გვიჩვენებენ, რასაც ფინიტურს ფორმაში, ე. ი. შეიძლება ოლ-ო და სხვ.

„აკუტტე ია ლ შო ო აკუტაღო რუპ“ (დ. გულია, აფსუა ჟაფყ... გვ. 6,) ის, რაც ქათამს შეუძლია, კვერცხია.

მარა იიდგრტაზ ზეგაღ სწეგტ („აფხ. ზღ.“ 70₃₀) ის, რაც მან (კაცმა) იცოდა, ყველაფერი ვისწავლე.

აფჰაღზბა მააგაზ (იქვე, გვ. 16₁₃) ქალიშვილი, რომელიც მან (კაცმა) მოიყვანა.

ამღ ცვაარაკ იურ იიუზ მარგე იზგრტან (იქვე, 10₅) ვინმემ რომ ცუდი რამ ქნას, ის, რაც მან ქნა, მასაც უზამენ.

სალბი იფჰესგე მარგე იეზბარჰრტა საჰაპ-ჰო („აფხ. ზღ.“ 127₃) ის, რასაც სალბი და მისი ცოლი ერთმანეთს ეუბნებიან გავიგონებო.

რჰკუენ ირტუზ (ჯგერდ. ტექსტ.) მისი (კაცის) ვაჟი, რომელიც შეეძინა, დაებადა.

მაწუჯგეს ისგმოტუ („აფხ. ზღ.“ 112₉) ის, ვინც მოსამსახურედ მყავს.

ეს იმუდამ პრეფიქსად არის და არ განარჩევს არც პირს, არც კლასს, არც სქესს და არც მრავლობითობას (ბოლოში მრავლობითობის -ქტა მაწარმოებელი კი შეიძლება დაერთოს!).

მას ხედება ლოგიკური მახვილი და, ჩვეულებრივ, არც იკარგვის მესამე პირის (მხ., მრ.) ნიშანის ი-ს მსგავსად ზმნასთან სუბიექტისა თუ ობიექტის უშუალოდ შეხვედრისას. ამიტომ დეეტერსის შენიშვნა „ან ლგფჰა ილგლთჰა აჩჰ“ ში თითქოს იმიტომ არ დაიკარგა, რომ აჩჰ ზმნის წინ არ იყო უშუალოდო (ხსენებ. ნაშრ., გვ. 298), არ იქნებოდა სწორი, რადგანაც ეს იარაა ზემოხსენებული ი (III პირისა). მათს გარეგნულს მსგავსებაში არსებითი ფუნქციონალური სხვაობაა. აქ აჩჰ უშუალოდაც რომ ყოფილიყო ზმნის წინ, რლგლთჰა მინც ამ სახით დარჩებოდა, რასაც ადასტურებს შემდეგი მაგალითები:

აბრი ახაჰაღ დგუ იკაჰეღუ... („აფხ. ზღ.“ 52₃) ეს დიდი ქვა, რომელიც გლია...

ასასცაღ მააღზ (იქვე, გვ. 59₁₉) სტუმრები, რომლებიც მოვიდნენ.

ახელფა იიგაზ (იქვე, 47₂₃) ქუდი, რომელიც წაიღო მან (კაცმა).

ახქტა რრკგზ (იქვე, 40₃₉) თავები, რომლებიც ეჭირათ.

აკტაღე ჟეგხტთაქტა ისგუთაზ (იქვე, 28₃₂) ხორცის ნაჭრები, რომლებიც მომეცი შენ (ვაჟო).

ბარა ბგდა არა ატაა ინხოზ (იქვე, 27₂₁) შენ გარდა (ქალო) აქ რომ (რომელიც) ხალხი ცხოვრობდა.

აყამჩგ იიკგზ (იქვე, 9₃₀) მათრახი, რომელიც ეჭირა.

აჯამა იიშეგზ (იქვე, 9₇) თხა, რომელიც მოკლა მან (კაცმა).

ამრაგლარახე აბჟეგ, იყაზ (იქვე, 6₁₆) აღმოსავლეთით რომ (რომელიც) ხმა იყო.

დეფ-ფშჰაკ აწლა რქტგგლაზ (იქვე, 5₅) ხე, რომელიც ერთ ლამაზ მინდორში იდგა.

არი აძგ იუჰრტა ზეგე იუზგმხაძე? („აფხ. ზღ.“ 21₁₀) ეს წყალი ყველა, რომელსაც სვამ, არ გეყო (ვაჟო)?

ადოლფი არი ირაქაზ („აფხ. ზღ.“ 107₃₂) დევებმა ეს, რაც გაიგონეს. იფტარს იძვზ (იქვე, 112₁₃) მისი (კაცის) ცოლი, რომელიც დაიკარგა. ლგჰტგ ილძგზ (იქვე, 69₁₆) მისი (ქალის) ქათამი, რომელიც მან (ქალმა) შეწვა.

აკტუაც ირჟუზ (ჯგერდ. ტექსტ.) ხორცი, რომელიც მოხარშეს.

აბგსთა დაძჰჳაზ (იქვე) ღომი, რომელიც (შე)ვჭამეთ.

აშეტიე ისგზგნაშათიზ (იქვე) საკლავი, რომელიც გამომიგზანეთ.

ანთქუაილჰაზ („აფხ. ზღ.“ 128₄₀) ესენი, რაებიც თქვა ქალმა და სხვ. მსგავ.

შეიძლება ზმნასთან ასეთი შეხვედრისას ი აქაც დაიკარგოს ზოგჯერ, მაგრამ ეს წესად არაა გატარებული. აქ ი-ს დაკარგვა იმაზე უფრო იშვიათი შემთხვევა იქნება, ყოველ შემთხვევაში, ვიდრე ობიექტის ან სუბიექტის ი-ს დაუკარგველობა სახელის ზმნასთან უშუალო შეხვედრისას.

ზ პრეფიქს-ინფიქსი იხმარება აქტიური მიმდებობის ე. ი. სუბიექტის, ირიბი ობიექტის (გარდამ. ზმნები), კუთვნილებითი ურთიერთობისა და იმ რელატიური ფორმების გამოსახატავად, რომელთა წარმომადგენელიც შიგ ზმნაშია მოქცეული და, მაშასადამე, პრეფიქსად არ გვხვდება.

მაგ.:

„ამგურ იზააძაზ იცჰაძტ“ (დ. გულია, აფსუა ჟაფყ... მჟ მგელმა გამზრდელს (ის, ვინც გაზარდა) უკბინა.

სარა საკუმ ფჰტს დააზგა („აფხ. ზღ.“ 17₅) მე არ ვარ ის, ვინც ცოლი მოიყვანა (ცოლის მომყვანი).

ჰაუხაიდ ზგაზ სრუმთალოძტ (იქვე, 15₁₃) მათ, ვინც ჩვენი ცხენის ჯოგი წაასხა (წაიყვანა), მივსდევ.

აბართ რთაკ იააშანგ ისაჰჰააჰა... (იქვე, 52₇) ის, ვინც ამათ პასუხს სწორად მეტყვის...

სარა სჯააზ შააზ (იქვე, 21₁) ის, ვისაც მე გაუფვიორდი.

ისგმბაც სგზგრბო, ისმაჰაც სგზგრჰაჰა (ჯგერდ. ტექსტ.) ის, ვინც უნახავს (რაც არ მინახავს) მიჩვენებს, ის, ვინც გაუგონარს (რაც არ გამიგონია) გამაგონებს.

აშორაცაჰგ ჯამხუხუ დჰააძაზ დაარა ამაღ რაცანგ იზმაზ („აფხ. ზღ.“ 19₁) მონადირე, რომელმაც ჯამხუხვი გაზარდა, ვისაც ძალიან ბევრი ქონება ჰქონდა.

იზშეზ... (ჯგერდ. ტექსტ.) ის, ვინც (რამც) იგი (უგ.) მოკლა...

აფსგ იზ აზა დგზთიჰა-ჰა (იქვე) მკვდარზე ცოცხალს ვინც იძლევა- (ყიდის)-ო.

სასრუბ იუშთაზ (იქვე) მე ვარ ვინც მოგცა (მომცემი) შენ (ვაჟო) იგი (უგ.). ირახუ ზგხააჰაზ („აფხ. ზღ.“ 10₁₉) ის, ვინც მის (კაცის) საქონ. მწყსიდა. აჩაფა ჯამხუხუ-ჰა ზზგრჰაო სარა სოუბ (იქვე, 21₁₂) ის, ვისზედაც ჩაფა ჯამხუხვიო ამბობენ (ვისაც ჩაფა ჯამხუხუტს ეძახიან), მე ვარ.

მაჰმეთ დგზზააზ ჰასან ეჰჰეძტ (იქვე, 12₂₇) მაჰმედმა ის, ვისაც მიუვიდა (ვისთვისაც შვილია, ვისაც ესტუმრა)—ჰასანს, უთხრა.

რგბჟეჲ ზ აჰაზ (ჯგერდ. ტექსტ.) ის, ვინც მათი ხმა გაიგონა (ვისაც მათი ხმა მოესმა).

იზნაალო, იზტლშო (იქვე) ის, ვისაც იგი (უგ.) შეეფერება, ის, ვისაც იგი (რამ) შეუძლია.

ათგვ იზტიუ (იქვე) ის, ვისაც ადგილი (თანამდებობა, უფროსობა) ეკუთვნის.

ხგჟკ აფაცოზ შმაზ (იქვე) ის, ვისაც სამი ვაჟი ჰყავდა.

აბრი აფშმაჰაზთოუ (იქვე) ეს მასპინძელი, რომელთანაც ვართ [სტუმრად].

აბრი ააწო სგწო (იქვე) ეს ტომარი, რომლის ქვეშაც ვარ (რომელიც ტვირთად მაწევს).

„ზცკცკა უჰორო უში დტლაგლოა“ (დ. გულია, აფსუა ჟოფაქტე... 20¹¹) ის, ვის ავსაც ამბობ შენს კართან დგას (ვაჟო).

„ზგმჩ მტტუ იბზ რაცახოტ“ (იქვე, 24²³) ის, ვისიც ძალა მცირეა (უძლურის), მისი ენა მრავლდება.

ატეგლა დტუ შნაპგ ანგზ („აფხ. ზღ.“ 113¹⁴) ის, ვის ხელშიაც დიდი ქვეყანა იყო.

ზაჰრშა დგიზჰაზ იდოუცა რჰგ დნეტ (იქვე, 109²⁶) იმ მღვვებთან მივიდა იგი (გონ.) რომელთა დაც ითხოვა.

აბნი ზგბჟეჲ გატა ელაჰკააპ („აფხ. ზღ.“ 6⁶) იმას, რისი ხმაც ისმის, გავიგებთ (გამოვარკვევთ).

სტა დზეფტ შროტ უბოტ (იქვე, 19⁷) ჩემი ვაჟი როგორია (ის, ვისი მსგავსიცაა) ხედავ შენ (ვაჟო).

უზლანხო აჟმოზი? (ჯგერდ. ტექსტ.) ის, რითაც დასახლდე (დასახალბებელი) რა გაქვს?

ბგჩგზტბშტაზი (იქვე) თავს რაზე ტკლავ ქალო (ის, რისთვისაც თავს ტკლავ რაა?)

ჭააზგუთაზ ყაწა! (იქვე) შენაპირები შენი აასრულე! ის, რასაც (რაზედაც) პირი მიეცი, ქენი!

ისევე, როგორც ი, არც ზ განარჩევს პირს, რიცხვს, სქესსა და კლასს.

III მდედრობითი პირის პრეფიქსს რომ შევადაროთ, ასეთს სურათს მივიღებთ: სადაც III მდედრობითში დ იხმარება, იქ მიმლეობაში (რელატურს ფორმაში) იქნება ი, სადაც III მდედრობითში მაწარმოებელია ლ, იქ მიმლეობაში (რელატურს ფორმაში) იქნება ზ.

ამიტომ ი-ცა-ზ-ში შეფარდებითი ნაცვალსახელის აღმნიშვნელია არა ზ, არამედ ი, ხოლო ზ აღნიშნავს გარკვეულ ნამყო დროს (იხ. აქვე, გვ. 9). ასევე, სარა იყოტ-ში ი არის ასეთი მაწარმოებელი და არა უ(ტ), თორემ ისე გაუგებარიც იქნებოდა ი-ს არსებობა მაშინ, როცა პირველ პირზეა საუბარი. უ აღნიშნავს სტატიკური ზმნების აწყო დროს (იხ. ქვევით). შეფარდებით ნაცვალსახელ-მიმლეობის მაწარმოებელი ყველა დროში ი და ზ-ა, ხოლო -ტა, -ზ, -რა, -შა და აგრეთვე—ც-ც სხვადასხვა დროის სუფიქსებია. (მაგ., ი-ყალა-რა ის, რაც იქნება, მოხდება, „ბარგეჲ აფგ ზ-ჭასშა შენ [ქალო] მეხმოსახვედრო, ბგ-ზ-გა-შა ის, ვინც შენ წაგიყვანს [ქა-

ლო]; ი-იჰა-ც—ის, რაც კაცს უთქვამს და სხვ.). ოღონდ აქაც საჭიროა ერთგვარი შენიშვნა. ჩვეულებრივ -რა-სა და -შა-ს სთვლიან მყოფადში შეფარდებითი ნაცვალსახელის გამომხატველად. მყოფადში ასეთ ფორმებს ახლავს აგრეთვე -ლაკ, სუფიქსიც, მაგ., დგზეს-ლაკ-გგ—რომელსაც-კი დაარტყამს იგი (გონ.); იჰა-ლაკ-გგ—ის, ვინც იტყვის და სხვ. განხილულმა მაგალითებმა უკვე გვიჩვენა, რომ ისინი არ შეიძლება იყვნენ შეფარდებითი ნაცვალსახელის გამომხატველნი (ამ დანიშნულებით გარკვეული ელემენტები გამოდიან). -რა-ს, -შა-ს და თვით ამ -ლაკ-ის ასეთი გაგება ისევე არაა სწორი, როგორც -ჟა-ს ამავე ფუნქციის მქონედ გამოცხადება. ყველა ესენი ახასიათებს არა მხოლოდ შეფარდებითი ნაცვალსახელის გამომხატველს, არამედ ყოველგვარ საგარემოებო ფორმებს. ზმნის ფორმის თვალსაზრისით მათ შორის განსხვავება არ არის. ისედაც, თუ შეფარდებითი ნაცვალსახელისათვის ზმნაში გამოყენებულია ი-, ზ-ადგილისა, დროისა და სხვათა ასეთი რელატიური გამოხატვაც ხდება საგარემოებო ფორმებში. თუ კითხვითი იქნება -ან-ბა— როდის? დ-ანბ ა-ცო—როდის მძღის? რელატიურში იქნება: -ან—როცა, დ-ან-ცო—როცა მიდის; კითხვ. -აბა—სად? დ-აბა-ცო—სად მიდის? რელატ.: -ახ-—სადაც, დ-ახ-ცო—სადაც მიდის, კითხვ.: -შ-ბა— —შ-ფა—როგორ? დ-შ-ფა-ცო—როგორ მიდის? რელატ.: -შ—როგორც; დ-შ-ცო—როგორც მიდის. ასეთ შემთხვევებში შორდება კითხვითი -ბა- ნაწილაკი და რელატიური ცნებისათვის ისევე, როგორც პირის შემთხვევაში გვქონდა (ი-,ზ-), გამოიყენება საკუთარი ელემენტები ადგილისა, დროისა და ვითარების მიხედვით (-ახ-, -ან-, -შ-).

ზემოხსენებული სუფიქსები რელატიურობის ცნებას არ გადმოსცემენ, მაგრამ ჩვენ არ გვგონია დროულადაც ეს სამი სუფიქსი (-ლაკ, -რა, -შა) ერთსა და იმავე აღნიშნავდეს: განსაკუთრებით -შა-ში შეინიშნება ერთგვარი აუცილებლობისა ან პოტენციალობის შინაარსი. მაგ.: ი-ცა-შა კი არ ნიშნავს: „ის, რომელიც წავა“, არამედ — წასასვლელი, ე. ი. ის, რომელიც უნდა წავიდეს, რომელსაც წასვლა უწყევია: ი-წაბ გა-შა დასაღუპავი, ის, რომელსაც დაღუპვა უწყევია; რომელიც უნდა დაიღუპოს; იზ-მშაგშა—ის, რომელმაც არ უნდა მოკლას, არ მოსაკლავი საშუალება; „მაცანე ხარა შგელ სგბუჯ. ახშაჰაშა“ („აფხ. ზღ.“ 63₁₆)—წადით, შორს დადექით, სადაც შეიძლება ჩემი ხმა მოგესმათ; „აკრე ახგსფა-შა საქურზუ“ (იქვე, გვ. 74₈)—სადაც რამე შეიძლება ვჭამო (ისეთ ადგილს) შემახვედრე! „ილაჰჰა-შა აჯექურე“—დასათესი სიმინდი, ის სიმინდი (ის, რაოდენობა სიმინდისა), რომელიც საჭიროა დასათესად; „ახუჰე ი-მააძა-შა აგარა დაჰამ“—არ გასაზღელ ბავშვს აკვანი ვერ დააკავეს, ე. ი. ბავშვი რომელსაც გაზრდა არ უწყევია... არ შეიძლება გაიზარდოს... -შა მარტო მყოფადში არა გვაქვს. იგი ამ შინაარსით ჩვეულებრივია ნამყოშიაც (მაგ.: ი-რგ-მ-გა-შა-ზ ის, რომელიც წასაყვანი არ იყო, რომლის წაყვანაც არ შეიძლებოდა) და გვხვდება არა მარტო აქ (საუბრითი ნაცვალსახელის ფორმაში), არამედ ნამყოს სხვა ფორმებშიაც, შდრ. აკბასჰა-შა-ნ (რამე უნდა მეთქვა შენთვის ქალო), ჯარასცა-შა-ნ (სადმე უნდა წავსულიყავ) და სხვ.

თუ ზმნის სუფიქსების მიხედვით ვიმსჯელებდით, საურთიერთო ნაცვალ-სახელის გამომხატველი ზმნაში ათეულამდეც-კი მოგვევლინებოდა, მაგრამ ისინი დროულობისა ან სხვა ფუნქციის მატარებელი არიან.

ამიტომ, ზემოთ (გვ. 198) ჩამოთვლილს ყველა მაგალითში -**ჟა** სუფიქსს მხოლოდ აწმყო დროის გადმოცემა ეკისრება.

აწმყო თხრობითს კილოში როგორც აღნიშნული იყო, აბუურში ვიღებდით -**ოჲტ** სუფიქსს. ამ სუფიქსის წინა სახე -***ა-ჟა-ჲტ-** უკვე იყო განხილული. -**ოჲტ** სუფიქსი სხვა წარმოშობისაც გვხვდება აწმყოში. 25-მდე მაგალითის ამოკრება შეიძლება აკად. ნ. მარის ლექსიკონის მასალიდან, როცა ისეთ ზმნებთან იხმარება პარალელურ ფორმად -**ოჲტ**, რომლებშიაც ფუძისეული **ა** არცაა მოსალოდნელი.

მაგ.:

აღბ-რა	აღლსხოჲტ	ვიღებ რისგანმე რასმე
ამაკ-რა	იმასკოჲტ	ვედავები
ამწარსჟ-რა	იმწარსტრსოჲტ	ვსტაცებ ხელს მას
აფსანხ-რა	ისფსანხოჲტ	(გამო)ვცვლი რასმე
აფს-რან	სფფსრჲტ	ვკვდები
აფშ-რა	სფფშრჲტ	ვფუჭრები
არყაფშჟ-რა	ისრტყაფშოჲტ	ვაწითლებ რასმე
არყუდ-რან	ისტრყტდრჲტ	ვკრეჭ რასმე
აშთებ-რა	იშთტსხოჲტ	ვიღებ, ვწევი ზევით რასმე
აძახ-რა	იძახხოჲტ	ვკერავ რასმე

აგრეთვე:

ჯოუტკ აკვ აზენ ეასოჲტ (აჲს-რა) „აფხ. ზღ.“ 23₁₈ ვილაცეები ერთმანეთს რალაციისთვის ეჩხუბებიან.

ილ დგროჲტ (ადგრ-რა) „აფხ. ზღ.“ 34₂₈ ქალმა იცის რამე.

აწეს სშჟოჲტ (აშჟ-რა) იქვე, 75₂ ჩიტს ვკლავ.

ანდა:

დაცჰაოჲტ (აცჰა-რა) „აფხ. ზღ.“ 72₂₆ იგი (გონ.) (უ)კბენს მას (უგ.).

სააოჲტ (აა[ა]-რა) იქვე, გვ. 38₁₃ მოვლივარ.

საიდან მომდინარეობს აქ **ო**? (ამას უკავშირდება საკითხი ბზიფურში -**ოჲტ**-ის ზოგჯერ ისეთ შემთხვევებშიაც არსებობისა, როცა ფუძეში **ა**-ნია მოსალოდნელი. ბზიფური ხომ ჩვეულებრივ კვეცს ამ **ა**-ნს აწმყოში!). აქ **ო** მომდინარეობს -**ჟჲ-ჲტ** ფორმიდან, ოსთან **ჟ**-ს დაკარგვის ნიადაგზე და სწორედ იქ უნდა იყოს გავრცელებული, სანაც. **ჟოჲტ** დაბოლოებაა მოსალოდნელი. **ჟეჲტ**

დაბოლოებიდან აფხაზურში -ოჲტ-ს ვერ მივიღებდით. ამიტომ სოფ. ახუწაში (ჯგერდა) მსგავსი წარმოება თანხმოვანფუძიანი ზმნებისა ვერავითარ შემთხვევაში ვერც დავადასტურებ¹. იქ ჭა კომპლექსის ცვლილება ა-ს ჭ-სთან ნაწილობრივი ასიმილაციის ფარგალს არ შორდება საერთოდაც, ამ შემთხვევაში-კი ესეც არ ხდება, რადგან ა-ს გავლენა ა-ზე უფრო ძლიერია.

აწმყოს ფორმანტიესული ჭ ზოგჯერ აღარ ისმის, ლაბიალობის მქონე ჰა, ჰ, ტი ან ჭ-ზე დაბოლოებულს ზმნებში და ვიღებთ -ოჲტ-ს მაგ.: აწა-რა (მობრუნება) ს აწაოჲტ (ლექსიკ., გვ. 142) || -ს აწაოჲტ, ს აწაოჲტ; აჩაგრა (გარეკა ცხენისა, ცხენის რბენა) აჩაგრაოჲტ (იქვე გვ. 107) || -აჩაგრაოჲტ, აჩაგრაოჲტ; აჭა-რა (ფიცი) ს აჭაოჲტ (იქვე, გვ. 88) || -ს აჭაოჲტ || ს აჭაოჲტ; „აბნი [აძქ] ააჲუგარ ჭაწაოჲტ ბზრანაოჲტ“ აბნი-ოჲრა (აჭიბუ. ტექსტ., XV, 133) და სხვ.

აწმყოს -ოჲტ სუფიქსის გვერდით გ. როზენი -აიჲ-საც აღნიშნავს². მის მიერვე მოყვანილს მაგალითებში ორჯერაა -აიჲ გამოყენებული და ორივე თარგმნილი აქვს აწმყოლ: 1. იზჯაიჲ — waschen, 2. სალაქაიჲ — anfangen. პირველი ალბათ აძიარა-ა (ბანა, რეცხა), მეორე-კი ალაგარა (დაწყება). ამ ზმნებში და საერთოდაც, აწმყოს ასეთი წარმოება, ამჟამად ყოველ შემთხვევაში, შეუძლებელია (შეცთომით ჩაწერის, ან აორისტის ფორმაში არევის შედეგი ხომ არ არის?). დამაფიქრებელი ხდება ეს გარემოება მის შემდეგ, რაც აკად. ნ. მარს მოჰყავს აწმყოს მნიშვნელობით ფორმა ითასტრბაჲტ (ლექსიკ., გვ. 40 აძიბუური ფორმა) ათარბარა (გაშრობა) ზმნიდან. მას მხოლოდ ასეთი ახსნა შეიძლება შეიუდგეს: თუ დაუშვებთ ითასტრბაჲტ-ის არსებობას, ჭა კომპლექსში ჭ-ს ბავისმიერ ბგერებთან დაკარგვა აფხაზურში მოულოდნელიც არ იქნებოდა. ამის შემთხვევები საკმაოდ ბლომადაა. მაგალითად: ბოყვი აფხ. აბაყუ —*აბაყუ (სხვა ენების ო, როგორც ზევითაც ვსთქვით, აფხ.-ში გვაძლევს ჭა-ს), გემო აფხ. აგამა, მოგვი აფხ. ამაგუ, საპონი აფხ. ასაპან || ასაპან, ეფისკობოზი აფხ. აფსკუბაზ, ფონი აფხ. აფან და სხვ. ითასტრბაჲტ-ის შემთხვევაშიაც ეგების ბ-სთან წყვილბავისმიერი ჭ დაიკარგა, ხოლო შემდეგ -იჲტ სუფიქსის -ი-ც (იხ. აქვე, გვ. 181, შენ. 2.), მათი დაკარგვის გამო კი გაგრძელდა -ა- და მივიღეთ აღნიშნული ფორმა.

აკად. მარი სხვა ადგილასაც აღნიშნავს აწმყოში ლიხნელისათვის (ბზიფი) სახტბაჲტ-ს (ლექსიკ., გვ. 137). ამ ზმნას (ახტბაარა) ორი ანი ახასიათებს. თუ გავითვალისწინებთ ორანიანი ზმნების დამახასიათებელ ფიგურებს, ძნელი დასაჯერებელი იქნება ზემოთმოყვანილი შესაძლებლობის მასზედაც გავრცელება. უშუალოდ არც უნდა შეხვედროდა ბ ფორმანტიესულ ჭა-ს, თუ არ დაუშვებთ, რომ ეს ორანიანი ზმნა იქცა ერთანიანად და გაჰყვა ამ უკანასკნელის ცვლილებას, რაც ბზიფურში აბსოლუტურად შეუძლებელი არაა. მაგალითად ათჯჯჯაარა „შიგნით ბრწყინვა“ ბზიფში ათჯჯჯაარა-ს სახითაა წარმოდგენილი (ლექსიკ., გვ.

¹ აკად. ნ. მარს სუფოჲტ და სუფოჲტ ფორმებს ჯგერდისთვისაც აღნიშნავდა.

² ხსენებ. ნაშრომი, გვ. 77.

³ იქვე, გვ. 82. გ. როზენი ქართულ ტრანსკრიფციასაც იყენებს.

142). ასევე აზღაფააა ზმნიდან ბრძანებითის წარმოებისას ერთი ანთ შეგვრჩება ხოლმე. ლიხნში ისმის უააზღაა „ჰკითხე შენ (ვ.) კაცს“.

თუ ასეთი წარმოება აწმყოსი საერთოდ დადასტურდება, იგი სხვა ახსნასაც მოითხოვს და დროთა წარმოების თვალსაზრისით მეტად საყურადღებო მოვლენაც იქნება.

უარყოფითი ფორმის წარმოებისას აწმყოში -იტ სუფიქსი ჩამოშორებულა, ერთვის უარყოფის -მ სუფიქსი და ვილებთ: იბაძომ („კაცი არ ხედავს რასმე“), დცომ („არ მიღის“ გონ. არსება) და სხვ. უარყოფითს საგარემოებო და მიმღებულს ფორმებში იგივე მდგომარეობაა, ოღონდ მ ფორმანტი წინ გადმოინაცვლებს (პრეფიქს-ინფიქსად), მაგ.: ის ზტმდგრტა—ის, რომელიც არ ვიცის; დანტმააძო—როცა არ მოვა (გონ.); იმცო—რომელიც არ მოღის და სხვ.

2 ნამყო უსრული

აწმყოს ანალოგიური წარმოებაა ნამყო უსრულში, რომლის მაწარმოებლადაც -ტან სუფიქსი გამოღის. -ტა აქ იგივე ელემენტიია, რაც აწმყოში გვხვდებოდა, -ნ- კი საერთოდ ნამყოობის მაწარმოებელია.

ბზიფში ისევე, როგორც ეს აწმყოში გვექონდა, ა- ფუძიანი ზმნეები ა-ს მოაკვეციენ და გვიჩვენებენ ისეთს დაბოლოებას, როგორსაც თანხმოვან-ფუძიანები ე. ი. მხოლოდ -ტა-ნ- -ტა-ნ-ს.

მაგ.:

ააგა-რა	ააზგ-ტან	ლექსიკ., გვ. 28	მომქონდა რალაც
აგტგდკგლა-რა	იგტტდგიკგლ-ტან	„ 31	(გადა)ეხვეოდა იგი მას
ამადა-რა	იმაზდ-ტან	„ 52	ვაბარებლი რასმე მას (კაცს)
აცაა-რბ	სცაა-ტან	„ 110	მიეღიოღი
ალაწა-რა	ილასწ-ტან	„ 119.	ვთესღი რასმე

ტექსტებიდან:

ააზხა ზეგე ეამნადტან (ამნდა-რა) „აფხ. ზღ.“ 45₁ ყველა მთას მოივლიდა იგი (უგ.).

აანგყა იდოგტტლტან (ადიგტტლა-რა) იქვე, 45₂ შინისკენ გაემართებოდა იგი (უგ.).

ხაზ-ხაზე ინხტან (ანხა-რა) იქვე, 69₃ ცალ-ცალკე ცხოვრობდნენ.

აძე აჭადა იცოატაჰი დაუჰარ იხააწტან (ახაწარა) იქვე, 69₅ წყალი აღმა მიღისო რომ გეთქვა შენ (ვაჟო) მისთვის (კაც.), დაიჯერებდა.

ააშცრა ტაჰგ. დახეიბტაზ ეადააჟტან (ადააჟა-რა) იქვე, 69₆ ძმები, ვინმე რომ (სადაც) ხედავდა, ლაპარაკობდნენ.

ეაჰა ეაღეგიშა-ტან (ააღეგია-რა) იქვე, 69₇ უფრო ერჩიენა მას (კაცს) იგი (უგ.).

ენციფთახუ ჟაგჟან (აგა-რა) „აფხ. ზღ.“ 69, სადაც გინდა წენ (ვაჟო) წაგიკვიანდა იგი (უგ.).

იზგყაჟან (ანგყაწა-რა)—ლიხნ. ტექსტ.—იგი (კაცი) მისთვის (კაც.) აკეთებდა რასმე.

დცაჟან (აცა-რა)—იქვე იგი (გონ.) მიდიოდა.

აბჟუჟრში კი ვიღებთ -ონ || ონ დაბოლოებას, მომდინარეს -ა+ჟა-ნ || -ო+ჟა-ნ || ონ-ფორმებიდან, რომლებიც ხშირადც გვხვდებიან და გვექნება: დააზგა-ჟან, დააზგო-ჟან, დააზგო-ნ, დაზგო-ნ, დააზგონ—მომქონდა რამე (აგა-რა); იმაზდა-ჟან, იმაზდონ—გადაცემი რასმე (ამადა-რა) და სხვ.

მაგალითები:

აძჟუ დეჟ ააგჟარა დგგლაჟან თფლა (აგლა-რა)—ჯგერდ. ტექსტ.—დიდი ტბის მახლობლად დგებოდა (ჩერდებოდა) ადგილად იგი (გონ.).

აშა ბზამჟუჟ დცანგ [ალასა] აააგაჟან (აგა-რა)—იქვე—სულელი ძმა მიდიოდა და [მატყლი] მოჰქონდა.

ლფჟა-წყა... დღმანგ დცაჟან (აცა-რა)—იქვე—ქალს თავისი ნამდვილი (ღვიძლი) ქალიშვილი [მი]ჰყავდა და მიდიოდა.

„ყჟ“ აპაცგფხააჟა აკაჟა ეთაჟან (ათა-რა) „აფხ. ზღ.“ 28, ყოველი „ყჟ“-ის თქმაზე თითო-თითოდ აძლევდა მას (უგ.).

სასრჟაჟან დან ესგჟა ილაჟჟაჟან (აჟა-რა) იქვე, 28, სასრჟაჟა თავის დედას ყოველდღე ეუბნებოდა.

„ატე აბლა ენაჟ აჯგჟა აჯგჟა აპაოჟან“ (აპა-რა)—პ. კარიია, ხსენ. ნაშრ., გვ. 75. ბუმ თვალი რაკი იშოვა, წარბი წარბიო გაიძახოდა (აძობდა).

„ხუსიკა ეგიჟრონ (-ჩოჟან), ეგიჟრაპრონ (-პოჟან)“ (აჩა-რა, არაპა-რა) იქვე, გვ. 73 ხუსიკა თან სთოხნიდა, თან სტკეპნიდა.

„აჟსთაა ითაა რხნგ ამცა იცრაჟრონ“ (აცრაწა-რა) იქვე, გვ. 76 ეშაჟკმა როცა თავისი თივა მოსთიბა, ცეცხლს უკიდებდა.

„აძე დგოროზ დგჩრონ“ (აჩჩა-რა) იქვე, გვ. 79 წყალწადებული იცინოდა.

აძე ბლუჟა შანგ აშაბესთაჟჟე აჟაჟჟე ფხეცონ (აფხა-რა)—აძვიბუ. ტექსტ. III, 16 ვილაცას ფეხზე წისქვილს ქვები ეცვა და შვლებსა და კურდღლებს მიდენიდა.

ანაჟგ... აშაყა იძახჟ იჟრონ (აჟა-რა) იქვე, IV, 25 გლეხი აშაყბას ამბავს ამბობდა (იგონებდა).

დანგლთახუ ზეგ ლგრზახონ (არბზახა-რა) იქვე, IV, 34 როცა ქალს „უნდა“, ყველას აცოცხლებდა.

იფგს დგდიგლგგონ (ადღგლა-რა) იქვე, X, 80 მის ცოლს გარეთ გამოჰყავდა.

ადოჟე იმყაყაჟა ოფონ (აფა-რა) იქვე, X, 83 დევი მას (რასმე) დაუღჟქელად ჰამდა.

ითააცა ალა ნგყჟგგონ (ანგჟგა-რა) იქვე, XII₁₀₅, ოჯახს იმით არჩენდა იგი (გონ.).

აჩუბან ეხყანაჰაჰამცა აწალწონ (აწაწა-რა) აძვიბჟ. ტექსტ. VIII, 60 ქვაბი („ჩაჰანა“) სადაც ეკიდა ქალი ცეცხლს (შე)უკეთებდა.

ღარა კტრ დგკტანწონ (აქუაწა-რა)—ჯგერდ. ტექსტ.—ძალიან დიდხანს ცეკვავდა.

ურჭირალწონ (აჭო-რა)—ჯგ. ტექ.—შენ (ვაჟო) მას (კაცს) შესთხოვედი ხოლმე. ლგფაფსან უბტს ლალჭირან (აჭო-რა)—ჯგ. ტექსტ.—ქალი თავის გერს (ქალს) ასე ეუბნებოდა.

ასეთი წარმოება, ისევე, როგორც ეს აწმყოში გვქონდა, იშვიათად ბზიფ-შიაც შეიძლება შეგვეხვედეს. აკად. მარსავე ბზიფისთვის მოყვანილი აქვს:

ახშა-რა დღგზშაჰან ბადებდა ქალი მას (გონიერს)
ახგჩჩა-რა სიხგჩჩონ დავსციწოდი კაცს.

ჭა-სა და აა-ზე დაბოლოებულს ზმნებში, რა თქმა უნდა, არც ნამყო უსრულში ხდება ა-ს უ-სთან ასიმილაცია, გვექნება: ისხაჰაჰაჰან, სკაჰაჰაჰან, სსცჰაჰაჰან, სახტბაჰაჰან, სლტზწაჰაჰან და სხვ.

თუ ზმნა თანხმოვნით, ან ი-ა-ჟ ხმოვნით ბოლოვდება, დაირთავს -ჰა-ნ სუფიქსს უცვლელად, როგორც ბზიფში, ისე აბ-ჟუაწი.

ასა-რა სისაჰან ლექსიკ., გვ. 73 ვსცემდი მას (კაცს)
აწ(გ)ხ-რა იწგსხჰან „ 121 ვთხრიდი, ვიღებდი ქვეშიდან მას (უგ.)
არყუტლ-რა ისგრყუტლჰან „ 93 ვკრეკდი მას (უგ.)

ტექსტებიდან:

აჟა უბრა იჭაჰან ხულაანძა (აჭო-რა) აძვიბჟ. ტექსტ. V, 33 ძროხა იქ ბა-ლახობდა სადამომდე.

ეცვ ათგრქჰა სგჟშაჰან (აშო-რა) იქვე, VI, 57 გუშინ თურქი მკლავდა. იაჰაბჟე იფჰრს დგტგრჰჰან (აძგრჰ-რა) იქვე, XII, 104, მისი ყვირილის ხმას ცოლი უსმენდა.

სარა აყჰარდი სგქტჰანგ სახტლათშჰან (ახგლათშ-რა) იქვე, V, 53 მე ჯორკოზე ვიჯექი და ვუყურებდი მას (უგ.).

ითიჟჰან (ათი-რა) იქვე, XIII, 105 ჰყიდა იგი (კაცი) მას.

ულჩრჰან აზტ უსკტტ (აღტჩ-რა)—ჯგერდ. ტექსტ.—ქურდობდი შენ (ვაჟო), ამიტომ დაგიჭირე.

არი აშაბტ აღტ იკტლაშოფტ, დამსხჰან (ამხ-რა)—იქვე—ამას ფეხი ფესვებში (ხისა) ჩაუვარდა, ვიღებდი (ვართმევდი).

იშშჰან (აშშ-რა)—იქვე—იგი (კაცი) ლობავდა მას (ლობეს).

უჟგჟ აგჰთა აშო აზგწიჟჰან (აზნგჟ-რა)—იქვე—იმასაც შუაზე კარს უტოვებდა.

ამგანლ ლტჰან (აძ-რა)—იქვე—ქალი მკადს აცხობდა.

„კუმჟლ, აჩა ენგწო აშოა დგკტსჰან“ (აქტს-რა)—პ. ჭარაია, ხსენ. წაშრ., გვ. 74 კუმჟული, როცა პური შემოეღია, ნასუფრალს ხელს ავლებდა.

„ალუ ზგოზგჟ დგქაჰან, აღტბთა ზგოზგჟ დგქაჰან“ (აქაგ-რა)—გულია, იქვე, გვ. 13. წისქვილის ქვის მზიდველიც (წამლევიც) კენესოდა და სა-ცრისაც.

„აცგუგ ხ უმარ ჭან, აჰუნაფ ფს უან“ (ახუმარ-რწ, აფს-რა) იქვე, გვ. 13. კატა თამაშობდა და თავი კედებოდა.

აფხაზურში დრო-კილოთა მაწარმოებლებში სირთულეს ქმნიან უარყოფითი ფორმები. თუ დადებითში ერთი სუფიქსია დროის გამომხატველად, უარყოფითში შეიძლება მას სხვა შეენაცვლოს.

ნამყო უსრულში უარყოფითისათვის გამოყენებულია იგივე -ჭა, ან მისი სახეცვლილი სუფიქსები გარკვეულ შემთხვევაში — -ოო, -ო, -ო და ერთვის ჯერ უარყოფის გამომხატველი მ, შემდეგ-კი ნამყო დროის სუფიქსი სათანადო წარმოებებში — ზ (აქვე, გვ. 225) და ბოლოს აგრეთვე -ტ. ვიღებთ: დ ც ო მ გ ზ ტ ო დ ც ა -ჭა-მგ-ზ-ტ — არ მიდიოდა (გონ:), იყადწა-ძო-მგ-ზ-ტ — არ აკეთებდა მას კაცი და სხვ.

ნამყო უსრულის გარემოების აღმნიშვნელსა და მიმღობურს ფორმებში მ წარმოებლის მაგიერ ვხვდებით ზ-ს და გვაქვს:

ჰარა აბანახ ჰანცა ჭა ზ აძიბუ: ტექსტ. II, 4 ჩვენ აბანოზე რომ (როცა) მივდიოდით.

დ გ შ ა ა ჭ ა ზ ა მჭენ აბნა ბათსნგ რყან — ჯგერდ. ტექსტ. — გზაზე რომ მიდიოდა იგი (გონ.), ცუდი ტყე იყო.

აყარაჩ დ გ შ ხ ტ ც ტ ა ზ დაანხეიტ — იქვე — ყარაჩაველი რომ ფიქრობდა (როგორც ფიქრობდა) [ისე] დარჩა.

ახულბუჩხა იმაზარა ზ გ რ ზ დრგხაძეძტ — იქვე — სალამოს, მისი ქონების წამლებთ დაეწია.

რგრახტქტა ზ ფ რ ზ ხუტ ლაკუზარ — იქვე — მათი საქონლის შემკმელი ბავშვი (ქალი) ყოფილიყო.

ჭარა ჭაკუზმა სარა ს გ ზ ქ ო ზ? აძიბუ. ტექსტ. V, 50 შენ (ვაჟ.) იყავი ჩემი მომტყუებელი (ვინც მე მატყუებდა)?

აჭეხა ინტ შ ი თ ა ლ რ ზ იქვე, IV, 33 სალამოს რომ (როცა) წვებოდნენ.

ასეთს უარყოფითს ფორმებში აწმყოს მგავსად -მ სუფიქსი პრეფიქს-ინფიქსად გადაიქცევა და ჩამოშორდება -ტ. აყადწო მ გ ზ ტ -ის — „არ აკეთებდა“ — ნაცვლად მივიღებთ: ი შ გ ყ ა ძ მ წ ო ზ — „რომ (როგორც) არ აკეთებდა“. და ა ზ გ ო მ გ ზ ტ — „არ მომქონდა“, მაგრამ და ას გ მ გ ო ზ — „ის, რაც არ მომქონდა“.

3. აორისტი

წესი ფუძის ა ხმოვანთან დამოკიდებულებისა იგივე რჩება აორისტისთვისაც. ა ო რ ი ს ტ შ ი დ ბ ო ლ ო ე ბ ა დ ¹ - ი ტ ო - გ - ძ ტ ო - ძ ტ ო - გ - ტ ო - ტ ს უ ფ ი ქ ს ი გამოიყენება თანხმოვან ფუძიან, ი, უ ხმოვან ფუძიან ო რ ა ნ ი ა ნ, დ ა ჰ ა - ზ ე და ბ ო ლ ო ე ბ ტ უ ლ ს ზ მ ნ ე ბ შ ი, რ ო გ ო რ ც ბ ზ ი ფ უ რ შ ი, ის ე ა ბ ჟ უ უ რ შ ი, ო ღ ო ნ დ ჰ ა - ს ა და ა ა - ზ ე და ბ ო ლ ო ე ბ ტ უ ლ ს ზ მ ნ ე ბ შ ი - ი ტ ო - ძ ტ ო ფ ო რ მ ა ნ ტ ის ი (ძ) - ს და კ ა რ გ ვ ა ც ა რ ა ა მ ო ს ა ლ ო დ ნ ე ლ ი.

¹ „აორისტის დაბოლოება“-ს ჩვენ აქ პირობით ვხმარობთ. ვხმარობთ მანამ, სანამ თვით მოვლენის ანალიზი არ მომხდარა, თორემ ქვევით ვნახავთ, რომ ა ო რ ი ს ტ ს ა ფ ხ ა ზ უ რ შ ი ს ა ე რ თ ო დ ა რ ა ვ ი თ ა რ ი და ბ ო ლ ო ე ბ ა რ გ ა ა ჩ ნ ი ა.

მაგ. 1:

ადგრა-რა	იზდგრაიტი, იზდგრატი	გავიგე რამე
აჟრა-რა	იზჟრატი	დავლიე რამე
აკგლს-რა	სკგლსიტი, სკგლსიტი, სკგლსტი	გავძვერი
აფს-რა	სფსსიტი	მოვკვდი
აქჟუშ-რა	ბქჟუშაიტი, ბქჟუშატი	(მოუსვი) წავუსვი რამე
აფხა-რა	იფხაიტი, იფხატი	გავტენე რამე
აძ-რა	სგძიტი, სგძტი	დავიკარგე
ახჟუც-რა	სხჟუციტი, სხჟუცტი	ვიფიქრე
აუ-რა	იუჟატი, იუჟტი	გავაკეთე რამე
ათე-რა	ისტეიტი	გავყიდე რამე
აწა-რა	სწაატი	ვიკითხე

ტექსტებიდან:

ირზააზ რზემდრაიტი (ადგრა-რა) „აფხ. ზღ.“ 42₃₄ რა მოუვიდათ, ვერ გაიგეს.

ილგჟაღაიტი ილჟრაღა (აგჟაღა-რა) იქვე, 38₅ ქალმა გაბედა დაღევა (... რათა დაელია).

აკე იძეიტი, აკე იჟიტი (აძ-რა, აჟ-რა) იქვე, 62₉ ერთი შეწვა, ერთი მოხარშა (კაცმა).

ლაბ დგლტრთენიტი (ართენი-რა) იქვე, 59₈ თავისი მამა დაამშვიდა ქალმა.

ამშენ ნტრცა დგრიტი (არ-რა) იქვე, 102₃₂ ზღვის გაღმა გავიდა იგი (გონ)-აფარა რაცანტ იაფსახეიტი აძვიბჟ. ტექსტ. I, 1. ბევრი ფული ისესხა. (უგ.-მა).

იხჟაახუთეიტი (ახჟაახუთ-რა) — იქვე — ივაჟრა (ივაჟრეს).

აშე იხამტიტი (ატ-რა) იქვე, VI, 63 კარი არ გაეღო მას (კაცს).

აჟუზბა ანაწეიშაიტი (აწეშ-რა) — ჯგერდ. ტექსტ. — მან (კაცმა) დანა ამოუსვა ქვეშიდან.

შეგგზმალრა შარძიტი (არძ-რა) — იქვე — თქვენმა ეშმაკობამ დაგკარგათ.

დააწეწეიტი (აწეწ-რა) — იქვე — იგი (გონ.) გამოვიდა ქვეშიდან.

აკუმზ აკ სტხეიტი (ახ-რა) — იქვე — ცუდი (მოულოდნელი, არ ყოფილი) რამ დამემართა.

რუგზ... რუჟაკ იუნგ ინრტჟუჯატი (ანგუ-რა) აძვიბჟ. ტექსტ. II, 3. ბატი თავიანთ მოკეთესთან დატოვეს.

ათახ იჭნადტრშეიტი (აჭნარშ-რა) იქვე, II, 3 იგი (უგ.) ოთახში შეაგდეს.

აძლად დააჩაგჟაწეიტი (აჩაგჟ-რა) იქვე, IV, 26 ქალიშვილი ცხენიდან წამოხტა.

მათაქჟაკ უზგზძანაჯატი (აძან-რა) იქვე XI, 90 შენ (ვაჟ.) ტანსაცმელები შეგიკრე.

1. მაგალითები ამოღებულია აკად. ნ. მარის აფხ.-რუსული ლექსიკონიდან.

ეძქაჯწგეტ (აძქაჯწ-რა) აძვიბჟ. ტექსტ., XVI, 145 გაიყენენ.
 დგლბააეტ (აღლბაა-რა) „აფხ. ზღ.“ 32₂₇ იგი (გონ.) ძირს ჩამოვიდა.
 აბრრ აუზა უიიტ (აი-რა) იქვე, 99₁₄ ამ ლამეს დაიბადე შენ (ვაჟ-).
 აუზა ირჰაეტ (არჰა-რა)—ჯგერდ. ტექსტ.—ცხვარი შეშინდა.
 აჩრა რუეტ (აურა)—იქვე—პურობა ქნეს.
 დააეტ (აა-რა)—იქვე—იგი (გონ.) მოვიდა.
 დგყააეტ (აყაა-რა) აძვიბჟ. ტექსტ. XIII, 114 იყვირა მან (გონ.).
 დგფსგტ-ჰო დგყან (აფს-ოა) იქვე, X, 84 იგი (გონ.) მოკვდაო ეგონა.
 ანახ დგჭტ, არახ დგჭტ (აჭ-რა) იქვე, V, 51 აქით გა[მო]იქცა, იქით

გაიქცა იგი (გონ.).

აწუჭუარა დაყუწტ (აყუწ-რა) იქვე, IV, 38 ტირილი შეწყვიტეს (ტირილს თავი დაანებეს).

იხუმარტ (ახუმა-რა) იქვე, XI, 92 ითამაშეს.

მარგვ იფსტ ააახტწტ (აგწ-რა)—ჯგერდ. ტექსტ.—მასაც (კაცს) სული ამოხდა.

ამაცი რაყნტ დააკტლსტ (აკტლს-რა)—იქვე—ძმებთან მოვიდა (შე-მოვიდა).

იღგრტ (აღგრ-რა) „აფხ. ზღ.“ 34₂₄ მან (კაცმა) გაიგო რალაც.

უფჰა დტტ (ად-რა) იქვე, 111₄₁ შენი ქალი (კაცო) დაიკარგა.

ჰასან დაუიყეტ (აუყ-რა) იქვე, 15₂₁ ჰასანი გაუშვა მან (კაც.).

კუჭა დმანჰჰასტ (ანჰას-რა) იქვე, 6₁₁ კუჭა არ დარჩა.

დგდტლწტ აჰჰმან (ადტლწ-რა) იქვე, 8₉; 9₂₄ გარეთ გამოვიდა მისი (კაცის) და.

ატჰშა დგთარტეტ (ათაჟ-რა) იქვე, 27₂ ორმოში ჩაადღეს იგი (გონ).

აბას ჰახეტ (ახ-რა) იქვე, 29₈ ასე მოგვივიდა, დაგვემართა.

აკჰუნ აჰაბე იხტტტტ მახლოუ (ახტტტტ-რა) იქვე, 70₂₇ უფროს ვაჟს დაარქვეს მახლოუ.

ავგი [აწო] ააშთგლტ (აშთგ-რა) იქვე, 1₆ მეორე [ვაშლი] აიღო ქალმა.

ხშარა დლრუტ (აუ-რა) იქვე, 34₁₁; 1₂ ქალს შვილი შეეძინა და სხვ.

აორისტში ა-ხმოვანფუძიანი ზმნები აბჟუურში გვიჩვენებენ ე-ეტ დაბოლოებას. „დაბოლოება აორისტისა“, რა თქმა უნდა, აქაც -იტ არის. ეს ე ფუძისეული ა ხმოვანია ი-სთან დამსგავსებული¹ და არა ფორმანტისეული².

¹ იშვიათად უსიმილაციო ფორმებიც გვხვდება მაგ., დგსგხშაეტ (ლექსიკ., გვ. 95. ახშარა), ტკ დგნგაფგნგლაეტ (აჩაფგნგლარა) „მდინარის ნაპირს მიადგა“ („აფხ. ზღ., 118₂). უმთავრესად ხ-სთან: სხაეტ (ლექსიკ., გვ. 135. ახარა), დეზგმხაეტ (ახხარა) „არ ეყო“ (ჯგერდ. ტექსტ.); დაზგრაზხაეტ (აზგრაზხარა) „დასთანხმდა იგი (გონ.) რაზედმე“ („აფხ. ზღ.“ 96₂; 97₂₁); ზგვდ აქჟშაჰათხაეტ (აქჟშაჰათხარა) „ყველა დაეთანხმა“ (იქვე, 96₂).

² თუ ბეჭდვის შეტომა არ არის და ა-ს ე-ში არევით არაა წარმომდგარი, გაუგებარია და ალბათ ა-ფუძიანი ზმნების ანალოგიითაა ნაწარმოები სამი ფორმა, რომლებიც „აფხაზურს

ბზიფურში ფუძისეული აქაც მოკვეცილია და ყველა მინაშია შესაძლებელი -იჭ|| (გ)-აჭ- -ჭ დაბოლოება.

მაგ.:

ა-ბმოვანფუძიანი ზმნები	აბჟუური	ბზიფური	
აჭა-რა	ისჭყ-აჭ	ისჭ-იტ, ისჭგ-ტ	შეეჭამე რამე
ალაწა-რა	ილასწე-აჭ	ილასწ-იტ	დავთესე რამე
აკაცა-რა	იკასცე-აჭ	იკასც-ტ	გავდენე რამე
ამწა-რა	იმწესწე-აჭ	იმწესწ-იტ	ჩავაცვი მას (კ.) რამე
აკაფსა-რა	იკასფსე-აჭ	იკასფს-ტ	დავაბნიე, დავყარე რამე
ალაშცა-რა	რლაშცე-აჭ	რლაშც-ტ	დაბნელდა
აგა-რას	იზგე-აჭ	იზგ-იტ	წავილე რამე.

აბჟუური ტექსტებიდან:

ემატაჟაეაჭ (ამცაჟა-რა) აძვიბჟ. ტექსტ. I, 1 მოილაპარაკეს.

ზევგ ეამანგ აჭა იჭტლაეაჭ (აჭტლა-რა) — იქვე — ყველა ერთად გზას ჯაუღა.

აფსგძ იალბაანადეაჭ (ალბაადა-რა) — იქვე — თევზმა ჩაყლაპა რამე.

უბტს ირძბეაჭ (ამბა-რა) — იქვე — ასე გადაწყვიტეს.

რგუჭპ ოჭ-ლუკ დგიგაეაჭ (აგა-რა) იქვე, II, 3 მათი ქალი დიდმა კაცმა წაიყვანა.

ირგმათეაჭ ყვზკ (ათა-რა) — იქვე — მან (კაცმა) მისცა მათ ერთი ბატი.

უბტს რეაჟაეაჭ (აჟა-რა) — იქვე — მან (კაცმა) ასე უთხრა მათ.

მალაგაეაჭ (ალაგა-რა) — იქვე — დაიწყო მან (უგ.).

ალგვაჟი ათაკუაჟი იბეაახეაჭ (აბეახა-რა) — იქვე — ბერიკაცი და დედაბერი გამდიდრდნენ.

ალგვაჟი ათაკუაჟი ეაგტგრლეაჭ (აგტგრლე-ა-რა) იქვე II, 5 ბერიკაცი და დედაბერი გამხიარულდნენ.

შთანლაზ იგზა დამხაცაეაჭ (ამხაცა-რა) იქვე, II, 5 შთანლაზის ამხანაგს ჩაეძინა.

ქტამხა დგსჟეაჭ (აჟა-რა) იქვე, V, 47 ქვამხია მოვატყუე.

აფსრა ზგმბეაჭ (აბა-რა) იქვე, V, 47 ფული ვერ ვნახე.

იხსმრემწეაჭ (ახსწა-რა) იქვე, V, 54 არ დაიჯერეთ თქვენ იგი (რამე).

„ლაპრებში“ გვხვდება: იხგმდრეაჭ (ადგრა-რა) გვ. 92₆, „ვერ გავიგო მან (კაც.)“, დახტაფშეაჭ (ახტაფშრა) გვ. 92₇, „დაათვალიერა, შეხედა მან (გონ.) მას (უგ.)“, მააგტლწეაჭ (აგტლწრა) გვ. 92₉, „გამოძვრა, გამოვიდა რისგანმე (მაგ., ტყავიდან)“. აღსანიშნავია, რომ ყველა ესენი ერთსა და იმავე ტექსტში გვხვდებიან და ინდივიდუალურს შთაბეჭდილებას ახდენენ.

ხუაჯა დცემტ იშძანგ (აცა-რა) აძვიბუ. ტექსტ., VII, 60 მოლა წავიდა მალულად (ფარულად).

ზეგვ კარცემტ (აკაცა-რა) იქვე, VIII, 64 ყველა გარეკეს, გადენეს.

დლააძემტ უბრი (ააძა-რა) იქვე, VIII, 65 გაზარდა იგი (გონ.) ქალმა.

ლჭაჟა ითაღწემტ (ათაწა-რა)—იქვე—თავის უბეში ჩაიღო ქალმა იგი (უგ.).

ადოუცო ირგშეთაღემტ (აშთალა-რა) იქვე, VIII, 66 დევებს დაედვენენ.

ფსხუგლა დგნხტ (ანხა-რა) იქვე, IX, 77 უქელეხოდ დარჩა (გონ.).

აზგ აქუადგრ აქუგზენ... დახჩანგაწემტ (ახჩანგწა-რა) იქვე, IX, 77 ცხენს უნაგირი მოჰჭადა და... თავქვეშ დაიღო.

ადლო დგჰჰემტ (აძჰა-რა) იქვე, X, 81 დევმა დაიყვირა.

ლაშა დგრშეთაღემტ (აშთალა-რა) იქვე, XII, 102 ქალი თავის ძმას დაედგნა.

დგხხტემტ (ახხა-რა) იქვე, XII, 102 დაეწია იგი (გონ.) კაცს.

დღდგქტგრწემტ აბნი აქკუნ (ადგქწა-რა) იქვე, XIII, 115 გაგზავნეს ეს ბიჭი.

იშემაკუ ზეგვ ირწყტ (აფა-რა) იქვე, XIII, 116 სულ მთლიანად შეკამეს ყველაფერი.

რლალგრძკ კათიმტ (აკათია-რა) იქვე, XIV, 128 მისი. (კაც.) ცრემლი ჩამოვარდა (დაიღვარა, დაიქცა).

გემას დგყარწემტ (აყაწა-რა) იქვე, XV, 142 ძმად გაიხადეს.

აღოაფირა დალაგემტ (ალაგა-რა)—ჯგერდ. ტექსტ.—ლაპარაკი დაიწყეს ერთმანეთთან.

რაშა დარჰემტ (აძა-რა)—იქვე—ძმას უთხრეს.

სგლა აგ ხშიალემტ (ახშიალა-რა)—იქვე—თვალში რალაც ჩაშივარდა.

ანი ანგზბა სეღლაგემტ (აღლაგა-რა)—იქვე—ეს რომ დავინახე, ავირი-წაბერგვ ჯღესშემტ (აჯაშა-რა)—იქვე—მართალი მეგონა.

აბალატრეჭა რქტთიმტ (აქტთია-რა)—იქვე—ვაცის რქაზე შემოჯდა (უგ.).

ლარა ილჭაქწემტ (აქაწა-რა)—იქვე—ქალს აჭამა მან (კაცმა) რამე.

აკუბც ფტსყემტ (აფყა-რა)—იქვე—ხორცი ვავჭერი.

იხტ ისტემტ (ახგსა-რა)—იქვე—თავი გაჰპარსა მან (კაცმა) მას (კაცს).

ასტოლ დარა იბზინ ირხიემტ (არხია-რა)—იქვე—მაგიდა ძალიან კარგად გააწყო.

იჭანემხემტ¹ (აჭანახა-რა)—იქვე—მიბრუნდა კაცი, პირი იბრუნაკცმა.

¹ კად. ნ. მარი აშაღარა ხმნის აორისტად ემმანდიტ-ს აღნიშნავს და ამ ბზი-ფურ ფორმასთან ჯგერდასაც უჩვენებს (ლექსიკ., გვ. 3). ისახტ კიდევ კვიტოულის (აბჟუა) წარმოებულ მოძყავს (იქვე, გვ. 128). ასევე პროფ. ს. ჯანაშიას მიერ ჩაწერილ ტექსტებში (აქვიბჟა) ოთხჯერ გვხვდება ბზიფურისათვის დამახასიათებელი წარმოების შემთხვევა: „ანრხტაზ ხეგტ აბა აძთას დაქტჯრწიტ“ (აქტწა-რა) I; „შითანლაზ რაფხა. ამაღდქტლანგ იჭააა-ჯტ“ (აჭაახა-რა) III, 12; „აგუაშაყუნ დანნგე ამგუარბა ირლუტტ“ (არლუა-რა) IV, 35; „ანგშეგუალ დაარჰუზ დაწემწტ“ (აწაწა-რა) VIII, 73, მაგრამ ეს გვხვდება მთელი ტექსტების მანძილზე, ასევე შემთხვევების საწინააღმდეგოდ და დამახასიათებლად ვერ მიიჩნევა.

ბზიფური ტექსტებიდან:

აქტუარა დალაგტ (ალაგა-რა) „ფხ. ზღ.“ 2₄₆; 57₁₇ კიდაობა დაიწყეს. დაარა ეაგურლიტ (აგურლია-რა) იქვე, 72₁ ძალიან გაუხარდათ (გაიხარეს), ესამოვნათ.

აკგვ ჰზგყამწიტ (აყაწა-რა) იქვე, 57₃₄ ვერაფერი გავაკეთეთ.

დჰაჰჰალტ (აჰაჰალა-რა) იქვე, 70₁₀ აღმართზე ავიდა იგი (გონ).

ჰ-ხკ ააახაგვლტ (ახაგვლა-რა) იქვე, 3₅ ორი თავი გამოესხა (თავზე დაედგა).

იბგიტ (აბა-რა) იქვე, 33₂₄; 57₂₉; 129₉ მან (კაცმა) იგი (უგ.) ნახა.

იჰარგიტ (აჰარა-რა) იქვე, 68₁₇; 45₃₆; 47₃₀ მან (კაცმა) თქვა რამე.

იფჰრგს უს დალჰარტ (აჰარა-რა) იქვე, 68₂; 129₃; 129₅; 22₃₈; 59₁₈ ცოლმა ასე უთხრა.

ლარგვ... დგცარტ (აცრა-რა) იქვე, 67₂₃ ქალმაც... დაიძინა.

დრიტტ (ათა-რა) იქვე, 57₁₅; 129₇; 122₃₀; 54₉ მან (კაცმა) მათ მისცა იგი (რამე).

ანგში დასთიტ (ათა-რა) იქვე, 47₁ დავმარხე (გონ.). სიტყვა-სიტყვით: შიწას მიწეცი (გონ.).

უბას იგუტ დაანაგტ (აგუტ დაანაგა-რა) იქვე, 47₅ ასე გაიფიქრა (კაცმა).

სარგვ საჰტჰარტ (აჰტჰარა-რა) იქვე, 36₂ მეც შემხვდა რამე.

ინაგანგ გუნდაფშა ლჰგ ინთალწგიტ (ათაწა-რა) იქვე, 32₂₅ მოიტანა იგი (რალაც) და გუნდა-ლამაზს პირში ჩაუღო ქალმა.

აჰსა აარგვტ (აგა-რა) იქვე, 36₁; 11₃₄; 129₃₀ ქალები (ცოლები) მოიყვანეს.

დახჰაფშუა დაანხგიტ (ანახა-რა) იქვე, 32₃₀ იმის (უგ.) მაყურებელი დარჩა.

სარა იხძბგიტ (აძბა-რა) იქვე, 32₃₃ მე გადავწყვიტე.

აჰუაც ძრა დალაგტ (ალაგა-რა) იქვე, 5₂₃ ხორცის წვა დაიწყო.

აწლა დგჰულგიტ (აჰულა-რა) იქვე, 123₁₃ ხეზე ავიდა (გონ.).

იფჰა დგწარტ (აწარა-რა)—ლიხნ. ტექსტ.—მისმა (კაც.) ქალმა იტირა.

ჰმჰ ააბზრახტ (ააბზრახა-რა)—იქვე—შენი დღე გაკარგდა (=მშვიდობით!).

ხენტი ნაყ-აყ ან ინახტტ (ახგა-რა)—იქვე—სამჯერ აქეთ-იქით თავის დედას თავზე გადახტა (უგ.).

ილგჯრყაწტ (არყაწა-რა)—იქვე—მან (კაცმა) ქალს რამე გავაკეთებინა.

აშგბჰჰონ დგცარტ (აცრა-რა)—იქვე—შუადღისას დაიძინა (გონ.).

ანა იკტლატიტი, არა იკტლატიტი (აკტლატია-რა)—იქვე—აქ ჩასხდნენ (შორის რისამე) იქ ჩასხდნენ (ჩასატრდნენ).

დწამხიტ (აწახა-რა)—იქვე—იგი (გონ.) არ დამარცხდა.

აბაგჰარ დთლგატ (ათალარა)—იქვე—გალაფანში ჩავიდა (გონ.).

ილგშაღწგტ (აშაწა-რა)—იქვე—ქალმა ჩაიცი ფეხზე (რალაც).

აჰსათაცარ ააგგატ (აგა-რა)—იქვე—ხურობი („უსტები“) მოიყვანა კაცმა.

ლტუჭლაქტა ლბგეტ (აბა-რა) — ლიხნ. ტექსტ. — მისი (ქალის) ფეხ-საცმლები (ტუფლები) ნახა (ქალმა).

დგმტცუაძგეტ — იქვე — სრულებით არ დაეძინა მას (გონ.).

რგმალ მსჭხგეტ (ამაჭხა-რა) — იქვე — მათი ქონება შემცირდა, დაილია (დაცოტავდა).

რგმჟა რქტ ლგეტ (აქტლა-რა) — იქვე — თავიანთ გზას გაუდგნენ.

იყალგეტ (აყალა-რა) — იქვე — მოხდა (გახდა) რალაც.

დგნგდგრტოტგეტ (არტია-რა) — იქვე — მათ დასვეს იგი (გონ.) და სხვ. მრავალი.

მიუხედავად ზმნათა დაბოლოებაში ასეთი უნიფიკაციისა, ბზიფურში პარალელურად მინც გვხვდება აბჟურისათვის დამახასიათებელი წარმოება.

მაგ.:

არამა-რა	ისგრამშეეტ	ლექსიკ., გვ. 18 გავასწორე რამე.
აგუათხა-რა	ისგუათხეეტ	„ 13 მომეწონა რაძე.
ალაგა-რა	სლაგეეტ,	სგლაგეეტ, სალაგეეტ ლექსიკ., გვ. 51 დავიწყე (რამე)
ანწა-რა	სგწუეტ	ლექსიკ., გვ. 65 გავთავდი
აცუნჟა-რა	სცუნჟეეტ	„ 69 ვილაპარაკე
აფხა-რა	საფხეეტ	„ 86 წავიკითხე რამე
ახუნა-რა	დგხუნეეტ	ლიხნ. ტექსტ. ავიდა ზევით (გონ.)
აფხაშა-რა	იფხაშეეტ	„ „ შერცხნენ
ახულა-რა	[ი]ხტლჟეეტ	„ „ დალამდა
აჰა-რა	ილჰეეტ	„ „ ქალმა თქვა რალაც

აორისტს თითქოს უფრო ახასიათებს ა-ხმოვან-მოუკვეციელი ფორმები¹. ბზიფურშიაც რომ ფუძის ა ხმოვანი შერჩენილი უნდა ყოფილიყო, ამას აორისტის -ეტ-იანი წარმოებაც ადასტურებს. აქაც ისე როგორც ეს -ოტ- დაბოლოებაში გვქონდა აწმყოში, შეიძლება ი-ა-ე-ო, -ეტ სუფიქსისა) დაიკარგოს (შეიძლება მახვილსაც ჰქონდეს ამ შემთხვევათი მნიშვნელობა) და მივიღოთ — სცეტ (-სცეეტ). ასეთი ფორმები აკად. ნ. მარს აღნიშნული აქვს როგორც ბზიფისათვის, ისე ჯგერდისათვისაც (აბჟუა).

მაგ.:

ალბადა-რა	ილბაზდეტ	ლექსიკ. გვ. 53 ჩავყლაპე რალაც
ამადა-რა	რმაზდეტ	„ გვ. 56 გადავეცი, მივაბარე მას (კაცს) რალაც

1. პ. უსლარ თანაც თუ-კი აწმყოში არასოდეს არ გვხვდებოდა დაბოლოებაში ო (ფუძისეული ა-ს ცვალების შედეგად) აქ, აორისტში, ხანდახან გამოჩნდება ე(-ა), მაგ., იბგაწეეტ-იხ. ხსენ, ნაშრ., გვ. 109₁₀.

ზოგ ზმნას აორისტში ახლაც მხოლოდ ე(-ა) მოუკვეცილად აწარმოებს ბზიფური, მაგ.: დცეეტ. დცეტ თითქოს არ გვხვდება, თუმცა წინდებულთ იგივე ზმნა კი მოგვცემდა ი-კა-რ-ცეეტ-ს.

აცაწჷა-რა	სცაწჷეტ	ლექსიკ.	გვ. 69 ვილაპარაკე
ალშა-რა	ისგლშეტ	„	გვ. 69 „შევიძელ რაღაც“
აძა-რას	იზძეტ	„	გვ. 116 მოვიპარე რაღაც

ანალოგიური წარმოება ჩვენ ჯგერდაში ვერ დავადასტურეთ. მას ვერც ვროფ. ს. ჯანაშიას მიერ შეკრებილს ფოლკლორულს ძეგლებში (აძვიბჷური) ვხვდებით. საფიქრებელია, რომ იგი აბჷურისათვის დამახასიათებელი არც იყოს.

მსგავსი ფორმები მოიპოვება დ. გულიას მიერ შეკრებილ აფხაზურ ზღაპრებში, თუმცა მას აღნიშნული არა აქვს სადაა ეს ტექსტები ჩაწერილი.

იხტ ხტსოტ-ჰა რტ ჰჰეტ (აჰა-რა) — მას (კაცს) თავს მოვკვეთავო, უთხრა მათ კაცმა¹.

აგრ ბბჷკ დარს იფტტ (აფა-რა) იქვე, გვ. 29₁₈; 1₁₂; 34₁₄; 34₂₈ მეორე ნახევარი მან (კაცმა) შეჰამა.

აშთახს თააცაღა დნტან დტიჰეტ (აჰა-რა) იქვე, გვ. 30₁₈ ბოლოს ოჯახით მივიდა (გონ.) და სთხოვა მას (კაცს).

ზნტ აბულგფჷჭსი ანღვი აძთასვი ეჰცაწჷეტ (აჰცაწჷა-რა) იქვე, გვ. 33₂ ერთჯერ ღამურამ, ეკალმა და ჰარღმა მოილაპარაკეს.

აძთას ჰბლგს აჰტტგრწეტ (აჰტწა-რა) იქვე, გვ. 33₈ ჰარღს დაავალეს (ვალად დაადგეს).

იცაღლახეტ (აცოღლახა-რა) იქვე, გვ. 34₁ მას (კაცს) ისინი ჩაჰრჩა (ტყეში), დაეკარგა.

აჷთაგჷ ააბლგეტ (ალგა-რა) იქვე, გვ. 34₁₆; 44₃₀; 35₁₇ სიტყვაც გაათავა (უგ-მა).

ეჰმგჷჷჷჷ რტტგრწეტ (აჰტწა-რა) იქვე, 35₇ მათ იგი (უგ.) დახლიჩეს და დადგეს.

აკგტ რგმბეტ (აბა-რა) იქვე, გვ. 34₂₀ ვერაფერი ნახეს.

იჰჰეტ (აჰჰა-რა) იქვე, გვ. 35₂₁ მან (უგ.) იყვარა.

„აჷი ცოგას იტი აჰტწეტ“ (აჰტწა-რა) — დ. გულია, აფსუა ჷაფჷჷჷჷჷ და სხვ. გვ. 14₁₃² ცუღმა მჷედელმა თავისი დაუმატა (დაადო ზევიდან).

მგზღღაჰჰმათ დტახსფნ [ამაცაბზ] ნეკტდგირშეტ (აკვდგრშა-რა) — ლინნ. ტექსტ. — მგზღღაჰჰმათმა ესროლა და [ბეჷელი] ძირს ჩანოაგდო.

აააჰაგწშეტ (აჰაგწშა-რა) — იქვე — მას (უგ.) იგი (უგ.) პირიდან გამოუვარდა.

ლა-ჷე დამთავრებული ზმნები

ზემოხსენებულს ზმნებში ზბიფურში მოსალოდნელია ე-მოკვეცილი ფორმები, მაგ., სცაწჷეტ და მაგგვარები. აბჷურში-კი, როგორც ეს ზევით აღინიშნა,

¹ Сборник матер. для опис. местн. и плем. Кавк., вып. XXXX, 1909 წ. განყ. III, გვ. 29₅; 29₁₈; 29₂₂; 29₂₃; 30₁₈; 35_ა.

² დ. გულიას რჩეულ ნაწერთა კრებულში (მალკაუ იგუმთაჷთა სოხუმი. 1934 წ.) ეს ანდაზები და გამოცანები შეტანილია, მაგრამ ასეთი ფორმები გასწორებულია და ამიტომ ჩვენ ძველს გამოცემას მივჰმართავთ.

ა-ს მოკვეცა აორისტიზაც შეუძლებელია საერთოდ. გამონაკლისს აქ ქმნიან ლა-ზე დაბოლოებული ზმნები. მათ -ე-ჯტ „დაბოლოების“ გვერდით¹ შეიძლება მხოლოდ -ტ დაბოლოებაც გვიჩვენონ, მაგ., ანალარა (შეფერება, მოხდენა) ზმნიდან აორისტი იქნება, როგორც აუნაალაჟეტ, ისე — აუნაალტ; აჩეჟლარა (ამხედრება, ცხენზე შეჯდომა) ზმნიდან — როგორც სჩაჟჟელაჟეტ, ისე — სჩაჟჟელტ; აშეცლარა (შეჩვევა)-დან როგორც სტიშეცელაჟეტ, ისე — სტიშეცელტ; აქჟგლარა (ზედ დგომა) აორ.:— სტიჟგელაჟეტ || სტიჟგელტ².

დრტშეთალტ (აშთალა-რა) „აფხ. ზღ.“ 25₂₇ იგი მათ დაედევნა.

დაანიკელტ (აანკლა-რა) იქვე, 100₂₉ იგი (გონ.) დაარჩინა, დააკავა კაცმა.

აუხა იშეთალტ (აშთალა-რა) აძვიბჟ. ტექსტები, VI, 57 სალამოს დაწვენენ.

ძკ დენგჩფენგელტ (აჩფენგლა-რა) იქვე, X 80 მდინარის ნაპირს მიადგა იგი (გონ.).

არაგვ ჭგმჟყა დადხალტ (ადხალა-რა) იქვე, VII 62 აქაც ორ დღემდის შერჩა.

აჩნ ირგელტ (არგლა-რა)—ჯგერდ. ტექსტ.— მან (კაცმა) სახლი დადგა (ააშენა).

აჰვგ დგჟტარლაწო დააყალტ (აყალა-რა) — იქვე — ბატონიც ძლიერ გამხიარულებული დარჩა და სხვ.

აბჟუურში ლ-სთან ამ ე(-ა)-ს დაკარგვა არ უნდა მიეწეროს იმ ტენდენციას, რომლის ძალითაც ა- ფუძისეული ხმოვანი იკარგებოდა ბზიფურში. ეს რომ ასე ყოფილიყო, აბჟუურშიაც აწმყოში სჩაჟჟელჟეტ უნდა გვექონოდა. აქ შეიძლება მნიშვნელოვანი სწორედ ის იყოს, რომ აფხაზური ლ მეტად „მაგარია“, ე-კი საერთოდ პალატალიზაციას იწვევს (სწორედ ე-სთან გამოსიმის ლ-ს განსაკუთრებული სიმაგრე აფხაზურში), რის გამოც ლ-სათვის აუტანელი გახდა მისი მეზობლობა და სუფიქსიც მხოლოდ ტ-ს სახით წარმოგვიდგა.

¹ გარეგნულად იქნება ასეთი განსხვავება, თორემ ე ხომ დროის დაბოლოებისა არ არის.

² ა გ ლ ა რ ა (აგლარა) ზმნისათვის აკად. ნ. მარს მოჰყავს: ს გ ლ ტ და ს გ ლ გ-ე ჟ ტ. პირველს თარგმნის я стал, მეორეს— я стал. აქ მოყვანილ აფხაზურ ფორმებს შორის შინაარსობრივი განსხვავება არაა, ფორმალური სხვაობა-კი ფონეტიკურს ნიდაგზეა შექმნილი.

³ დ ა ჟ მ ე ზ ი ლ ი, რომელსაც საკმაოდ ვრცელი მიმოხილვა მოეპოვება აფხაზურში დროის სუფიქსებისა, აორისტი-პერფექტისათვის აღნიშნავს -იტ დაბოლოებას (-ეჟტ, -ჯჟტ -საც დიალექტთა მიხედვით, ოღონდ არაა გარკვეული, სად და რა შემთხვევაში). „თემებს, რომლებიც მთავრდებიან ასპექტის სუფიქსით, აქვთ, შეიძლება ითქვას, უფრო ტ-ზე დაბოლოებული აორისტი. ასევე ლ, რ თემიანები და ზოგი ზმნა არიან აორისტიში -ტ-ზე დაბოლოებულნი“-ო, (ხსენ. ნაშრ., გვ. 173—174). ე-ს დროის სუფიქსში შეყვანა შეუძლებელია. არც მარტო დიალექტთა მიხედვით წყდება მისი არსებობა თუ არ არსებობა. -ტ დაბოლოება-კი ბზიფურში, მაგალითად, შეიძლება ექნეს არა მარტო -ლ-, -რ-ზე და „ზოგი ასპექტის სუფიქსზე“ დაბოლო-

ტ-ს აქ ამ გზით მიღებას ის გარემოებაც უჭერს მხარს, რომ აბჟუურში ბზიფუ-
რისათვის ჩვეულებრივ დამახასიათებელი გარდამავალი დგგღღჟჟტ, დგჟალღჟჟტ
ფორმები არც გვხვდება.

დაბოლოების მიხედვით არავითარს ცვლილებას არ იწვევს აორისტში
უარყოფითი წარმოება. უარყოფითობის ნიშანი ემატება ხან ფუძის წინ, მაგ.,
ისგმძჟეჟტ—„არ ვჟამე რამე“, ხანაც — განკვეთილს ზმნებში — შუაში, მაგ.,
იხასგმწეჟტ—„არ დავიჯერე“ და სხვ.

ისევე, როგორც აწმყოში -იტ (-ჟე-ჟტ სუფიქსის ნაწილი) არ
წარმოადგენდა. დროის გამომხატველს, არც აორისტში უნ-
და იყო ის იგი დროულობის აღმნიშვნელი. ამას სწორედ ის
კითხვითი, საურთიერთო და სხვ. წარმოებები არკვევენ, რომლებიც იტ-ს არ
დაირთავენ, მაგრამ მაინც გადმოსცემენ აორისტის გაგებას.

მაგ.:

ატტშა დანთარტჟჟ (ათაჟჟ-რა) „აფხ. ზღ.“ 27₁₃ ორმოში რომ (როცა)
ჩაადღეს (გონ.).

სტტჟჟნ დჟჟჟჟჟტ აზჟ აუბ იზგსჟჟა (აჟა-რა) იქვე, 76₁₇ ჩემი ბიჭი დავარ-
და და ამიტომია, რომ ვთქვი.

ანთ ანტრბა (აბარა) იქვე, 84₃₈ ესენი რომ ნახეს.

დანნეჟ (ანეჟრა) იქვე, 92₄₆ როცა იგი (გონ.) მივიდა

და სხვ.

ამასვე მოწმობს -იტ-ის გამოყენება ისეთ დრო-კილოთა წარმოებაში,
რომლებიც თავიანთი შინაარსით წინააღმდეგურნი არიან აორისტისა. აორის-
ტის გაგებას მხოლოდ ზმნის ფუძე იძლევა.

დიალექტური სხვაობა დროთა წარმოებაში

როგორც აქ განხილულმა მასალებმა გვიჩვენეს, აბჟუურსა და ბზი-
ფურს შორის განსხვავება აწმყოსა, ნამყო უსრულისა და
აორისტის წარმოებაში ფუძისეულ ა-ხმოვანთან დამოკი-
დებულებით იქმნება. აბჟუურში ესა ყველგანაა (შეცვლილი
სახით მაინც) შემონახული, ბზიფურში-კი ასეთი ზმნებიც საერ-
თოდ თანხმოვან ფუძიანებთანაა გათანაბრებული. რომელიმე
დიალექტური ფორმა შეიძლება დადასტურდეს, როგორც აბჟუურში, ისე ბზი-
ფურშიც და პირიქით (აბსოლუტური ზღვარი რომ არ არსებობდეს, ეს გასაკვი-
რიც არ არის, რამდენადაც ერთს ენობრივს წრესთან გვაქვს საქმე), მაგრამ აქ

ებულთ, არამედ ყველა თანხმოვან-ფუძიანსა და მათთან გათანაბრებულ ზმნას, აბჟუურში-კი
სათანადო წესია ამისათვის. მის მიერ მოყვანილ მაგალითში აგრეთვე (დგიდგალტ) საქმე
გვაქვს არა -ლ-ზე დაბოლოებულს თემასთან, არამედ -ლ-ზე დაბოლოებულთან (ზღრ.
მისდარი ადგალა-რ.ა).

არსებითი სწორედ ის არის, რომ ერთ შემთხვევაში ადგილი აქვს სპორადული ხასიათის მოვლენას, ან ნაშთს, მეორე შემთხვევაში კი—გარკვეულს სისტემას. ეს რაოდენობითი მომენტია სწორედ, რომ ქმნის ამ დიალექტთა შორის ასეთს თვისობრივს განსხვავებას ხსენებულ დროთა წარმოებაში.

აბჟუური დიალექტისთვის დამახასიათებელ წესს—ფუძის ხმოვნის შემოწანხვისას, თუნდაც შეცვლილად—აქვს მნიშვნელობა ზმნაში სხვადასხვა შინაარსის შემტანი სუფიქსების სრული სახის აღდგენისათვის, მაგ., სახელისაგან ზმნის საწარმოებლად გამოყენებულია -ხა სუფიქსი (ახ. ქართ. დ-ს მორფოლოგიური შესატყვისი) და არა -ხ-, როგორც ეს ლიტერატურაშია აღნიშნული¹. მაგ., ბზიფური სგზზრაახტეძტ „ვეკთდები“, ვკარგდები, აბჟუური—სგზზრაახტეძტ || სგზზრაახტეძტ და სხვ. ხოლო -ხ-ს² აქვს შინაარსი „კვლავობისა“ და წარმოადგენს სხვა ელემენტს, მაგ., აწმყო—სგზზრაახტეძტ—„კვლავ ვიწვი“, „კვლავ დავიწვები“, აორისტი—სგზზრაახტეძტ—„კვლავ დავიწვი“.

ასევე, მოქმედების სიხშირის, „ხოლმეობის“ გამომხატველია -ლა და არა ლ³. შდრ. ნამყო უსრული ბზიფური—„ესქენგე დე შირააცალტან“ (აფხ. ზღ. 70₂₈ „მუდამ ნადირობდა ხოლმე“) და აბჟუური—„ადღჩხუჯადეძჰრალონ“ (აძვიბჟ. ტექსტ. VII₃₉ „ქურდი მოლას ეუბნებოდა ხოლმე“).

ფუძის ა-ხმოვანთან დამოკიდებულებებს მხრივ ბზიფურში განხეთქილებათა აწმყოსა, ნამყო უსრულსა, აორისტსა და ყველა დანარჩენ დრო-კილოთა და მასდარს შორის, მაგ., აყაწა-რა, იყასწა-ჰ, იყასწა-რ და სხვ. მაგრამ—იყასწ-ტეძტ, იყასწ-ტან, იყასწ-ძტ; შდრ. აბლგ-რა (წვა), იზბლგ-ჰ, იზბლგ-ხან, იზბლგ-რ... და იზბლგ-ტეძტ, იზბლგ-ტან, იზბლგ-იტ.

ბზიფურს საერთოდ ახასიათებს დახურული მარცვალ და ხმოვნის (ა-ს) სიტყვის ბოლოში (ხშირად შუაშიაც) თითქმის მუდამ შეკვეცვა. ცოტად თუ ბევრად ეს ზოგად აფხაზური მოვლენა, მაგრამ ამ მხრივ განსაკუთრებით უპირისპირდება ერთმანეთს აბჟუური და ბზიფური მეტყველება.

მაგ.:

აბჟუური	ბზიფური	
ამყუბა	ამყუბ	ხაპერა
აკრბა	აკრბ	კიბე
ატრეჭა	ატრეჭ	რქა
აქაქა	აქაქ	ქაქა (ყურძნისა)
აჭათხ	აჭათ	გულა

¹ პ. უსლარი, ხსენ. ნაშრ., გვ. 29₁₆₅; ა. დირო, Einführung... გვ. 49.

² და არა -ახ-ს, როგორც ამას დაუშვებელი გამოჰყოფს (იქვე, გვ. 174) ს-ი-ბ-ა-ხ-ტ-ში—„კვლავ მნახა“. როგორც ჩანს, აქ იგი ბზიფური აწმყო-აორისტის ფორმის მიხედვით მსჯელობს.

³ პ. უსლარი, იქვე, გვ. 42₁₅₅; ა. დირო, იქვე, გვ. 49₅₀.

ამსთხტვა	ამსთხტვ	სუთი
ალაჰა	ალაჰ	ყვაი
აგტარა	აგტარ	ლობე
აგარა	აგარ	აკვანი
აყტაყტა	აყტაყტ	ზურგი
აშენდტყტრა	აშენდტყტრ	ზანდუკი
აწა	აწ	ფსკერი
აშაყა	აშაყ	სვეტი
აშარა	აშარ	ნივთი (?)

და სხვ.

შეიძლება და ა ხმოვნისადმი ასეთს დამოკიდებულებას თავი ეჩინა ზმნა-შიაც, მით უმეტეს, რომ იგი ხვდებოდა ფორმანტიესული ხმოვნების მეზობლად. მისი ასეთი მიდრეკილების ხელის შემწყობად ჩსიც გამოდგებოდა, რომ მთელი რიგი ზმნების წარმოებაში ა არ შედიოდა.

ფორმანტიესულ ხმოვნებს ხაზს იმიტომ ვუსვამთ, რომ აფხაზურისთვის ხშირად გადამწყვეტი სწორედ ის არის, თუ რა ფონზე მოხვდება ესა თუ ის ფონეტიკური მოვლენა. შეიძლება მას ადგილი არ ექნეს მაშინ, თუ იგი მორფოლოგიური ფუნქციის მატარებელ ელემენტებთან აღმოჩნდება, ანდა პირუკუსწორედ მაშინ შეიძლება იჩინოს თავი, როცა ასეთთან მოგვევლინება. ასე მაგ., ჰა კომპლექსის აა-დ ქცევა აფხაზურში ყოველთვისაა შესაძლებელი და მოსალოდნელი, მაგრამ, როგორც ვნახეთ, იგივე ჰა — პირის ნიშანი — შეიძლება მხოლოდ გარკვეულს კომბინაციაში (სახელდობრ: მეღერებთან) იქცეს აა-დ. ასევე — ჭ გამჟღერებას თითქოს არსად იწვევს აფხაზურში, მაგრამ პირის ნიშნების გამჟღერება ჭ-სთან გარდაუვალი წესია.

აქაც: ა ხმოვანი შეიძლება დავიწროვდეს, როგორც სიტყვის შიგნით, ისე ბოლოში, მაგრამ დროთა წარმოებისას იკარგვის მხოლოდ მაშინ, როცა იგი მოხვდება დროის მაწარმოებელ ხმოვნებთან. იგივე ა თანხმოვან მაწარმოებლებთან აღარ განიცდის ამ ცვლილებას, შდრ. იყასწა-რ და სხვ.

II სტატიკური ზმნები.

1. აწმყო

მაწარმოებელი ნიშნის მიხედვით განსხვავებულია ე. წ. სტატიკური ზმნები. აქ აწმყოს დაბოლოებად გამოდის -უჰ¹ სუფიქსი (იგივე გვევლინება მეშველ ზმნად ა-უჰ-ის სახით) და გვაქვს: ს ხ უ ჭ-უ ჰ — პატარა ვარ (ახუჭუ), ს გ ძ ლ ბ — უ ჰ — გოგო ვარ (აძლბ), ს ა ს ნ გ ყ ტ ა ჭ გ-უ ჰ — მოგზაური ვარ მე (ანტყაჭ), დ გ-შ რ ა რ გ ც ა ჭ გ-უ ჰ — მონადირეა (აშარგცაჭ) და სხვ.

¹ ა. დიროის აზრით: «Die Verben des «seins, sich befindens» und einige andere haben -up statt -eit» (Einführ. ... გვ. 50). «einige andere»-თი მანძი გაურკვეველი რჩება ამ ზმნათა რაობა, მაგრამ -უჰ არავითარს შემთხვევაში არ შეიძლება ედტ-ის სანაცვლოდ მივიჩნიოთ, რადგანაც -ეჰ არც ერთს დროში არ გააჩნია აფხაზურ ზმნას მაწარმოებლად.

ეს უ (-უპ-ში) ნაწილობრივ იმგავსებს ფუძისეულ ანს და ვიღებთ: ს გ ხ ა წ ა-უ პ (-ს გ ხ ა წ ა-უ პ) — კაცი ვარ (ახაწა), ს გ ტ რ თ ა-უ პ (-ს გ ტ რ თ ა-უ პ) — ვეიქრობ (ჩემს გულში დევს ის), ჰ ა შ ე თ ა-უ პ (-ჰ ა შ ე თ ა-უ პ) — „მივს-დევთ რასმე“, „მიღვენებული ვართ რაზედმე“ („მის [უგუნ.] კვალზე ვართ“). ყველა ამ და მსგავსს შემთხვევებში -ო უ-საგან მოსალოდნელია ო-ს მიღება და სუფიქსიც ოპ-ის სახით გვევლინება¹, მაგ.: ჰ არ ა დ ჰ ა მ ო პ (-დ ჰ ა მ ო უ პ — დ ჰ ა მ ა-უ პ) — ჩვენ გვყავს (გონ.), დ გ ც რ ო პ (-დ გ ც რ ო უ პ — დ გ ც რ ა-უ პ) — სძინავს (გონ.); ს გ უ ზ ო პ (-ს გ უ ზ ო უ პ — ს გ უ ზ ა-უ პ) — მე შენი (ვაჟო) ამხანაგი ვარ (აჭვზა), და სხვ.

ორ ა-სა და ჰ ა ზ ე დაბოლოებულს ზმნებში არც აქ მოუვა ა-ს ასინი-ლა ცია უსთან. იქნება: დ გ ზ გ ს თ ა ა -უ პ — ეშმაკია (აჭვსთა), დ გ რ გ ც ჰ ა -უ პ — ცოდვაა, საბრალოა (არგცჰა) და სხვ.

-უ პ სუფიქსი ამ ზმნებში ისევე იწლება, როგორც -უ ა-ჰ სუფიქსი იწლებოდა აწმყოში (ღინამიკ. ზმნ.), როცა კი მასში რაივე საგარემოებო ნაწილაკს შევიტანთ.

ამ დროს -ჰ ისევე შორდება, როგორც ღინამიკურს ზმნებში -ი ჰ ს გ ყ ო-უ პ — ვარ, მაგრამ: ს გ შ გ ყ ო-უ — როგორც ვარ, ს ა ნ გ ყ ო-უ — როცა ვარ, უ შ-ფ ა ყ ო უ შ ფ ა ყ ო-უ — როგორ ხარ (ვაჟო)? ი ყ ო ზ ი (-ი ყ ო უ ზ ი) — რა არის? დ გ ჟ ა-უ პ — ასათლავია (გონ.) მაგრამ: დ ა ხ ა ჟ ო გ უ — სადაც ასათლავია (გონ.), დ გ ზ ო-უ პ — იგი (გონ.) არის სახლში, ცხოვრობს, მაგრამ: დ ა ხ ა ზ ო უ — სადაც იგი (გონ.) არის სახლში, ცხოვრობს; ს გ შ გ ჯ ა ღ ო უ დ გ რ! „აფხ. ზღ.“ 14,30 შენი (ვაჟო) მტერი რომ ვარ, იცოდე!.. „ჯამხუხუხ-ჰა ი ზ გ შ ე თ ო უ ჯ არ ა ჯ ა კ უ ზ არ“ იქვე, 21,13 ჯამხუხუხს რომ ეძახიან, (ვისაც ეძახიან), თუ შენ ყოფილხარ... „მარბან მგშქოუ ი შ რ გ ქ უ“ — ჯგერდ. ტექსტ. — რომელი დღეებია, რომ გაქვთ ზევიდან (რომელი დღეები გაქვთ უქმე)? ... უბრი აზოუბ უზღარუ „აფხ. ზღ.“ 99,15 ამიტომაა რომ ღარიბი ხარ ... უ ზ გ შ ე თ ო ზ ი (-უ ზ გ შ ე თ ო უ-ზ ი) — რას ეძებ (ვაჟო)? ... უბრი აზრუბ იბლა ხუახუაძა ი ზ გ ყ რ — ამიტომაა მისი წელი მოხრილი (რომა).

განსხვავებას ამ მხრივ ღინამიკურ ზმნათაგან ის ქმნის, რომ თუ იქ უარყოფითში (აწმყოში) შორდებოდა მხოლოდ -ი ჰ და გვექონდა: ი ყ ა ს წ ა-უ ა-მ-, აქ არც ეს უ ჩანს და არის: ს გ-ყ ა-მ — არ ვარ; „შ ე თ ა ხ ა ღ ლ ა ა გ ა ფ რ ა ს ა ქ ლ ი-გ ი თ გ-მ“ — უკან დაბრუნების უფლება არა მაქვს; ი ს თ ა ხ გ-მ — არ მინდა რამე, ასევე უ არ ჩანს ზოგ (ვინ კლასის) კითხვითს ფორმებში. მაგ.: ი-ყ ა-და? — ვინ არის? ი ზ ტ ო გ-და? — ვისია რამე? და სხვა. პ. უ ს ლ ა რ ს ასეთს შემთხვევებშიაც აქვს უ წარმოდგენილი (მაგ.: ი ყ ო უ და — ვინ არის? ი ბ ზ რ ო უ-და — ვინაა კარგი?)² და მასზე დაყრდნობით სხვა მკვლევრებსაც. როგორც დ. გ უ ლ ი ა ც აღნიშნავს³, დღეს, ყოველ შემთხვევაში, ასეთი წარმოება კითხვითი ფორმებისა არც გვხვდება.

¹ ეს ფონეტიკური ცვლილებები ასევე დამახასიათებელია ბზიფურისთვისაც.

² ხენებ. ნაშრომი, § 19, გვ. 27.

³ იბ. მისი Материалы по абхазской грамматике. სთაუბი. 1927. წ. გვ. 8.

2. ნამყო განუსაზღვრელი.

ამ ზმნათა ნამყოს მხოლოდ ერთი ფორმა გააჩნია, რომლიც ნ მწარმოებ-
ლითაა წარმოდგენილი: სტყა-ნ — ვიყავ; დეკკუნგნ — ბიჭი იყო; იხიკგ-ნ —
კაცს ერქვა რალაც; დეგგლა-ნ — იღვა (გონ); დელკკ-ნ — ქალს ეპირა
(გონ.); დესგმა-ნ — მყავდა (გონ.).

უარყოფითში (ნამყ.) ისევე ერთვის ბოლოში -მგზტ||-მგტ, როგორც ეს ნამყო
უსრულში გეკონდა დინამიკურს ზმნებში, ოღონდ იქ -ტა სუფიქსიც გადაჰყვებო-
და, აქ-კი უშუალოდ ფუძეს ერთვის (სტყა-მგზტ — არ ვიყავ, სგგლა-მგზტ, არ
ვიდექ), რადგანაც ეს კი არ არის დინამიკურის ნამყო უსრულის შესატყვისი ფორმა,
არამედ ნამყო განუსაზღვრელისა. ნამყო განუსაზღვრელი დინამიკური ზმნებისათვი-
საც უნდა ვივარაუდოთ. უსლარი მას დამოუკიდებელი დროის სახითაც
აღნიშნავს¹. ეს წარმოება დინამიკურს ზმნებში დამოუკიდებლად არ გვხვდება. იგი
შემორჩენილია მხოლოდ აბსოლუტივების სახით: იყაწან დააბტ — გააკეთა რა-
მღვიდა (გონ.), დაამბარკუნ, დედოღლცანგ დედეკეჩიწებტ — იღვეს რა, მან
(კაცმა) იგი (გონ.) გარეთ გამოაგდო (რა) და გაუშვა.

აბსოლუტივი -ნ-თი წარმოებულ სხვა ნამყო დროებსაც გააჩნიათ. მათთან
მეტწილად აბსოლუტივის ფორმას განსასხვავებლად ერთვის გ. არის, მაგალი-
თად, ირაში დტქტეონგ ეფფუ ამთაზჟ „აფხ. ზღ.“ 102₃₇ თავის ცხენზე (კ.)
ჯდებოდა რა იმ დროს... ათაკუაჟ ამთა დენტალონგ ამთაზჟ — იქვე, 23₃₁
დედაბერი ეხოში ჩადიოდა რა იმ დროს... რაბ აჟრა და ალგონგ რტქტგნ-
ეჰაბგ დეჰაწყან... იჰრეტ იქვე, 50₅ მათმა მამამ სიტყვა თქვა (რა) და ათა-
ვებდა რა მისი უფროსი ვაჟი წამოხტა (რა) და... თქვა... აჰ აჟრა ირგ-
ლეჰჰრა ხანგ იმდტრუაზი — იქვე, 124₁₇ მთავარს ხალხისათვის (დიდი ხნიდან,
უკვე) თქმული ჰქონდა რა, აკი იცოდნენ... დარა ხარბ დცახანგ გოროდკ აჰაჰ
დტქტეჟებტ — აძვიბჟ. ტექსტ. XV, 130₁₁ ძალიან შორს წასულ იყო რა (გონ.)
ერთ ქალაქში მოხვდა.

ასევე, გარკვეული დროის (ნამყო განუსაზღვრელის) აბსოლუტივი უნდა
ყოფილიყო იყაწანგ (იყაწან), დედოღლცანგ (დედეღლცან) და სხვა რომ-
ლისაგანაც დღეს მხოლოდ აბსოლუტივის შინაარსი შეგვრჩა დინამიკურს ზმნებში.
სტატიკურებში კი, ვინაიდან სხვა ნამყო მათ არ გააჩნდათ, ეს ორივე ფუნქცია
შეთავსებულია ერთს ფორმაში. არის ნამყო განუსაზღვრ. — დეღიმან — „ჰყავდა
(გონ.) კაცს“ არის აბტ. — დეღიმან(გ) დააბტ — ჰყავდა რა (გონ.) კაცს მოვიდა —
მან (კაც.) იგი (გონ.) თან მოიყვანა.

ეს-ნ, როგორც სტატიკური, ისე დინამიკური ზმნებისათვის საერთოა.
იგი გვხვდება მაწარმოებლად ნამყოს სხვა ფორმებშიაც — ნამყო უსრულ-
ში, ნამყო წინარე-წარსულში და სხვ.

საგარემოებო ფორმებში ნამყო უსრულის (დინამიკ.) მსგავსად ნ შენაცვ-
ლებულია ზ-თი. გვაქვს: ი-ყა-ზ — ის, რომელიც იყო; სგშტყა-ზ — როგორც
ვიყავ; იყა-და-ზ — ვინ იყო?; სახტყაზ — სადაც ვიყავ; ებაყა-ზ? — სად
იყო? და სხვ.

¹ ხსენ. ნაშრ., §§ 23, 34 გვ. 48 და სხვ.

III ფინიტურ და ინფინიტურ ფორმათა უკთინერობა. დროულობისა და ფინიტობის სუფიქსები

მცირე გამოჩაქის გარდა, აფხაზური დროის სუფიქსები რთულს შენაერთებს წარმოადგენენ. საფიქრებელი იყო, რომ მათი ნაწილები სხვადასხვა ფუნქციის გამოხატველნი ყოფილიყვნენ. ეს შესაძლებლობა აქ განხილულმა დროთა წარმოებამ კიდევ გვიჩვენა. სწორედ აფხაზურისათვისაა სპეციფიკური ის, რომ დროის სუფიქსებით (-*ჟეჟტ*, -*ჟან* და სხვ.) გამოხატოს დროულობასთან ერთად სულ ახალი გაგებაც. ამასთანავე დაკავშირებული აფხაზური სინტაქსის თავისებური აღნაგობაც.

განხილულ სუფიქსთა მეორე ნაწილს, როგორც უკვე აღინიშნა, დეეტერსი ფინიტობის სუფიქსებს უწოდებს და, მაშასადამე, ფორმები, რომელთაც ეს არ გააჩნიათ, ინფინიტურნი არიან. ტერმინები: „ფინიტური“, „ინფინიტური“ შეიძლება დაჩრებს ამ შემთხვევაში, მაგრამ თვით დეეტერსსავე აქვს აღნიშნული და ხაზი უნდა გავუსვათ სწორედ იმ გარემოებას, რომ ეს არ იქნება ჩვეულებრივი, ევროპული ენებისათვის ცნობილი, ინფინიტური ფორმები“. ინფინიტური ზმნა აფხაზურში სულ სხვა ნიშნით გამოდის. ევროპულ ენებში ზმნა ინფინიტური შეიძლება იყოს პირისა და დროის მიხედვით. აფხაზურში კი ე. წ. ინფინიტური ფორმები შეიცავენ როგორც დროულობისა და პირიელობის ფორმატივებს, ისე ყველა იმ კატეგორიას და განრიგებას ზმნური ელემენტებისას, რაც დამახასიათებელია თხრობითი კილოსთვის ფინიტურს ფორმაში. მაგრამ მათ რაღაც აკლიათ, რაღაცის მიხედვით ისინი არ არიან განსაზღვრულნი. ეს მათი განუსაზღვრელი ბუნება გამოჩნდება წინადადებაში, სადაც რამდენიმე ასეთი ფორმა შეიძლება იყოს, მაგრამ საბოლოოდ წინადადების დასრულებისათვის მაინც ფინიტური სუფიქსით გაფორმებული ზმნა არის აუცილებელი. უმისოდ ჩვენ ვერ გავშორდებით დამოკიდებული წინადადების ფარგალს. ფინიტობა-ინფინიტობა მთელი წინადადების ფონზე იშლება.

ქართველური ენებისათვის კარგად ცნობილი მასდარი აფხაზურსაც გააჩნია. მაგრამ აფხაზურს მოეპოება აგრეთვე ევროპულ ენათა ინფინიტის შესატყვისი ფორმაც. მაგ. დცრ დალაგეჟტ, შეუძლებელია თარგმნილ იქნეს სხვანაირად თუ არ მაგალითად რუსული ინფინიტისთვის: *итти начал*. ეს არაა ქართული „წასვლა დაიწყო“, ამას აფხაზური გადმოსცემს ასე: აცარა დალაგეჟტ. დცრ-ში ზმნურობაა გამოხატული, მაგრამ ისეთი ზმნური ელემენტებით, რომელთა არ არსებობაც ქმნის სწორედ ევროპულს ენებში მის ინფინიტისგებას. „დცრ“ მთელი დამოკიდებული წინადადებაა („ის [გონ.] რომ მიდის“).

აფხაზურში ზმნა არის ფინიტური, არა როგორც მორფოლოგიური, არამედ როგორც სინტაქსური მონაცემი; ამიტომ დროთა წარმოების (ამ მორფოლოგიური მოვლენის) განხილვა არ შეიძლება სინტაქსის გარეშე. სრულიად ბუნებრივი მოვლენაა ეს აფხაზურისათვის, რადგანაც აფხაზური ზმნა არის მთელი წინადადება. ეს კი გამოწვეულია იმით, რომ აფხაზურ ზმნაში შეიძლება მოცემული იყოს როგორც პირი, ისე ადგილი, დრო, ვითარება და სხვ.

თუ ჩვენთვის ცნობილს ენებში დამოკიდებული წინადადების საწარმოებლად საჭირო ხდება ცალკე სიტყვათა ჩართვა წინადადებაში — მაგ.: რომელიც, სადაც, როგორც, ვინც და სხვ. — აფხაზურში პირიქით, ამათი გამომხატველი ელემენტები ჩართულია თვით ზმნაში და მოითხოვს ზმნის თავისებურ ფორმასაც. იმისათვის, რომ გვეჩვენოს აფხაზურში ჩვეულებრივი დასრულებული თხრობითი წინადადება, საჭიროა ზემოთ განხილულ სუფიქსთა (-იტ, -ნ, -პ) არსებობა. მათი ფუნქციაც ამაში მდგომარეობს. მაგ., დგ-ი-შ-1-ყო-ეტ კაცი კლავს გონიერ არსებას¹; მაგრამ დამოკიდებულ წინადადებაში ეს -ეტ ჩამოშორდება, დაერთვის რომელიმე საგარემოებო ელემენტი და მივიღებთ: დ-ან-გი-შ-ყოა — როცა კაცი კლავს გონიერ არსებას². ასე რომ ე. წ. ფინიტური და ინფინიტური ფორმები იძლევიან განსხვავებას დამთავრებულ თხრობითს წინადადებასა და დამოკიდებულს წინადადებას შორის.

ფონეტიკურ მოვლენათა გათვალისწინების შედეგად გამოირკვა, რომ აწმყოსში დროის მაწარმოებლად ყველგან -ტა გვაქვს დინამიკურ ზმნებში. -იტ-ეტ აწმყოს სუფიქსის შემადგენლობაში დროის გამომხატველად არ გვევლინება. იგი ახასიათებს აწმყოს გარდა აორისტს (დცე-ეტ); ნამყო სრულს (დცახე-ეტ) კავშირებითს (დცაა-ეტ || დცაა-ტ), ტ-ს სახით მყოფად განუსაზღვრელს (დცა-შ-ტ), სათანადო უარყოფის ფორმებს (დცომგ-ზ-ტ; დგმცა-ც-ტ) და სხვ. აორისტის გამოხატვა მას მხოლოდ აწმყოსთან შეპირისპირებით შეუძლია, აორისტისათვის სპეციალური აფიქსი საჭირო არ ხდება. აორისტის ნიშანი თვით უფორმობაა, რაც იქიდან მტკიცდება, რომ -იტ-ის ჩამოშორებითაც, საგარემოებო ნაწილაკების დართვის დროს, აორისტობა მაინც გადმოიცემა. შდრ. დანცა — როცა წავიდა (გონ), დახცა — სადაც წავიდა, იცა'და? — ვინ წავიდა? და სხვ.

ნამყო უსრულს აწმყოსაგან გადმოჰყვება -ტა მაწარმოებელი და მისგან განსხვავებულად ერთვის -ნ სუფიქსი, — რომელიც ნამყოობის შინაარსის შემცველია არა მარტო აქ, არამედ საერთოდაც. ნამყო უსრული ერთი ნიშნით გაერთიანებულია აწმყოსთან, მეორით კი — ნამყოსთან. ზემოთმოყვანილ საგარემოებო ნაწილაკთა დართვით ეს -ნ სუფიქსიც ადვილად შორდება, ოღონდ მისი ჩამოშორება არ ჰგავს -პ და -იტ სუფიქსთა ჩამოშორებას. მას შეენაცვლება ნამყოობის მეორე, -ზ სუფიქსი, რაც იმაზე უნდა მიუთითებდეს, რომ -იტ-ის ფუნქციისაგან განსხვავებით მას (-ს) დროულობის გადმოცემაც ეკისრება. უამისოდ ხომ ნამყო უსრულსა და აწმყოს შორის აღარავითარი განსხვავება აღარ იქნებოდა. ამ ნიადაგზე გვაქვს ნამყო უსრულში: იცა'და-ზ — ვინ მიდიოდა?, დანცა-ზ — როცა მიდიოდა, დახცა-ზ — სადაც მიდიოდა, დცომგ-ზ-ტ — არ მიდიოდა.

უნდა აღინიშნოს, რომ განკერძოებით დგანან უარყოფითი ფორმები. აწმყოს თხრობითს უარყოფითში, მაგალითად, ფინიტობის სუფიქსის (-იტ-ის) ადგილს იჭერს უარყოფის ნიშანი -მ- (უარყოფის ნიშანი უშუალოდ ერთვის დროის სუფიქსს — დცომ — არ მიდის)¹, აორისტში კიდევ, როგორც ვნახეთ, უარ-

¹ უარყოფით-კითხვითში მ წინ გადმონაცვლებს ოა იქნება დგმცო? — არ მიდის?

ყოფის ელემენტი პრეჟიქსად ან ინფიქსად გვევლინება და ფინიტობის -იტი სუფიქსიც შერჩენილია. ხოლო ნამყო უსრულსა და ნამყო განუსაზღვრელში იგი უკვე სუფიქსადაა, მაგრამ იმ განსხვავებით, რომ აქ იგი ფინიტობის სუფიქსის (-ნ-ს) სრულს ჩამოშორებას არ იწვევს. ამ -ნ-ს იგი აქ ზ-ტ-დ ცვლის. შეიძლება -ნ-ს ნაცვლად სწორედ ამ ზ-სა და ტ-ს გამოვლენა უარყოფითს ფორმაში: აღნსტურებდეს იმ მოსაზრებას, რომელიც ზემოთ იყო გამოთქმული, რომ ნ-ში თავმოყრილია როგორც დროულობის ფუნქცია (ზ), ისე ფინიტობისაო (ტ). უარყოფითი ფორმა, მაშასადამე, გარდამავალ ტიპს წარმოგვიდგენს ინფინიტობიდან ფინიტობამდე. უარყოფითი ფორმა გარკვეულს შემთხვევაში ფინიტობის სუფიქსსაც იგუებს, აწმყოში იგი ინფინიტურია, ნამყო უსრულში, ამ მხრივ, ცვლილება მხოლოდ იმით გამოიხატება, რომ ნ-ს ცვლის სხვა მისი ფუნქციების შემცველი სუფიქსებით¹, აორისტში კი უარყოფითი ფორმა უკვე ფინიტურია. ეს -იტი სუფიქსის გამოხატვის თვალსაზრისით, თორემ აღსანიშნავია, რომ თვით აწმყოში, სადაც -იტი სრულიადაც არაა დართული, შინაარსობრივად გაცილებით მეტია მოცემული, ვინემ იმავე დროის საგარემოებო ფორმებში.

ზ-ს მუდამ ნამყოს გადმოცემა ევალება საგარემოებო ფორმებში და ისიც ისეთი-ნამყოსი, რომელშიც დადებითს თხრობითში (ფინიტურს ფორმაში) ნ-ა მოსალოდნელი. ამიტომ იგი არც უნდა გვხვდებოდეს აორისტის საგარემოებოსა და მიმღეობურს ფორმებში. იცაზ, დგზბაზ და სხვები წარმოადგენენ არა აორისტის მიმღეობებს, არამედ -ნ სუფიქსით წარმოებული ნამყო განუსაზღვრელისას. მართალია, მათ დღეს დიდი გავრცელება აქვთ მოპოებული და თითქმის ერთად-ერთ ფორმად-ლა გვხვდება ნამყოში², მაგრამ საფიქრებელია რომ ისინი აორისტის ფორმები არ იყვნენ. აორისტში ისინი -ზ სუფიქსის გარეშე უნდა ვივარაუდოთ. მართლაც ქვემოთ მოყვანილს მაგალითებში, რომლებშიაც -ზ სუფიქსი არც გვხვდება, აორისტის მიმღეობებია მოცემული.

მაგ.,

ლფშაარაზე იყაჰამწა -ჰა ჯყამ, ახან დჰამბეტჰ-ჰა „აფხ. ზღ.“ 111⁴¹ მისი (ქალ.) მოძებნისათვის რაც არ გავაკეთეთ -ო არაა, მაგრამ ვერ ვნახეთო. ჰაჲ, ანცრა უ-ზ-შა³ — ეჰ, ლმერთო შენო გამჩენო (...რომელმაც შენ გაგაჩინა).

ი-ზ-შა³ე ისასუბ — იქვე, გვ. 10 ჩვეულებრივი დალოცვაა — „გამჩენის. (ვინც გააჩინა მისი) სტუმარია“.

„იმფაზური, დად... ისზგაშგლუამ, აგშგლრა ცვაოლუბ, უბრი აუბ ისგხ...“ იქვე, გვ. 43 რა ვქნა მამავ... ვერ ვპედავ, გაბედვა ქნელია, ესაა, რაც დამემართა.

¹ ასეთი წარმოება დამახასიათებელია სხვა დროთა უარყოფითი ფორმებისთვისაც.
² ეს შეიძლება ერთგვარ დასაყრდენად გამოსდგომოდეთ მათ, ვინც ფიქრობს, რომ ზ სუფიქსი საურთიერთო ნაცვალსახელის მაწარმოებელიაო. მართლაც, აორისტის ასეთ ფორმებში, მას ზერულედ თუ განვიხილავთ, სხვა ფუნქცია არც გააჩნია, მაგრამ ეს რომ ასე არაა, მტკიცდება თვით ამ ზ-ს ნამდვილი ფუნქციის გამომჟღავნებით ნამყოში და საურთიერთო ნაცვალსახელის გამოხატვითი ზნურთი ფორმების წარმოებით.
³ დ. ჭონქაძე, surami abaa, დ. გულიას თარგმანი, კახეთში. 1936. გვ. 36.

უფშიში რგუთაფხა! იქვე, გვ. 36 შეხე (ვაჟო), რა მოგეწონა! (...ის, რაც მოგეწონა).

ახანცა რმარა — სანდაც წასული არ მოსასვლელი.

ბაბხუა იხუტ ბხამშოიტი, ახა ბა ბხუოპ რბხაშეთ-ლჰიეტი — აძვიბუ. ტექტ. — შენი მამამთილის კერძი არ დაგავიწყდა (ქალ.), მაგრამ შენი კერძი, ის, რომელიც დაგავიწყდა — ო (ქალმა).

იხხიზი?.. — დად, არი ახაწარა აზე ისეხეგზ უსუპ, ფხაშარას, ხეგმდღეს ისეხადომ იჰიეტი — ისტხე უე აუბ „აფხ. ზღ.“ 120¹⁷⁻¹⁸ რა დაგემართა (კაცო)?.. — შვილო, ეს ვაჟკაცობაზე რომ შემემთხვა (რაც დამემართა) [ის] საქმეა, სირცხვილად არ ვთვლირ — ესაა რაც დამემართა.

მარმა შიპალა აქუნაბ დგზლას იქვე, 31, მისი (კაც.) მარჯვენა ფეხით ყოფილა, რითაც დაარტყა.

უბრი აზე აუბ სხაა — იქვე, 77, ამიტომაა, რისთვისაც მოვედი.

სეჰკუნ დკაჰაეტი აზე აუბ რზგსჰა — იქვე, 76¹⁷, ჩემი ბიჭი (შვილი) დავარდა ამიტომაც რისთვისაც ვთქვი.

აგულშიაბ ზშიე აჩაგხია აუბ-ჰო — ხეტი 72, გველეშაბის მკვლეელი (ვინც მოკლა) ცხენის მწყემსია — ო.

ბარა ბგზლანხახეა? — სარა სგზლანხა უბრი აუბ — იქვე, 128, შენ რითი გადარჩი? — მე რითაც გადავრჩი ისაა.

ააახგა უე აუბ — იქვე, 52, რაც მოგიტანე ისაა და სხე.

როგორც აქიდან ვხედავთ, მინც საკმაოდ ხშირად გამოჩნდება აორისტის მიმღობათა ნამდვილი სახე. — ზ მართლაც არ უნდა ყოფილიყო მათ შემადგენლობაში. და რომ ეს ასეა, ამას აორისტის კითხვითი ფორმებიც მოწმობენ, მაგ.: იზჰრადა? — ვინ თქვა? („ის, ვინც თქვა ვინაა?“), იცბდა? — ვინ წავიდა? („ის, ვინც წავიდა ვინაა?“), ილჰრანი? — რა თქვა ქალმა? („ის, რაც ქალმა თქვა რაა?“), იყაზწადა — ვინ გააკეთა? („ის, ვინც გააკეთა. რამე ვინაა?“), რომლებიც სწორედ მიმღობის ფორმებზე კითხვითი ნაწილაკების დატოვით არიან მიღებული და რასაც შემდეგი მავალითები ადასტურებენ:

აე ჯუშეტი რყაშრწა ზაკუზეა? დ. ჰონქაძე, იქვე, გვ. 44 ეპ, კაცო, ის, რაც გააკეთე, რაა?

ჰაე, რყალახი ჯუშეტი, ასას იცოზგა დარბან — ჯგერდ. ტექტ. — რა მოხდა? („ის რაც მოხდა რაა?“) კაცო, სტუმრის ტყავი ვინც წაიღო ვინაა?

იფსტ ზლრუ იბქეჰრა ეარბან? — ლინ. ტექტ. — მისი (კ.) სული რაშიც დგას (სული რაშიაც უდგას), რაც გითხრა ქალო, რომელია (უგ.)? ახაწარა იხთახხა დგზუტსთადა? — იქვე — ის, ვისაც ვაჟკაცობა მოუნდა, ვინაა?

შდრ. აწმყოში მსგავსი წარმოება:

ნან რყალახეა, ბზგრჰოოუაზეა? — სგზგრჰოოუა ზაკუზეა ბემბრა! „აფხ. ზღ.“ 64¹⁰⁻¹¹ დედა რა მოხდა, რა გაყვირებს? (ის, რაც გაყვირებს რაა?) — ის, რაც მაყვირებს რა არის ვერ ხედავ!

რყოუწო ზაკუზეა — იქვე, 20, ის, რასაც შენ (ვ.) აკეთებ რაა?

აფსგ იზტ აბზა დგზთიწა დარბან? — ჯგერდ. ტექტ. — მკვდარზე ცოცხალს ვინც იძლევა ვინაა? და სხე.

ეს კითხვითი ფორმები—იყაზწოდა და სხვა, რომ ასეთი აღნაგობისაა, ამას პასუხის შინაარსიც კარგად არკვევს. იყაზწოდა? („ვინ აკეთებს?“) კითხვაზე კი არ უპასუხებენ — „ივან იყაფწოდტ“-ო, ე. ი. „ივანე აკეთებს“. ეს არ იქნებოდა ნამდვილი აფხაზური პასუხი, არამედ მოკლედ: „ივან მარპ“ — „ივანეა“ ან რაც ამასვე უდრის (და პარალელურად ჩხმარება კიდევ) „ივან მარპ იყაზწო“ — „ივანეა, ვინც აკეთებს“.

„დგზთნტა დარბან“, „სგზგრჰჰროტა ზაკუზეა“ და სხვ. უფრო ძველი წარმოებაა, ვიდრე დგზთნტა და ან სგზგრჰჰროტა ზაკუზეა. ამ უკანასკნელში ზეა მომდინარეობს კითხვითი „ზაკუზი“ სიტყვისაგან („რაა“), ხოლო -და (დგზთნტა-და) ნაწილია „დარბან“ (რომელია, ვინაა) გონიერთა კლასის კითხვითი სიტყვისა. დ მასში III პირის (გონ.) პრეფიქსია. იგი ჩამოშორებია კითხვითს ნაცვალსახელს (და-რბან), დართვია საურთიერთო ნაცვალსახელის შემცველ ზმნის ფორმას და ქცეულა დამოუკიდებელ კითხვით ფორმანტად (შდრ. ნ. უსრული — დააზგოდა-ზ, სადაც იგი ზმნის ფუძესთან ისეა შეხორცებული, რომ შესაძლებელი ხდება სხვა მაწარმოებელთა მის შემდეგ დართვაც კი). ამ საფუძველზე გამოუმუშავდა აფხაზურს აღწერითი წარმოების ნაცვლად დამოუკიდებელი კითხვითი ფორმები. სხვა პირებში ეს გარემოება დღესაც უცვლელადაა შენახული. იქ შესაფერი კითხვითი ნაცვალსახელი ცალკე სიტყვად მიჰყვება მიმღეობას; მაგ., მეორე პირში — „იზგოტარბან სწვცა“ (აძვიბუ. ტექსტ. XV, 133კ) — „ვის მიგაქვს ჩემი ჭიქა“, „რომელი ხარ ჩემი ჭიქის წამლები?“ („ის, ვისაც ჩემი ჭიქა მიგაქვს, რომელი ხარ ვაჟო?“). საერთოდ ამ შინაარსის კითხვები იშვიათია და ტ(ა) აღარ იქცა II პირის (მამრ.) კითხვით ნაწილაკად და-ს მსგავსად. და-ს როლი, როგორც ფორმანტისა, თანდათან იზრდება. იგი მზამზარეულად ერთვის სხვა კითხვითს ფორმებსაც საწარმოებლად. მან შეიძლება გამოხატოს არა მარტო III პ. მხ. რიცხვისა (გონ.), არამედ III პირიც მრავლობითის „ვინ“ კლასისა, თუმცა. სრულიად უცხოა სწორედ ამ პირისთვის „კლასური“ განსხვავება. თუ ამ შემთხვევაში საჭირო გახდებოდა რიცხვის გამოხატვა კითხვითს ფორმაში დ(ა) ყოველ შემთხვევაში ვერ უნდა ყოფილიყო ამ შინაარსის მტირთველი, მაგრამ გვაქვს: იზგაქტადა — „ვინებმა“ წაიღეს? იყაქტა-და-ზ — „ვინები“ (ვინანი) იყენენ? და სხვ. ამით და თანდათან იცლება თავის კონკრეტულ შინაარსისაგან და უფრო აბსტრაქტული ცნებისაკენ იხრება.

ვრცლად შეჩერება მოგვიხდა კითხვითს ფორმებზე სწორედ ამიტომ, რომ ნათლად გვეჩვენება ამ კითხვით ფორმათა გენეზისის საფუძველზე აორისტივი საურთიერთო ნაცვალსახელის შემცველ წარმოებათა მოსალოდნელი სახე. როგორც კითხვითმა ფორმებმაც დაგვიდასტურეს, მათი ზ სუფიქსით წარმოება აორისტისთვის არაა დამახასიათებელი. ისინი არეულნი არიან აორისტის ფორმაში, თორემ წარმოშობით ისეთ დროს უნდა განჰკუთვნებოდნენ, რომელსაც ნამყოში (ფინიტ.-ში) -ნ უნდა ჰქონოდა.

დინამიკურ ზმნებთან საერთო ნამყო დროის ნ-ც სტატიკური ზმნებისა, გარკვეულს შემთხვევებში, შენაცვლებულია ზ-თი. აქ უკვე, ისევე, როგორც ნამყო უსრულში, უმისოდ წარმოება შეუძლებელია, მაგ.: იყადა-ზ? — ვინ იყო?

ი გ ჳ ლ ა - ზ — ვინც (რაც) იღვა, ლგვჭხაა ზ კ ჳ ლ ა - ზ? — ქალის დარდი ვის ჰქონდა (ეჭირა)? და ხ ე ჳ ყ ა - ზ — სადაც იყო (გონ.) და სხვ.

სტატიკური ზმნების -უ-პ სუფიქსიც არ უნდა იდგეს განმხოლოებით. პ მაწარმოებელი სხვა დრო-კილოებშიაც ხშირად გვხვდება. ზოგჯერ იგი აქაც რთულს მენაერთში გამოდის. -უ-კი შეიძლება დინამიკური ზმნებისავე -ჭა-ს უკავშირდებოდეს. მათი იგივეობა ფონეტიკურ ნიადაგზედაც შეგვეძლო აგვეხსნა, მაგრამ ეგების აქ ორივე ტიპის ზმნებისათვის საერთო ელემენტი უ იყოს და -ჭა სუფიქსიც უ-ა-დ დაიშალოს. შესაძლოა დინამიკურს ზმნებში ეს ა გარკვეული ფუნქციით გვევლინებოდეს — მოქმედების განვითარება-მიმდინარეობის ფუნქციით, სწორედ დინამიკური შინაარსის გამოსახატავად. ა სხვა შემთხვევაშიაც ქმნის აფხაზურში მაწარმოებელთა (როგორც პრეფიქსთა, ისე სუფიქსთა) შეიძლება არა ზუსტად ასეთს, მაგრამ მსგავსს განსხვავებას.

დროის გამომხატველად, მაშ, აფხაზური ზმნებისათვის საერთოდ, აწმყოში გვექნება -ჭა, -უ; აორისტში — ფუძე ზმნისა; ნამყო უსრულსა და ნამყო გაწესაზღვრელში — ზ. -იტ, -პ, -ნ კი, როგორც დეეტერსი ამბობს, არის ფინიტური ფორმის სუფიქსები. კერძოდ, მისი აზრით, -იტ გამომხატველია მოქმედების მიმდინარეობისა (Vorgangsausdruck), ხოლო პ — მდგომარეობისა (Zustandsausdruck); -ნ კი ორივესთან გვხვდება¹, ოღონდ უნდა დავსძინოთ, რომ ნ-ს ფინიტობასთან ერთად დროულობის გამოხატეაც ეკისრება.

ჩვენ აქ ვცდილობდით მოგვეცა საპი მთავარი დროის შესაძლებელი მაწარმოებელი დიალექტთა და ზმნათა მიხედვით, დაგვედგინა მათი ნამდვილი სახე და გავრკვეულიყავით დროთა წარმოების პრინციპში. ფორმათა გენეზისის საკითხები არ შეიძლებოდა გადაწყვეტილიყო აქ, რადგანაც ეს მოითხოვს აფხაზურისავე და მასთან ურთიერთობაში მყოფი ენების ყველა დრო-კილოთა გათვალისწინებას.

არ შევსულვართ ცალკე კილოების განხილვაში. კილოები აფხაზურში მეტად ჭრელ სახეს გვიჩვენებენ. ერთი მხრივ რთულნი არიან ისინი მაწარმოებლებით, რომელთა ანალიზი მარტო ამ დროთა მასალების მიხედვით არ ხერხდება, მეორე მხრივ ისინი შინაარსობრივადაც არ არიან გარკვეულნი. შეიძლება ორპა სხვადასხვა კილოურმა ფორმამ ერთი და იგივე გაგება მოგვეცეს, ან არა და მათი შინაარსი დამოკიდებული გახდეს მომდევნო ზმნის დროზე; და, მაშასადამე, ერთმა კილომ სულ სხვადასხვა დროული გაგებაც მოგვეცეს. მაკან განყენება არ გვიშლიდა ხელს ხსენებულ დროთა განხილვისას. ზოგადად მაინც შეიძლება ითქვას, რომ ამ დროთა კილოების წარმოებისას აღებული ინფინიტური ზმნის ფორმები და შემდეგ დართულია კილოობის სუფიქსები; მაგ. ნატვრ. კილდ — ს ც ო — ნ და, ს ც ო — ნ და - ზ, ს ც ა - ნ და; პირ. კ. — ს ც ო — ზ არ, ს ც ა - რ და სხვ.².

¹ ხსენ. ნაშრ., გვ. 296.

² ვინაიდან წერილი უკვე აწეობილი იყო, ახლად დამუშავებული აფხაზური ზმნის განმარტება ველარ მოხერხდა.

დ ი ნ ა მ ი კ უ
ფ ი ნ ი ტ უ რ ი

დ ა ბ მ

რ	ზ მ ნ ბ	ა ბ უ უ უ რ ი დ ი ა ლ ე მ ტ ი
ლ	ა-ზე დაბო- ლოებული	...*ა ¹ +ტა-იტ - { 1. ...ა+ტო-ეტ - ...ო+ტო-ეტ - ...ოო-ეტ (- ...ოო-ტ) - ...ო-ეტ (...ოტ) - ...ოეტ - ...ოტ 2. ...ა+ტე-ეტ (...ო+ტე-ეტ)
შ	აა-სა და ჰა-ზე დაბო- ლოებული	...*აა + ტა-იტ - { 1. ...აა + ტო-ეტ 2. ...აა + ტე-ეტ ...*ჰა + ტა-იტ - { 1. ...ჰა + ტო-ეტ 2. ...ჰა + ტე-ეტ
ა	ი (- ე), უ (-ჟ)-სა და თანხ. დაბ.	...* + ტა-იტ - { 1. ... + ტო-ეტ 2. ... + ტე-ეტ
ნ	ა-ზე დაბო- ლოებული	...ა + ტა-ნ - { 1. ...ა+ტო-ნ - 2. ...ო+ტა-ნ - { ...ოო-ნ - ...ო-ნ - ...ო-ნ 3. ...ო+ტო-ნ -
მ	აა-სა და ჰა-ზე დაბო- ლოებული	...აა+ტა-ნ - ...აა+ტო-ნ ...ჰა+ტა-ნ - ...ჰა+ტო-ნ
ს	ი (- ე), უ (-ჟ)-სა და თანხ. დაბ.	... + ტა-ნ
რ	ა-ზე დაბო- ლოებული	...*ა + იტ - ...ე + ეტ
ს	აა-სა და ჰა-ზე დაბ.	...აა + ეტ ...ჰა + ეტ
ე	ლა-ზე და- ბოლოებ.	ისევე, როგორც სხვა ა-ხმოვანზე დაბოლოებული ან ...ლ + ტ
ა	ი (- ე), უ (- ჟ)-სა და თანხ. დაბ.	... + იტ ... + გ-ეტ, ... + ეტ, ... + გ + ტ, ... + ტ

¹ თეთრით აწვობილი ფუძისეულ მასალაზე მიუთითებს.

რ ი ზ მ ნ ე ბ ი

ფ ო ო მ ე ბ ი

ლ ო ე ბ ა

ბ ზ ი ფ უ რ ი

დ ი ა ლ ე მ ტ ი

$$\dots - 1 + \text{ჟა-იტ} - \begin{cases} 1. \dots - + \text{ჟო-ეტ} - \dots - + \text{ო-ეტ} - \dots - + \text{ო-ტ} \\ 2. \dots - + \text{ჟე-ეტ} \\ 3. \dots - + \text{ჟა-ტ} \end{cases}$$

ან ისევე, როგორც აბჟუურში

$$\dots *აა + \text{ჟა-იტ} - \begin{cases} 1. \dots აა + \text{ჟო-ეტ} \\ 2. \dots აა + \text{ჟე-ეტ} \end{cases}$$

$$\dots *აა + \text{ჟა-იტ} - \begin{cases} 1. \dots აა + \text{ჟო-ეტ} - \dots აა + \text{ო-ეტ} \\ 2. \dots აა + \text{ო-ეტ} \end{cases}$$

$$\dots + *ჟა-იტ \rightarrow \begin{cases} 1. \dots + \text{ჟო-ეტ} - \dots + \text{ო-ეტ} \\ 2. \dots + \text{ჟე-ეტ} \\ 3. \dots + \text{ჟა-ტ} \end{cases}$$

$$\dots - + \text{ჟა-ნ} - \dots - + \text{ჟო-ნ} - \dots - + \text{ო-ნ}$$

ან ისევე, როგორც აბჟუურში.

$$\dots აა + \text{ჟა-ნ} - \dots აა + \text{ჟო-ნ} - \dots აა + \text{ო-ნ}$$

$$\dots აა + \text{ჟა-ნ} - \begin{cases} 1. \dots აა + \text{ჟო-ნ} - \dots აა + \text{ო-ნ} \\ 2. \dots აა + \text{ჟა-ნ} - \dots აა + \text{ჟო-ნ} - \dots აა + \text{ო-ნ} \end{cases}$$

$$\dots + \text{ჟა-ნ} - \dots + \text{ჟო-ნ} - \dots + \text{ო-ნ}$$

$$I. \dots - + \text{იტ} \rightarrow \parallel \dots - + \text{გ-ეტ} - \dots - + \text{გ-ტ} - \dots - + \text{ტ}$$

$$II. \dots *ა + \text{იტ} - \begin{cases} 1. \dots ა + \text{ტ} \\ 2. \dots ე + \text{ეტ} - \dots ე + \text{ტ} \end{cases}$$

$$\dots აა + \text{ეტ} - \dots აა + \text{ტ}$$

$$\dots აა + \text{ეტ} - \dots აა + \text{ტ}$$

ისევე, როგორც ყველა სხვა ა-ხმოვანზე დაბოლოებული

$$\dots + \text{იტ} \parallel \dots + \text{გ-ეტ}, \dots + \text{ეტ}, \text{გ-ტ}, \dots + \text{ტ}$$

¹ აქაც და ქვეითაც ... — გულისხმობს, რომ ზმნის ფუძეს ჩამოშორებული აქვს ა ფუძისეული ხმოვანი.

რ ი ნ ა მ ი კ უ

ი ნ ფ ი ნ ი ტ უ რ ი

რ ა ბ მ

დსმ ზ მ ნ ა

ა ბ უ უ უ რ ი რ ი ა ლ ე მ ტ ი

მ
ე
ა
ა

ა-ზე დაბო-
ლოებული

...ა + ჟა → ...ო + ჟა → ...ოო → ...ა → ...ო

აა-სა და
ჰა-ზე და-
ბოლოებუ-
ლი

...აა + ჟა
...ჰა + ჟა

ი (- ე), უ
(- ჟ) -სა და
თანხ. დაბ.

... + ჟა

ი
ლ
ე
რ
ე
ს
ა
ე
ა
ნ

ა-ზე დაბო-
ლოებული

...ა + ჟა-ზ → ...ო + ჟა-ზ → ...ოო-ზ → ...ა-ზ → ...ო-ზ

აა-სა და
ჰა-ზე დაბო-
ლოებული

...აა + ჟა-ზ
...ჰა + ჟა-ზ

ი (- ე), უ
(- ჟ) -სა და
თანხ. დაბ.

... + ჟა-ზ

ი
ე
რ
ე
ს
ა
ე
ა
ნ

ყველა ზმნა წარმოდგენილია. წმინდა

რ ი ზ მ ნ ე ბ ი

ფ მ რ მ ე ბ ი

ლ მ ე ბ ა

ბ ზ ი ფ უ რ ი ღ ი ა ლ ე მ ტ ი

... — + ჟა

ან ისევე, როგორც აბჟუურში

...აა + ჟა

...ჰა + ჟა → ...ჰ + ჟა

1... + ჟა

... — + ჟა-ზ → ... — + ჟრ-ზ → ... — + რ-ზ

ან ისევე, როგორც აბჟუურში.

...აა + ჟა = ზ

...ჰა + ჟა = ზ — { 1. ...ჰ + ჟა-ზ → ...ჰ + ჟრ-ზ
2. ...ჰა + ჟრ-ზ → ...ჰა + რ-ზ

... + ჟა-ზ → ... + ჟრ-ზ → ... + რ-ზ

ფუძით დროის აფიქსის გარეშე.

დ ი ნ ა მ ი კ უ
 უ ა რ ყ ო ფ ი თ ი
 დ ა ბ ო

დრო ზმნა

ა ბ უ უ უ რ ი დ ი ა ლ ე მ ტ ი

ნ
უ
მ
შ
ს

ა-ზე დაბო-
ლოებული

აა-სა და
ჰა-ზე და-
ბოლოებუ-
ლი

ი (-ჲ), უ
(-ჳ)-სა და
თანხ. დაბ.

...ა + ჟა-მ - ...ო + ჟა-მ - ...ოო-მ - ო-მ - ო-მ

...აა + ჟა-მ
...ჰა + ჟა-მ

... + ჟა-მ

ნი
ნი
ნი
ნი
ნი

ა-ზე დაბო-
ლოებული

აა-სა და
ჰა-ზე დაბო-
ლოებული

ი (-ჲ), უ
(-ჳ)-სა და
თანხ. დაბ.

...ა + ჟა-მ-(გ)-ზ-ტ - ...ო + ჟა-მ-(გ)-ზ-ტ - ...ოო-მ-(გ)-ზ-ტ -
...ო-მ-(გ)-ზ-ტ - ...ო-მ-(გ)-ზ-ტ

...აა + ჟა-მ-(გ)-ზ-ტ
...ჰა + ჟა-მ-(გ)-ზ-ტ

... + ჟა-მ-(გ)-ზ-ტ

ა
ო
რ
ი
ს
ტ
ი

უარყოფის მ აფიქსი ჩართულია ზმნაში.
წარმოდგენილია ისევე, როგორც აორისტის

ტაბ. III.

რ ი ჯ მ ნ ე ბ ი

ფ ო რ მ ე ბ ი

ლ ო ე ბ ა

ბ ჯ ი ფ უ რ ი ღ ი ა ლ ე მ ტ ი

... — + ჟა-მ — ... — + ჟო-მ → ... — + ო-მ

ან ისევე, როგორც აბჟუურში

...აა + ჟა-მ — ...აა + ჟო-მ — ...აა + ო-მ

...აა + ჟა-მ — { 1. ...აა + ჟა-მ
2. ...აა + ო-მ

... + ჟა-მ — ... + ჟო-მ → ... + ო-მ

... — + ჟა-მ-(2)-ზ-ტ — ... — + ჟო-მ-(2)-ზ-ტ → ... — + ო-მ-(2)-ზ-ტ

ან ისევე, როგორც აბჟუურში.

...აა + ჟა-მ-(2)-ზ-ტ — ...აა + ჟო-მ-(2)-ზ-ტ — ...აა + ო-მ-(2)-ზ-ტ

...აა + ჟა-მ-(2)-ზ-ტ — { 1. ...აა + ჟა-მ-(2)-ზ-ტ — ...აა + ო-მ-(2)-ზ-ტ
2. ...აა + ჟა-მ-(2)-ზ-ტ — ...აა + ჟო-მ-(2)-ზ-ტ

... + ჟა-მ-(2)-ზ-ტ — ... + ჟო-მ-(2)-ზ-ტ → ... + ო-მ-(2)-ზ-ტ

-იტ სუფიქსი ზმნებისა და დიალექტების მიხედვით ფინიტურს ფორმაში. იხ. ტაბ. I.

ს ბ ა ბ ი კ უ

დ ა ბ მ

დსმ. ზ მ ნ ა

ფ ი ნ ი ტ უ რ ი ფ მ რ ზ ე ბ ი

მ
უ
მ
ფ
ა
-

ა-ზე დაბო-
ლოებული

...ა + უ-პ - ...ა + ფ-პ - ...ო + ფ-პ - ...ნ-პ - მ-პ

აა-სა და
ჰა-ზე და-
ბოლოებუ-
ლი

...აა + უ-პ

...ჰა + ფ-პ

ი (- ე), უ
(- ჭ) -სა და
თანხ. დაბ.

... + უ-პ

ნამყო განუსაზღვრელი

... + ნ

შენიშვნა: სტატიკურს ზმნებში დიალექტურს

რ ი ზ მ ნ ე ბ ი

ლ მ ე ბ ა

ინფინიტური ფორმები

უაპოფითი ფორმები

...ა + უ → ...ო + უ - ...ო + უ - ...ლ - ...ო

...აა + უ
...აა + უ

... + უ

... + ზ

ფუძეს ერთვის მხოლოდ უარყოფის
მ- აფიქსი ბოლოს ყოველგვარი
მაწარმოებლის გარეშე

... + მ-(გ)-ზ-ბ

სხვაობას აღვნიშნავ აქვე.

ლიტერატურა

1. ავგიბჟური ტექსტები (ზღაპრები, საუბრები, ანდაზა-გამოცანები და სხვ.) ჩაწერილი პროფ. ს. ჯანაშიას მიერ 1921 წ. სოფ. ავგიბჟაში (ხელნაწერად).
2. ჯგერდული ტექსტები, ჩაწერილი ჩვენ მიერ 1936 წ. სოფ. ახუწაში (ხელნაწერად).
3. ლიხნური ტექსტები, ჩაწერილი " " 1937 წ. სოფ. ლიხნში (ხელნაწერად).
4. დ. გულია, ძალკააუ იჭმთაქტა, აყტა 1933 წ.
5. დ. ჭონქაძე, სურამ აბაა, აყტა. 1936 წ.
6. აფსუა ლაკტქტა, აყტა. 1936 წ.
7. დ. გულია, აფსუა ქა-ფყაქტეა აქა რუცკაქტქტეა, აყტა, 1921 წ.
8. П. Услар, Абхазский язык. Этнография Кавказа. I. Тифлис. 1887.
9. П. Услар, О языке убыхов. Этнография Кавказа. I. Тифлис. 1887.
10. Н. Марр, Абхазско-русский словарь. Ленинград. 1926.
11. П. Чарая, Об отношении абхазского языка к яфетическим. Материалы по яфетическому языкованию. IV. С.-П. 1912.
12. G. Dumézil, Etudes comparatives sur les langues caucasiennes du Nord-Ouest. (Morphologie). Paris. 1932.
13. R. von Erckert, Die Sprachen des kaukasischen Stammes, Wien. 1895.
14. D. Johan Anton Gùldenstädt, Reisen durch Russland und im Caucasischen Gebürge. 1791 წ. მეორე ნაწილი.
15. G. Rosen, Ossetische Sprachlehre nebst einer Abhandlung über das Mingrelische, Suanische und Abchasische. Berlin. 1846.
16. A. Dirr, Einführung in das Studium der kaukasischen Sprachen. Leipzig. 1928.
17. G. Deeters, Der abchasische Sprachbau. «Nachrichten von d. Gesellschaft d. Wissenschaften zu Göttingen. Phil.-Hist. Klasse.» 1931.

კ. ლომთაიძე

ОБРАЗОВАНИЕ ОСНОВНЫХ ВРЕМЕН В АБХАЗСКОМ ЯЗЫКЕ

РЕЗЮМЕ

Для абхазского языка характерно обилие времен-наклонений. Исчерпывающее уяснение образования и значений их требует предварительного вырешения ряда вопросов.

Нельзя считать законченным даже статический анализ их, поскольку многообразие используемых суффиксов, порожденное фонетическими процессами, затрудняет установление первоначального вида этих суффиксов.

В этом отношении особенно выделяются времена: настоящее, прошедшее несовершенное и аорист.

Именно в этих временах наблюдается расхождение диалектов абхазского языка; в них же особенно ярко проявляется специфическая категория финитности и инфинитности.

С точки зрения суффиксов, используемых для образования времен, абхазские глаголы распадаются на две группы: 1. динамические глаголы (სტოოტ stoojt „сажусь“, სგგლოტ sgglojt „встаю“) и 2. статические глаголы (სტოოუბ stoooub „сиджу“, სგგლოუბ sgglooub „стою“).

Настоящее время, прошедшее несовершенное и аорист наличны у динамических глаголов, у статических же глаголов имеются лишь настоящее и прошедшее (неопределенное) времена. Диалектные различия опять таки наблюдаются у динамических глаголов.

В динамических глаголах характерными суффиксами служат для настоящего времени — -ოტ -ojt, -უოტ -wojt, -უეტ -wejt; для прошедшего несовершенного времени — -ობ -op, -უობ (|| -უობ) -wop (|| -wop); для аориста — -ეტ -ejt, -იტ -it.

Разнообразие этих аффиксов результат фонетических процессов, варьирующих применительно к диалектам и к исходам глагольных основ.

Если исходить из окончания глагольных основ, в вариациях суффиксов обнаружится следующая закономерность:

Когда в исходе основе имеется -ა, суффиксом

- а) настоящего времени выступает -ოტ -ojt: აბა-რა aba-га „видеть“—იბოტ izbojt „вижу что-то“, აცა-რა asa-га „итти“—სცოტ scojt „иду“ и т. д.
- б) прошедшего несовершенного времени — -ობ -op: იბობ izbop „видел я что-то“, სცობ scoop „я шел“.

- с) аориста — -გეტ -ejt:
 იხბეეტ izbejt „увидел я что-то“;
 სცეეტ scejt „ушел я“;

когда же, в исходе основы другой гласный звук (o i → e j, უ u → ჯ w) или же, если основа оканчивается на согласный звук, суффиксами будут служить:

- ა) для настоящего времени — -ჟეტ -wojt, -ჟეტ -wejt:

ადერ-რა adər-რა „знать“, „узнавать“ — იბდერ-ჟეტ || იბდერ-ჟეტ izdər-wejt || izdər-wojt „знаю что-то“, „знаком с ч.-л.“; ანე-რა anej-რა „йти туда“ — სნე-ჟეტ || სნე-ჟეტ snej-wojt || snej-wejt „иду туда“; ათი-რა ati-რა „продавать“ — ისთი-ჟეტ || ისთი-ჟეტ isti-wejt || isti-wojt „продаю что-то“; აქვ-რა akw-რა „клясться“ — სჯქვ-ჟეტ — სჯქვ-ჟეტ || სჯქ(ვ)-ჟეტ sək(w)-wojt — sək(w)-ojt || sək(w)-wejt „клянусь“...

- ბ) для прошед. несовершенного — -ჟან (|| -ჟან) -wan (|| -won):

იბდერ-ჟან (|| იბდერ-ჟან) izdər-wan (|| izdər-won) „знал что-то“; სნე-ჟან snej-wan „шел туда“; ისთი-ჟან isti-wan „продавал что-то“; სჯქვ-ჟან — სჯქვ-ჟან sək(w)-wan — sək(w)-wan „клялся“...

- ს) для аориста — -იტ (-ეტ), -იტ (-jt), -t:

იბდერიტ || იბდერიტ izdər-it || izdər-it „узнал что л.“; სნე-იტ — სნე-ეტ snej-it — sne-jt „я пришел туда“; ისთი-იტ — ისთიტ isti-it — istit „продал я что-то“; სჯქვ-იტ (სჯქვ-ეტ) sək(w)-it (sək(w)-jt) „покаялся я“.

В действительности и при глаголах с исходом основы на -ა -a, суффиксами являются: в наст. врем. — -ჟეტ (-ჟეტ) -wojt (-wejt), в прошед. несоверш. — -ჟან (-ჟან) -wan (-won), в аористе — -იტ -it. Наличные в этих случаях -ეტ -ojt, -ან -on, -ეტ -ejt результат ассимиляции исхода основы ა a с начальными гласными суффиксов:

- ა + ჟეტ -a + wojt — -ეტ -ojt
 -ა + ჟან -a + wan — ან -on
 -ა + იტ -a + it — -ეტ -ejt

Поэтому то выделение этих последних (-ეტ -ojt, -ან -on, -ეტ -ejt) в качестве суффиксов неточно: в состав их входит окончание основы -ა -a. Что у глаголов, использующих -ეტ -ojt, -ან -on, -ეტ -ejt, основа оканчивается на -ა -a, это доказывается: отглагольным именем — აცა-რა аса-რა, აბა-რა aba-რა, აყაყა-რა aqaca-რა — образованием некоторых времен и наклонений — იხბა-რ izba-რ „увиджу что-л.“, იხბა-რ izba-რ „чтобы я видел что-л.“..., а также образованием повелительного наклонения, для которого во всех этих глаголах приходится допустить наличие конечного гласного ა -a.

Помимо этого в этих глаголах нередко и поныне удерживается -а -а и параллельно встречаются формы:

в наст. вр.: იზბა-ჴოღტ || იზბა-ჴეღტ izba-wojt || izba-wejt, от которых путем дальнейших видоизменений получается იზბო(ღ)ტ izbo(j)t...

в прош. несоверш. вр.: იზბა-ჴან izba-wan (- იზბო-ჴან izbo-wan - იზბო-ჴობ izbo-wop - იზბონ izbōn - იზბობ izbon).

Наконец, спряжение глаголов, с исходом основы на -ჰა -ha и -ჰა -aa, лишний раз подтверждает участие гласного зв. -ა -a в суффиксах -ოღტ -ojt, -ობ -op; окончание основы -ა -a в этих случаях не ассимилируется с гласным началом суффиксов и эти последние предлежат в том виде, в каком они встречаются при спряжении глаголов с согласным исходом основы; напр.:

н а с т. в р.: სკაჰა-ჴოღტ || სკაჰა-ჴეღტ skaha-wojt || skaha-wejt „падаю“ (от глаг. აკაჰა-რა akaha-ra), სწაა-ჴოღტ || სწაა-ჴეღტ scaa-wojt || scaa-wejt „спрашиваю“ (от глаг. აწაა-რა acaa-ra)...

прош. несовр.: სკაჰა-ჴან skaha-wan „я пал“, სწაა-ჴან scaa-wan „я спрашивал“...

а о р и с т.: სკაჰა-ღტ skaha-jt „я упал“, სწაა-ღტ scaa-jt „я спросил“.

Вышесказанное касается абжуйского диалекта абхазского языка. В бзыбском же диалекте для глаголов с исходом основы на -ა -a отмеченные выше явления отнюдь не характерны: окончание -ა -a основы отпадает и имеет место унификация суффиксов независимо от окончания глагольной основы; напр.:

в наст. вр. იზბ-ჴეღტ izb-wejt, იზბ-ჴოღტ izb-wojt, სგგლ-ჴოღტ || სგგლ-ჴეღტ sagal-wojt || sagal-wejt...

в прош. несоврш.: იზბ-ჴან || იზბ-ჴობ izb-wan || izb-won...

в а о р и с т е: იზბ-გ-ღტ || იზბ-გ-ტ || იზბ-ტ izb-a-jt, izb-a-t, izb-t, სგგლ-გ-ღტ || სგგლ-ტ sagal-a-jt, sagal-t...

Отпадение окончания ა a в бзыбском диалекте наблюдается в настоящем, прошедшем несовершенном и аористе, в остальных же временах-наклонениях это окончание основы (-ა -a) всюду удерживается (ср. буд. იზბა-პ izba-p „увиджу что-то“, услов.: იზბა-გ izba-g „чтобы я увидел что-то“, იზბა-ხეღტ izba-xejt „уже видел что-то“...).

Глаголы с исходом основы на -ჰა -ha и -ჰა -aa, в бзыбском диалекте сохраняют эти окончания, так же, как и в абжуйском диалекте, хотя в отдельных случаях возможно усечение -ა -a исхода основы ჰა ha: სკაჰ-ჴოღტ skah-wojt „падаю“.

Как было отмечено (см. стр. 240), -ოღტ -ojt - -ა+ჴოღტ -a+wojt - -ა+ჴა-ღტ -*a+wa-jt, -ობ -op - -ა+ჴან -a+wan...; но -ოღტ -ojt, -ობ -op могут встречаться и в тех случаях, когда в конце глагольной основы не имеется

-ა -a; такое образование особенно характерно для бзыбского диалекта и налично в глаголах с исходом основы на согласный; так, напр., от глагола აფს-რა *aps-ra* в наст. времени употребительно наряду с სფს-ჴეჲტ *səps-wejt*, სფს-ჴოჲტ *səps-wojt* — სფს-ოჲტ *səps-ojt* „умираю“. В этом последнем случае, разумеется, -ოჲტ *-ojt* целиком является суффиксом, полученным из -ჴოჲტ *-wojt* в результате потери ჴ *w* перед ო *o*, — каковой фонетический процесс распространен в абхазском языке.

Так как в бзыбском диалекте в глаголах с исходом основы на -ა -a, этот последний отпадает, в аористе суффикс -იტ *-it* может видоизмениться в -ტ *-t* (как и при основах с согласным исходом): იზბ-ტ *izbət* „увидел что-л.“, სგგლტ *səgəlt* „встал“... (ср. აფს-რა *aps-ra* — аор.: დფსგ-ტ *dəpsə-t* „მოკვდა“, ადგრ-რა *adər-ra* იზდგრ-ტ *izdər-t* „узнал что-то“). Не лишне отметить, что სგგლტ *səgəlt* наряду с სგგლე-ჲტ *səgələ-jt* характерно не только для бзыбского, но и для абжуйского диалекта.

Глаголы с исходом основы на -ლა -la одинаково образуют аористы в абжуйском, и в бзыбском диалектах.

Несмотря на то, что в таких глаголах аорист совпадает и в бзыбском и в абжуйском диалектах, этот одинаковый результат получен различными путями. Гласный исход основы -ა -a в абжуйском диалекте не отпадает непосредственно, а видоизменяется в ე *e* под влиянием последующего ჲ *j* (სგგლე-ჲტ *səgələ-jt*); ე *e* вызывает палатализацию предшествующего согласного, предшествующий же согласный звук ლ *l* в абхазском языке является твердым; избегнуть палатализации удастся путем использования суфф. ტ *t* (если же удерживается ე *e*, предшествующий звук ლ *l* произносится особенно твердо). Поэтому то в настоящем времени и при этих глаголах в абжуйском диалекте не отпадает конечный зв. -ა -a и неизменно имеем: სგგლოჲტ *səgəlojt* — სგგლა-ჴოჲტ *səgala-wojt*.

В бзыбском же диалекте гласное окончание основы может отпасть не только вышеуказанным путем, но и в результате тенденции к усечению исхода основы -ა -a.

В бзыбском диалекте, как было уже отмечено, гласный исход основы -ა -a отпадает в настоящем, прошед. несовершенном вр. и в аористе; в других временах-наклонениях этот гласный зв. всюду удерживается.

В бзыбском диалекте отпадение гласного исхода основы -ა -a в вышеозначенных временах результат общей тенденции, проявляющейся в склонности этого диалекта к закрытым слогам: отпадение конечного гласного ა *a* в бзыбском диалекте наблюдается систематически и в именах существительных; ср. напр.:

абж. აშაყა *ašaqā*

„ აწა *ača*

„ აყუაყუა *aqwaqwa*

бзыб. აშაყ *ašaq* „столб“

„ აწ *ač* „дно“

„ აყუაყუ *aqwaqw* „спина“

აბჯ. ატოგჷ ათოაუ

бзыб. атогѣ атоау „por“

„ აჰათა ahata

„ ahat „мех“, „бурдюк“

и т. д.

У статических глаголов в настоящем времени используется суффикс -უბ -up, в прошедшем неопределенном вр. — суф. -ბ -p; напр., наст.: ღებღაბ-უბ ძაჷყაბ-up „она девочка есть“ (от пм. сущ. აბღაბ ძაჷყაბ); прош. неопред.: ღებღაბ-ბ ძაჷყაბ-ბ „она девочка была“...

Если суффиксу -უბ -up предшествует -ა -a (окончание имени существительного, от которого образуется глагол, или окончание глагольной основы), то в результате частичной регрессивной ассимиляции ა ა-ა ო: სებაწო-უბ səxaso-up — სებაწა-უბ səxasa-up „я есмь человек“ (აბაწა ახასა — „человек“); სეჷთოლუბ sgwito-up — სეჷთა-უბ sgwita-up „думаю“ (букв.: „в моем сердце лежит что-то“).

В дальнейшем своем развитии процесс ассимиляции может привести к тому, что უ и после ა ო ступеневывается.

Конечный звук ა a, сливаясь с последующим უ u может образовать ა ო: სეჷთობ sgwitop.

Диалектных вариаций этого фонетического процесса в статических глаголах не наблюдается.

В глаголах, с психодом основы на ჰა ha и აა aa ассимиляция с последующим უ u не имеет места: ღეჷგსტააუბ ძაჷეჷსტააუპ „он (раз. сущ.) плутовать“ (აჷგსტაა აუეჷსტაა „плут“, „шалун“, „чорт“); ღეჷგჯკა-უბ ძაგეჷჩა-up „он (раз. сущ.) достоин сожаления“ (აგჯკა „достойный сожаления“).

Суффиксы, о которых речь шла выше, встречаются в таком виде во временах изъявительного наклонения, взятых в положительной форме; но в тех же временах других наклонений или же в отрицательных формах того же изъявит. наклонения не всегда используются эти суффиксы. Вышеприведенные суффиксы времен сложны по составу и потому в них совмещены суффиксы с разными функциями.

В абхазском глаголе кроме лиц (субъекта, объектов), чисел, времен, родов (субъекта, объектов) выражаются место и время действия, обстоятельство, орудие, которым выполняется действие и т. д.; глагол включает в себя и союзы придаточных предложений („который“, „где“, „как“, „чем“, „когда“ и т. д.), в виде специальных префиксов; включение этих последних вызывает существенные изменения в суффиксации; срав., наприм.:

наст. вр. ღეჷგოჷბ ძაჷსოჷბ „он (раз. сущ.) идет“ и:

ღ-აბ-ცო d-a n-co „когда он (раз. сущ.) идет“;

ღ-აბი-ცო d-a xi-co „куда он (раз. сущ.) идет“;

ღ-მ-ცო ძა-ჰ-სო „как он (раз. сущ.) идет“;

изменение в суффиксах будет иметь место и в вопросительных формах:

ღვ-ზ-ლა-ცო də-z-la-co „чем (при помощи него) идет он“
(раз. сущ.)?

ღვ-შ-ფა-ცო də-š-pa-co „как идет он (раз. сущ.)?“

прошед. несовер. вр.: დ-ცობ dcoṇ „он (раз. сущ.) шел“, но:

დ-ან-ცო-ზ d-an-co-z „когда он (раз. сущ.) шел“;

დ-ახ-ცო-ზ d-axi-co-z „куда он (раз. сущ.) шел“

и т. д.

аорист: დცეṛ dcejt „он (раз. сущ.) ушел, пошел“, но:

დ-ახ-ცა || დ-ახ-ცა-ზ d-axi-ca || d-axi-ca-z „куда он пошел“.

Аналогичное положение имеем в статических глаголах; срав., напр.:

наст. вр.: დგყო-უბ də-qo-up „он (раз. сущ.) есть“, но:

დ-ან-გ-ყო-უ d-an-g-qo-u „когда он (раз. сущ.) есть“,

დ-ახ-გ-ყო-უ d-axi-g-qo-u „где он (раз. сущ.) есть“;

прош. неопред.: დგყა-ნ də-qa-n „он (раз. сущ.) был“, но:

დ-ან-გ-ყა-ზ d-an-g-qa-z „когда он (раз. сущ.) был“,

ღვ-შ-გ-ყა-ზ də-š-g-qa-z „как он (раз. сущ.) был“ и т. д.

Во всех вышперечисленных случаях суффиксы времени распались: часть отпала или же в некоторых случаях видоизменилась, но от этого значение времени ничуть не изменилось: დ-ან-ცო d-an-co так же наст. время, как и დცეṛ dcojt, დანცა danca так же является аористом, как и დცეṛ dcejt.

Следовательно, полные варианты суффиксов времен обозначают не только время. Показателем времени динамических глаголов в наст. времени служит -უბ -wa. Это вполне ясно обнаруживается при спряжении глаголов с согласным исходом основы; так, напр., от глагола აფს-რაṇ arš-ṛa „умереть“ наст. вр.: დ-ან-ფს-უბ d-an-ps-wa „когда он (раз. сущ.) умирает“, ადგ-რა adg-ṛa „знать“ — ი-შ-გ-ზ-დგ-რა i-š-g-z-dg-ṛa „как знаю (что-то)“ и т. д. Поэтому то, когда нам приходилось устанавливать суффикс настоящего времени изъявительного наклонения (полож. форма), мы исходили из -უბა-ṛ -wajt, давшего в результате ассимиляций — в одном случае частичной прогрессивной, в другом случае — частичной регрессивной — -უ-ṛა-ṛ -wojt и -უ-ṛე-ṛ -wejt.

Если основа глагола оканчивается на -ა -a, то в сочетании с последующим -უბ -wa, получаем -ბ -ō — -ო -o (დანბ danb — დანცო danco); параллельно попадает и ა-უბ -a-wa: დანცა-უბ danca-wa „когда он (раз. сущ.) идет“.

В прошед. несовершенном времени в этом случае налично сложный суффикс უბ-ზ -wa-z: დანცობ — || დანცა-უბ dancoz — || danca-wa-z

„когда он (раз. суш.) шел“; срав. დაბჟს-ჟაბ danps-waz „когда он (раз. суш.) умирал“.

В аористе же предлежит чистая основа глагола: დაბჟს danpsə „когда он (раз. суш.) умер“, დაბჟა danpa „когда он (раз. суш.) ушел“.

При обозначении обстоятельства в аористе может появиться аффикс -ბ -z (см. ниже).

В статических глаголах в качестве суффикса настоящего времени надо выделить -ჟ -u: დაბჟს-ჟ danpsə-u „когда он (раз. суш.) есть“, в прош. неопределенном -ზ -z: დაბჟს-ზ danpsə-z „когда он (раз. суш.) был“...

В абхазском языке нет относительных (и определительных) местоимений; роль таких местоимений выполняется специальными аффиксами в глаголе, причем с этим связаны изменения в образовании времен; таковые формы принимают вышеуказанные суффиксы -ჟა -wa, -ჟაბ -waz; так, напр., в наст. вр. имеем: იცა || იცა-ჟა ica || ica-wa „тот, который идет туда“, „то, что идет туда“, იჟსუა ipsua „тот, который умирает“, в прошед. несовврш.: იცა-ჟა-ბ → იცაბ ica-wa-z → icoz „тот, который шел туда“... в аористе: იცა ica (იცაბ icaz) „тот, кто ушел“, „то, что ушло“...; настоящ. время статических глаголов: იცა-ჟა ica-u „тот, кто есть“, „то, что есть“, прош. неопределенное: იცა-ბ ica-z „тот, кто был“, „то, что было“ и т. д.

Вследствие того, что суффиксы -ჟა -wa, -ჟ-u, -ჟაბ -waz, -ბ, -z не принимались за суффиксы время-образующие и вследствие того, что не были выделены элементы, заменяющие относительные местоимения, эти последние (-ჟა -wa, -ჟ-u, -ბ -z и т. д.) были признаны показателями относительных местоимений, в результате чего этих последних оказалось столько, сколько имелось обстоятельственных форм во временах-наклонениях.

Перечисленные суффиксы суть суффиксы времени, функцию же относительных местоимений выполняют о- i- и -ზ -z-.

о- i- является всегда префиксом и выступает в роли относительного местоимения:

а) при одноличных глаголах (независимо от того, к какому классу имен относится субъект действия): ი-ცა i-co „тот, который идет“, „то, что идет“; б) при двухличных глаголах для обозначения причастия действительного залога (субъекта): ი-ჟხარს-ია i-ixwars-ia „тот, который на тебя (мужчину) посмотрит“ (глагол. ჟხარს-რა ixwars-ra); в) для обозначения причастия страдательного залога или прямого дополнения при переходных глаголах: ი-ზდაგ-ია i-zdag-ia „то, что знаю я“, „тот, которого я знаю“...

-ზ -z- в роли относительного местоимения выступает, когда надо выразить „причастие действительного залога“ (т. е. субъект действия) или же — косвенное дополнение при переходных глаголах или же — отношение принадлежности и т. д.; наприм.: ი-ზ-ააჟა-ზ i-z-aʒa-z „тот, который его (нераз. суш.) воспитал (от глагола ააჟა-რა aʒa-ra „воспитывать“);

o-b-ṭo-ṭ i-z-ṭo-u „тот, к которому он (нераз. сущ.) принадлежит“; ზგ-მწ მაჯოუ zə-mṣ maʒəu „тот, сила которого незначительна“ и т. д.

При употреблении аффиксов o i, ზ z не имеет значения ни класса, ни род, ни число имен, к которому эти аффиксы относятся.

На основании вышеизложенного после выделения суффиксов времени в динамических глаголах остаются: в настоящем времени суффикс -oṭ -- aṭ -it -- -jt (დცა-ჲე-აṭ dca-we-jt, срав. დაბცა-ჲა danca-wa); в прошедшем несовершенном — -b -n (დცა-ჲა-ბ dca-wa-n срав. დაბცა-ჲა-ზ danca-wa-z); в аористе -oṭ -- aṭ -it -- -jt (დცე-აṭ dce-jt срав. დაბცა danca); в статических глаголах: в настоящем времени — -ḍ -p (დჯოუ-ḍ dəʒou-p ср. დაბუო-უ danqo-u), в прошед. неопределенном -b -n (დჯა-ბ dəʒa-n срав. დაბჯა-ზ danəʒa-z).

В этом случае суффиксы -oṭ -it и -ḍ -p не являются суффиксами времени; так, напр., -oṭ -it всплывает при различных временах (დცე-აṭ dce-jt, დცო-აṭ dco-jt, დცა-აṭ dca-jt, დცა-ḥ dcaḥ-t, დცახე-აṭ dcaxe-jt), с другой стороны, значение соответствующего времени остается и при отсутствии этого суффикса (დაბცა danca „когда ушел он“).

Отсюда вывод: для образования аориста в абхазском языке нет специального аффикса, для аориста характерно именно его отсутствие; значение аориста определяется сопоставлением его с другими временами.

Суффиксы -oṭ -it, -b -n, -ḍ -p не суть показатели времен; в специальной литературе они называются „суффиксами определенной (финитной) формы“.

Формы с этими суффиксами будут определенными (финитными); формы без них — неопределенными (инфинитными).

Неопределенная форма глагола в европейских языках не имеет лиц и в большинстве случаев, также — времени. В абхазском же языке в формах, называемых неопределенными (инфинитными) представлены и лица, и число, и род (субъекта, объект.), время, место и обстоятельство действия, но в некотором отношении такая глагольная форма все же остается неопределенной (инфинитной). Эта инфинитность, так же как и финитность, специфическая категория абхазского глагола; она находится в связи с своеобразным выражением придаточного предложения: в предложении может быть налицо несколько инфинитных глаголов, но предложение не будет законченным, если нет глагола с финитным суффиксом (-oṭ -it, -b -n, -ḍ -p); эта инфинитная форма глагола соответствует придаточному предложению других языков (напр. русского): в абхазском языке глагол не столько морфологическая единица, сколько сложное синтаксическое целое, целое предложение (обыкновенно — распространенное).

Суффикс -oṭ -it используется в финитных формах динамических глаголов, суффикс -ḍ -p — в финитных формах статических глаголов, суффикс -b -n же встречается в финитных формах, как динамических, так

и статических глаголов; одновременно этот последний (-ბ -ნ) служит показателем прошедшего времени.

Финитные суффиксы характерны для положительной формы изъявительного наклонения.

Инфинитивными формами являются вопросительные предложения, все обстоятельственные формы; эти же формы используются и для других наклонений с наращением специальных суффиксов того или иного наклонения.

С точки зрения использования финитных суффиксов в отрицательных глагольных формах нет единообразия.

В настоящем времени отрицательная частица -მ -m является суффиксом, и в глаголе отсутствует суффикс -ოტი -it: დავს-უა-მ davs-uā-m „не умирает он“ (раз. сущ.); в прошед. несовершенном вместо -ჟა-ბ -wa პ ფინიტных форм имеется -ჟა-მგ-ზ-ტი -wā-m-az-t: დავს-ჟა-მგ-ზ-ტი davs-wā-m-az-t „не умирает он“ (раз. сущ.). Суффикс -ბ -n финитной формы здесь замещается суф. -ზ-ტი -z-t, быть может, потому, что в суффиксе -ბ -n совмещены две функции: обозначение времени и обозначение финитности.

В аористе отрицательная частица является префиксом или инфиксом и в глаголе налицо суффикс финитности -ოტი -it: დამ-ფსავ-ტი dā-m-psə-jt „не умер он“...

В статических глаголах отрицательная форма настоящего времени образуется при помощи суффикса -მ -m. В отличие от динамических глаголов, удерживающих при этом суф. настоящего времени -ჟა-ბ -wa, в статических глаголах суф. настоящего времени -ჟა-ბ отсутствует: იყა-მ iqa-m „он (нераз. сущ.) не есть“.

В прошедшем неопределенном отрицательная форма статических глаголов использует суф. -მგ-ზ-ტი -m-az-t: იყა-მგ-ზ-ტი iqa-m-az-t „он (нераз. сущ.) не был“... У глагола „быть“ — только два времени и разница всетаки показана и без показателя времени в настоящем времени.

Суффиксом образующим настоящее время, надо признать -ჟა-ბ -wa — в динамических глаголах, -უ -u — в статических глаголах. Не исключена возможность, что в суф. ჟა-ბ -wa динамичность связана со вторым компонентом -ა -a.

В прошедшем несовершенном суффиксом времени является -ჟა-ზ -wa-z (а также -ჟა-ბ -wa-n), причем -ჟა-ბ -wa тот же самый суффикс, что и в настоящем времени, прошедшее же время вообще обозначается суффиксом -ზ-ზ-.

Аорист не имеет специального суффикса: это чистая основа.

Суффиксом прошедшего неопределенного времени является -ზ -z (также -ბ -n).

Суффикс *-ზ* *-z* в абхазском языке всегда обозначает прошедшее время в инфинитивной форме, когда соответствующая финитная форма, образуется при помощи суффикса *-ბ* *-p* (в прош. вр.). Поэтому в некоторых формах аориста — как, наприм., *იკა-ზ* *i-ca-z* „тот, который ушел“ — *-ზ* *-z*, по всей вероятности вторичное явление, восходящее к инфинитивной форме прошедшего неопределенного времени; такое объяснение может быть проиллюстрировано образованием *ი-კა* *i-ca* („тот, который ушел“ параллельное к *იკა-ზ* *i-ca-z* — см. выше), а также вопросительными формами, которые образуются путем сочетания относительных местоименных частиц с вопросительными частицами; срав.: *ი-კა-და?* *i-ca-da?* „кто ушел?“ (буквально: „тот, кто пошел, кто есть?“).

K. LOMTHATHIDZÉ

LA FORMATION DES TEMPS FONDAMENTAUX DANS L'ABKHASIEN

RÉSUMÉ

L'abondance des temps-modes est un des faits caractéristiques pour l'abkhasien. Pour éclaircir leur formation et leurs acceptions d'une manière épuisante il faut résoudre une série de questions au préalable.

Même leur analyse statique ne peut pas être considérée comme achevée en tant que la multiformité des suffixes employés, engendrée par des procès phonétiques, empêche d'établir l'aspect primordial de ces suffixes.

Le présent, l'imparfait et l'aoriste se signalent surtout sous ce rapport.

C'est dans ces temps qu'on observe la divergence des dialectes abkhasiens, c'est encore ici que la catégorie spécifique des formes déterminées et indéterminées ressort avec une vive clarté.

Au point de vue des suffixes, employés pour la formation des temps, les verbes abkhasiens se divisent en deux groupes: 1. verbes dynamiques (*სტომოტ* *st'ojt* „je m'assieds“, *სგგლოტ* *səgəlojt* „je me lève“) et 2. verbes statiques (*სტომუბ* *st'oup* „je suis assis“, *სგგლოუბ* *səgəloup* „je suis debout“).

Le présent, l'imparfait et l'aoriste, on les trouve dans les verbes dynamiques; les verbes statiques n'ont que le présent et le passé (indéterminé). Les distinctions dialectales sont aussi observées dans les verbes dynamiques.

Voilà les suffixes qui servent à former le thème des verbes dynamiques: pour le présent *-მოტ* *-ojt*, *-ჴმოტ* *-wojt*, *-ჴეოტ* *-wejt*; pour l'imparfait — *-ონ* *-on*, *-ჴონ* (|| *-ჴონ*) *-won* (|| *-wan*); pour l'aoriste — *-ეოტ* *-ejt*, *-იტ* *-it*.

La diversité de ces affixes est un résultat des procès phonétiques qui varient selon les dialectes et les terminaisons des thèmes verbaux.

En départant des terminaisons des thèmes verbaux, on découvrira dans les variations des suffixes les lois suivantes:

quand la terminaison du thème contient -a, on a comme suffixe:

a) au présent — -ოჯტ -ojt; აბა-რა aba-ra „voir“ — იზბოჯტ izbojt „je vois quelque chose“; აცა-რა aca-ra „aller“ — სცოჯტ scojt „je vais“ etc.

b) à l'imparfait — -ონ -on: იზბონ izbon „je voyais quelque chose“; სცონ scon „j'allais“;

c) à l'aoriste — -ეჯტ -ejt; იზბეჯტ izbeit „je vis quelque chose“; სცეჯტ scejt „je m'en allai“; mais quand la terminaison du thème contient une autre voyelle (o i - a j, უ u - უ w) et quand le thème se termine par une consonne, on a les suffixes:

a) pour le présent — -უჯტ -wojt, -უეჯტ -wejt; ადარ-რა adar-ra „savoir“, „apprendre“ — იზდარ-უეჯტ || იზდარ-უჯტ izdar-wejt || izdar-wojt „je sais qch“, „j'entends qch“; ანე-რა anej-ra „aller là“ — სნე-უჯტ || სნე-უეჯტ snej-wojt || snej-wejt „je vais là“; ათი-რა ati-ra „vendre“ — ისთი-უეჯტ || ისთი-უჯტ isti-wejt || isti-wojt. „je vends qch“; აქვ-რა akw-ra „jurer“ — სჯქუ-უჯტ - სჯქუ-ოჯტ || სჯქ(უ)-უეჯტ sakw-wojt - sakw-ojt. || sak(w)-wejt „je jure“;

b) pour l'imparfait — -უან (|| -უონ) -wan (|| -won): იზდარ-უან (|| იზდარ-უონ) izdar-wan (|| izdar-won) „je savais qch“; სნე-უან snej-wan „j'allais là“; ისთი-უან isti-wan „je vendais qch“; სჯქუ-უან - სჯქუან sakw-wan - sakwan - „je jurais“;

c) pour l'aoriste — -იტ (-იტ), -იტ (-ijt), -იტ: იზდარ-იტ || იზდარ-იტ izdar-it || izdar-it „j'appris qch“; სნე-იტ - სნე-იტ snej-it - sne-ijt „je vins là“; ისთი-იტ → ისთიტ isti-it → istit „je vendis qch“; სჯქუ-იტ (სჯქუ-იტ) „je jurai“.

En réalité pour les verbes dont le thème se termine par -a, on se sert aussi des suffixes: au présent — -უჯტ (-უეჯტ) -wojt (-wejt),

à l'imparfait — -უან (-უონ) -wan (-won),

à l'aoriste — -იტ -it.

Les formes existantes dans ces cas comme -ოჯტ -ojt, -ონ -on, -ეჯტ -ejt sont des résultats de l'assimilation de la terminaison du thème o a avec les voyelles initiales des suffixes:

-ა+უჯტ	-ა+wojt	-ოჯტ	-ojt
-ა+უან	-ა+wan	-ონ	-on
-ა+იტ	-ა+it	-ეჯტ	-ejt

C'est pourquoi si on voulait éliminer ces derniers (-ოტ -ojt, -ონ -on, -ეტ -ejt) comme des suffixes, ce serait une faute de précision, car la terminaison du thème -ა -a entre dans leur composition. Que dans les verbes ayant -ოტ -ojt, -ონ -on, -ეტ -ejt le thème se termine par -ა -a, on peut le prouver par le nom verbal — აცა-რა aca-ra, აბა-რა aba-ra, აყაწა-რა aqaca-ra, par la formation de quelques temps et modes — იზბა-რ izba-r „que je voie qch“, იზბა-პ izba-p „je verrai qch“ et par la formation de l'impératif, pour lequel dans tous ces cas on est obligé d'admettre la présence de la voyelle finale -ა -a.

A part cela dans ces verbes il n'est pas rare de trouver -ა -a qui s'est maintenu. Ainsi on rencontre:

au présent: იზბა-ტოტ || იზბა-ტეეტ izba-wojt || izba-wejt,

d'où, par la voie des modifications ultérieures on aboutit à იზბო(ა)ტ izbo(j)t;

à l'imparfait: იზბა-ტან izba-wan (— იზბო-ტან izbo-wan — იზბო-ტონ izbo-won — იზბო-ტონ izbo-on — იზბონ izbōn — იზბ-ონ izb-on).

Enfin, la conjugaison des verbes qui ont la terminaison du thème en -ჰა -ha et -აა -aa, confirme une fois de plus que la voyelle -ა -a prend part aux suffixes -ოტ -ojt, -ონ -on; la terminaison du thème -ა -a ne s'assimile pas dans ce cas à la voyelle initiale des suffixes, et ces derniers se présentent sous la forme qu'ils ont dans la conjugaison des verbes avec la terminaison consonne du thème; par exemple:

présent: სკაჰა-ტოტ || სკაჰა-ტეეტ skaha-wojt || skaha-wejt „je tombe“ (du verbe აკაჰა-რა akaha-ra), სწაა-ტოტ || სწაა-ტეეტ scaa -wojt || scaa-wejt „je demande“ (du verbe აწაა-რა acaa-ra)...

imparfait: სკაჰა-ტან skaha-wan „je tombais“, სწაა-ტან scaa-wan „je demandais“;

aoriste: სკაჰა-ტ skaha-jt „je tombai“, სწაა-ტ scaa-jt „je demandai“.

Ce qui précède a rapport au dialecte d'Abjoua de la langue abkhasienne. Quant au dialecte de Bzyb, les phénomènes susmentionnés ne sont pas caractéristiques pour les verbes avec la terminaison du thème eu -ა -a: la terminaison -ა -a disparaît, et alors une unification des suffixes a lieu indépendamment de la terminaison du thème verbal; par exemple:

au présent; იზბ-ტეეტ izb-wejt, იზბ-ტოტ izb-wojt, სეგელ-ტოტ || სეგელ-ტეეტ səgəl-wojt || səgəl-wejt...

à l'imparfait: იზბ-ტან || იზბ-ტონ izb-wan || izb-wan...

à l'aoriste: იზბ-გ-ტ || იზბ-გ-ტ || იზბ-ტ izb-ə-j-t, izb-ə-t, izb-t, სეგელ-გ-ტ, სეგელ-ტ səgəl-ə-j-t, səgəl-t...

La disparition de la terminaison ა a dans le dialecte de Bzyb peut être constatée au présent, à l'imparfait et à l'aoriste; dans les autres temps-modes cette terminaison du thème ა a est maintenue partout (comparons le futur იზბა-პ izba-p „je verrai qch“, le conditionnel იზბარ izba-r „que je voie qch“, იზბა-ხეეტ izba-xejt „j'ai déjà vu qch“).

Les verbes avec l'issue du thème en -ჰა -ha et -აა -aa retiennent dans le dialecte de Bzyb ces terminaisons comme dans celui d'Abjoua, bien que, dans des cas isolés, le retranchement de -ა -a soit possible pour la terminaison du thème ჰა ha:

სკაჰ-ჰოჯტ skah-wojt „je tombe“.

Comme nous avons noté (page 249) -ოჯტ -ojt — -ა+ჰოჯტ -ა+wojt — -ა+ჰა-ჯტ -ა+wa-jt, -ონ -on — -ა+ჰან -ა+wan;

mais -ოჯტ -ojt — -ონ -on peuvent se rencontrer dans des cas où il n'y a pas d' -ა -a à la fin du thème verbal; cette formation est surtout caractéristique pour le dialecte de Bzyb et se trouve dans les verbes avec la terminaison du thème en consonne; par exemple du verbe აფს-რა aps-ra on emploie au présent, de pair avec სფფს-ჰეჯტ saps-wejt, — სფფს-ჰოჯტ saps-wojt — სფფს-ოჯტ saps-ojt „je meurs“.

Dans ce dernier cas -ოჯტ -ojt se présente tout entier comme suffixe dérivé de -ჰოჯტ -wojt par la perte de ჰ w devant ო o, — procès phonétique bien répandu dans la langue abkhase.

Vu que dans les verbes du dialecte de Bzyb avec la terminaison du thème en -ა -a cette dernière disparaît, à l'aoriste le suffixe -იტ -it peut se modifier en -ტ -t, comme dans les thèmes avec une terminaison consonne: იზბე-ტ izbe-t „je vis qch“, სგგელტ sagelt „je me levai“ (comp. აფს-რა aps-ra aoriste: დფფს-ტ dapsa-t „il mourut“, ადგრ-რა adar-ra — იზდგრ-ტ izdar-t „j'appris qch“). Notons ici que სგგელტ sagelt de pair avec სგგელა-ჯტ sagelae-jt est spécifique non seulement pour le dialecte de Bzyb, mais aussi pour le dialecte d'Abjoua.

Les verbes dont le thème se termine par -ლა -la forment l'aoriste dans les deux dialectes pareillement.

Malgré que l'aoriste coïncide pour ces verbes dans les deux dialectes, ce résultat identique s'obtient par des voies différentes. La terminaison voyelle du thème -ა -a dans le dialecte d'Abjoua ne disparaît pas en entier, mais se change en ე e sous l'influence de ა j qui la suit (სგგელა-ჯტ sagelae-jt); ე e cause une palatalisation de la consonne précédente. Or la consonne précédente ლ l est dure dans l'abkhasien, et pour éviter la palatalisation il faut employer le suffixe -ტ -t (et si ე e s'oppose, le son précédent ლ l se prononce avec une particulière dureté). Pour cette raison au présent de ces verbes dans le dialecte d'Abjoua le son final -ა -a ne disparaît pas non plus, et on a invariablement: სგგელოჯტ sagelojt — სგგელა-ჰოჯტ sagela-wojt.

Et quant au dialecte de Bzyb, la terminaison finale voyelle du thème y peut disparaître non seulement par la voie susdite, mais encore comme résultat de la tendance vers l'apocope de la terminaison du thème -ა -a.

Comme nous avons noté, dans le dialecte de Bzyb la terminaison voyelle du thème -ა -a disparaît au présent; à l'imparfait et à l'aoriste; dans les autres temps-modes cette voyelle se maintient partout.

Dans le dialecte de Bzyb la disparition de la terminaison voyelle du thème -ა -a dans les temps susnommés est un résultat de la tendance générale qui est le penchant de ce dialecte aux syllabes fermées: une chute de la voyelle finale -ა -a dans le dialecte de Bzyb a lieu systématiquement dans les substantifs aussi; par exemple:

Abjoua:	Bzyb:
აშაყა აშაყა	აშიყ აშაყ „pilier“
აწა აწა	აწ აწ „fonds“
აყუაყუა აყუაყუა	აყუაყუ აყუაყუ „dos“
ატოგჭა ატოყა	ატოგჭ ატოყ „corne“
აჰათა აჰათა	აჰათ აჰათ „outre“

Les verbes statiques ont au présent le suffixe -უბ -u p, au passé indéfini -ნ -n; par exemple, au présent:

დგდაბ-უბ დაყაბ-უპ „elle est une fille“ (du nom ადდაბ აყაბ),
au passé indéfini დგდაბ-ნ დაყაბ-ნ „elle était fille“.

Si -უბ -u p est précédé par -ა -a (terminaison de substantif, d'où le verbe ou la terminaison du thème verbal est dérivé), alors, comme résultat de l'assimilation régressive, on a: ა ა → ო ო: სხაწო-უბ სახაწო-უპ — სხაწა-უბ სახაწა-უპ „je suis un homme“ (ახაწა ახაწა „homme“); სგუთო-უბ სგუთო-უპ — სგუთა-უბ სგუთა-უპ „je pense“ (proprement „quelque chose est couchée dans mon coeur“).

Dans son développement ultérieur le procès d'assimilation peut aboutir à l'effacement de უ u après ო o.

Le son final ა a, se confondant avec უ u qui le suit, peut former ო ო: სგუთო-უბ სგუთო-უპ.

Dans les verbes statiques on n'a pas à constater des variations dialectiques de ce procès phonétique.

Dans les verbes dont le thème se termine en ჰა ha et აა aa, il n'y a point d'assimilation avec უ qui suit: დეგესტაა-უბ დაყესტაა-უპ „il (être raisonnable) est rusé“ (აყესტაა აყესტაა „fripon“, „espiègle“, „diable“); დარეჩა-უბ დარეჩა-უპ „il (être rais.), est digne de pitié“ (არეჩა არეჩა „pitoyable“).

Les suffixes dont il a été question, se rencontrent sous cette forme dans les temps de l'indicatif, employés affirmativement; mais dans les mêmes temps des autres modes ou dans les formes négatives de l'indicatif ce n'est pas toujours qu'on les emploie. Ils sont compliqués dans leur composition, et on y trouve superposés des suffixes à fonctions diverses.

Le verbe abkhasien exprime les personnes (du sujet et des objets), les nombres, les temps, les genres (du sujet et des objets), mais en outre il exprime encore le lieu et le temps de l'action, la circonstance, l'instrument pour

l'action etc.; il inclut même les conjonctions des propositions subordonnées („où“, „qui“, „comme“, „quand“, „que“...) sous la forme des préfixes spéciaux; l'inclusion de ceux-ci entraîne des changements essentiels dans les suffixes; comparez, par exemple:

présent:	დგ-ცოჲტ	də-cojt	„il (être rais.) va“
	დ-ან-ცო	d-an-co	„quand il (rais.) va“
	დ-ახ-ცო	d-axi-co	„où il (rais.) va“
	დგ-შ-ცო	də-š-co	„comment il (rais.) va“.

Un changement de suffixes aura lieu dans les formes interrogatives aussi:

დგ-ზ-ლა-ცო	də-z-la-co	„par quoi va—t—il?“
დგ-შ-ფა-ცო	də-š-pa-co	„comment va—t—il?“

imparfait:	დ-ცონ	d-con	„il allait“, mais:
	დ-ან-ცონზ	d-an-co-z	„quand il allait“
	დ-ახ-ცონზ	d-axi-co-z	„où il allait“ etc.

aoriste:	დ-ცეჲტ	d-cejt	„il alla“, mais:
	დ-ახ-ცა დ-ახ-ცა-ზ	d-axi-ca d-axi-ca-z	„où il alla“

Le même état de choses dans les verbes statiques; par exemple:

présent:	დგ-ყო-უბ	də-qo-up	„il (être rais.) est“, mais:
	დ-ან-გ-ყო-უ	d-an-ə-q-ou	„quand il est“
	დ-ახ-გ-ყო-უ	d-axi-ə-q-ou	„où il est“

passé indéf.:	დგ-ყა-ნ	də-qa-n	„il était“, mais:
	დ-ან-გ-ყა-ზ	d-an-ə-qa-z	„quand il était“
	დგ-შ-გ-ყა-ზ	də-š-ə-qa-z	„où il était“ etc.

Dans tous les cas mentionnés les suffixes du temps se sont dissociés; quelques-uns ont disparu, d'autres se sont changés; mais l'acception temporelle n'en souffre pas: დ-ან-ცო d-an-co est un présent tout comme დ-ცოჲტ d-cojt, დანცა danca est un aoriste tout comme დ-ცეჲტ dcejt.

Par conséquent les variantes complètes des suffixes des temps ne désignent pas seulement le temps. L'indicateur du temps des verbes dynamiques au présent, c'est -ჴა -wa. Cela se manifeste d'une manière tout évidente dans la conjugaison des verbes dont le thème se termine en consonne; ainsi du verbe აფს-რა ps-ra „mourir“ présent: დ-ან-ფს-ჴა d-an-ps-wa „quand il (rais.) meurt“; ადგ-რა adər-ra „savoir“— ი-შ-ზ-დ-არ-ჴა i-š-z-dər-wa „comme je sais qch“. Pour cette raison quand il nous fallait établir le suffixe du présent de l'indicatif (forme affirmative) nous départions de -ჴაჲტ -wajt, qui après des assimilations — ou bien partiellement progressive ou bien partiellement regressive — donna — ჴოჲტ -wojt et — ჴეჲტ -wejt.

Si le thème du verbe se termine par -ა -a, nous avons, en jonction avec -ჲა -wa qui suit, -ᄀ -ᄁ - -ᄂ -ᄃ (დანცᄀ dancᄀ - დანცᄂ dancᄂ); parallèlement on rencontre -ა-ჲა -a-wa: დანცᄀ-ჲა danca-wa „quand il va“;

À l'imparfait on a dans ce cas le suffixe composé -ჲა-ბ -wa-z: დანცᄀ-ბ - || დანცᄀ-ჲა-ბ dancᄀ-z - || danca-wa-z „quand il allait“; comparons: დანც-ბ danps-waz „quand il mourait“.

À l'aoriste on a le thème pur du verbe: დანცᄂ danpsa „quand il mourut“, დანცᄀ danca „quand il partit“.

Pour désigner une circonstance l'aoriste peut obtenir l'affixe -ზ -z (voir ci-dessous).

Dans les verbes statiques il faut défalquer -უ -u comme suffixe du présent: დანცᄀ-უ danəqo-u „quand il est“; à l'imparfait -ზ -z: დანცᄀ-ბ danəqa-z „quand il était“.

Il n'y a pas de pronoms relatifs (ou déterminatifs) en abkhazien; des affixes spéciaux remplissent ce rôle dans le verbe, et ceci cause des changements dans la formation des temps; les suffixes susnommés -ჲა -wa -ჲა-ბ -waz prennent des formes de ce genre; par exemple au présent on a: ოცᄀ || ოცᄀ-ჲა ico || ica-wa „celui qui va là“, „ce qui va là“; ოცხუა ipsua „celui qui meurt“, à l'imparfait: ოცᄀ-ჲა-ბ ica-wa-z - ოცᄀ-ბ icoz „celui qui allait là; à l'aoriste: ოცᄀ ica (ოცᄀ-ბ icaz) „celui qui partit“, „ce qui s'en alla“; le présent des verbes statiques: ოცᄀ-უ ico-u „celui qui est“, „ce qui est“; l'imparfait: ოცᄀ-ბ ica-z „celui qui était“, „ce qui était“ etc.

En conséquence de ce que les suffixes -ჲა -wa, -უ -u -ჲა-ბ -waz, -ზ -z n'étaient pas considérés comme suffixes formant des temps, et que les éléments qui remplacent les pronoms relatifs, n'ont pas été éliminés, ces derniers furent reconnus comme indicateurs des pronoms relatifs, et en définitive ceux-ci se sont déclarés aussi nombreux que les formes circonstancielles dans les temps-modes.

Les suffixes énumérés sont des affixes de temps, et quant à la fonction des pronoms relatifs, celle-ci est remplie par ო- i- et ზ- z-.

ო- i- est toujours un préfixe et prend le rôle du pronom relatif:

a) dans les verbes unipersonnels (indépendamment de la classe à laquelle se rapporte le sujet): ო-ცᄀ i-co „celui qui va“, „ce qui va“; b) dans les verbes bipersonnels pour désigner le participe actif (du sujet): ო-უხუაფს-უა i-uxwaps-ua „celui qui te (masculin) regardera“ (verbe ახუაფს-რა axwaps-ra); c) pour désigner le participe passif ou le complément direct des verbes transitifs: ო-ზდარ-ჲა i-zdar-wa „ce que je sais“, „celui que je connais“.

-ზ- z- prend le rôle du pronom relatif quand il faut exprimer „le participe actif“ (c'est à dire le sujet de l'action) ou le complément indirect des verbes intransitifs ou bien l'appartenance; ო-ზ-აადა-ბ i-z-aada-z „celui qui l'être non rais.) a. élevé“ (du verbe აადა-რა aada-ra „élever“); ო-ზ-ტოუ i-z-t'ou

Les formes indéterminées sont des propositions interrogatives et toutes les formes circonstancielles; les mêmes formes s'emploient pour les autres modes par l'accroissement des suffixes spéciaux d'un mode donné.

Au point de vue de l'utilisation des suffixes déterminés dans les formes verbales négatives il n'y a point d'uniformité. Au présent la particule négative, -მ -m est un suffixe, et dans le verbe il n'y a pas de suffixe -იტ -it: დებს-უა-მ daps-uà-m „il ne meurt pas“ (être rais.); à l'imparfait au lieu de -უან -wan, formes définies, on a: -უა-მგ-ზ-ტ -wa-mə-z-t: დებს-უა-მგ-ზ-ტ də-ps-wà-mə-z-t „il ne mourait pas“ (être rais.). Le suffixe -ნ -n dans la forme déterminée est remplacé ici par le suffixe -ზ-ტ -z-t- peut-être parce que dans le suffixe -ნ -n il y a deux fonctions superposées: désignation du temps et celle de la qualité définie.

A l'aoriste la particule négative est un préfixe ou un infixe, et le verbe a le suffixe de la qualité déterminée -იტ -it: დე-მ-დებს-ატ də-m-psə-jt „il ne mourut pas“.

Dans les verbes statiques la forme négative du présent se forme par le suffixe -მ -m. Contrairement aux verbes dynamiques qui retiennent dans ce cas le suffixe du présent -უა -wa, les verbes statiques n'ont pas de suffixe du présent -უ -u: იყა-მ iqa-m „il n'est pas“.

Au passé indéfini la forme négative des verbes statiques se sert du suffixe -მგ-ზ-ტ -mə-z-t: იყა-მგ-ზ-ტ iqa-mə-z-t „il (être non rais.) n'était pas“. Le verbe „être“ n'a que deux temps, mais la différence est indiquée sans l'aide de l'indicateur de temps au présent.

Comme suffixe formant le présent il faut admettre -უა -wa dans les verbes dynamiques, -უ -u dans les verbes statiques. Nous n'excluons pas la possibilité que dans le suffixe უა -wa la qualité dynamique est inhérente au second composant -ა -a.

A l'imparfait le suffixe de temps est -უა-ზ -wa-z (aussi -უა-ნ -wa-n), et alors -უა -wa est le même suffixe qu'au présent, et le passé en général est indiqué par -ზ -z.

L'aoriste n'a pas de suffixe spécial: c'est le thème pur.

Le suffixe du passé indéfini est -ზ -z (aussi -ნ -n).

Le suffixe -ზ -z désigne toujours dans l'abkhazien le temps passé dans une forme indéterminée quand la forme déterminée correspondante se forme par le suffixe -ნ -n (au passé). C'est pourquoi dans quelques formes de l'aoriste — comme, par exemple, იცა-ზ ica-z „celui qui partit“ — -ზ -z est probablement un phénomène secondaire, remontant à la forme indéterminée du passé indéfini: on peut illustrer cette explication par la formation იცა i-ca („celui qui est parti“ parallèle à იცა-ზ ica-z — voir ci-dessus) et encore par les formes interrogatives qui se forment par une combinaison des pronoms relatifs avec des particules interrogatives; comparons: იცა-და? i-ca-da „qui partit?“ (à la lettre: „celui qui alla, qui est?“).

**ართვინში აღმოჩენილი ბრინჯაოსაგან
გაქეთებული არქეოლოგიური ნაშთები¹**

1932 წლის გაზაფხულს თურქეთის რესპუბლიკის ერთ-ერთ აღმოსავლეთ ვილაიეთთაგანში, ართვინის მიდამოების ერთს მაღაროში აღმოჩენილი, ბრინჯაოსაგან გაქეთებული არქეოლოგიური ნაშთები, როგორც ნაპოვნი ნივთების ადგილმდებარეობის, ისე თვითნაშთი მათი ნაწილის ღირებულების თვალსაზრისით, ჩვენი უაღრესი ინტერესის საგანი გახდა. ქვემოთ ჩვენ მოგვყავს სიტყვა-სიტყვით ცნობა, რომელიც მიღებულ იქნა განათლების სამინისტროს მუზეუმთა სამმართველოში კურსუნლუს (Kursunlu) სკოლის გამგეობისაგან იმის შესახებ, თუ როგორ იქნა ნაპოვნი ეს არქეოლოგიური ნაშთები.

„ეს ნივთები ნაპოვნია ექსკურსიის დროს კურსუნლუს სკოლის მოწადის მიერ მაღაროში, რომელიც სოფ. ბალიკლის (Balıklı) ზათე (Zate) უბანში არსებული საზაზკალეს (Sazazkale) ტყეში იმყოფება. მაღაროს სახელი არაფერ არ იცის.

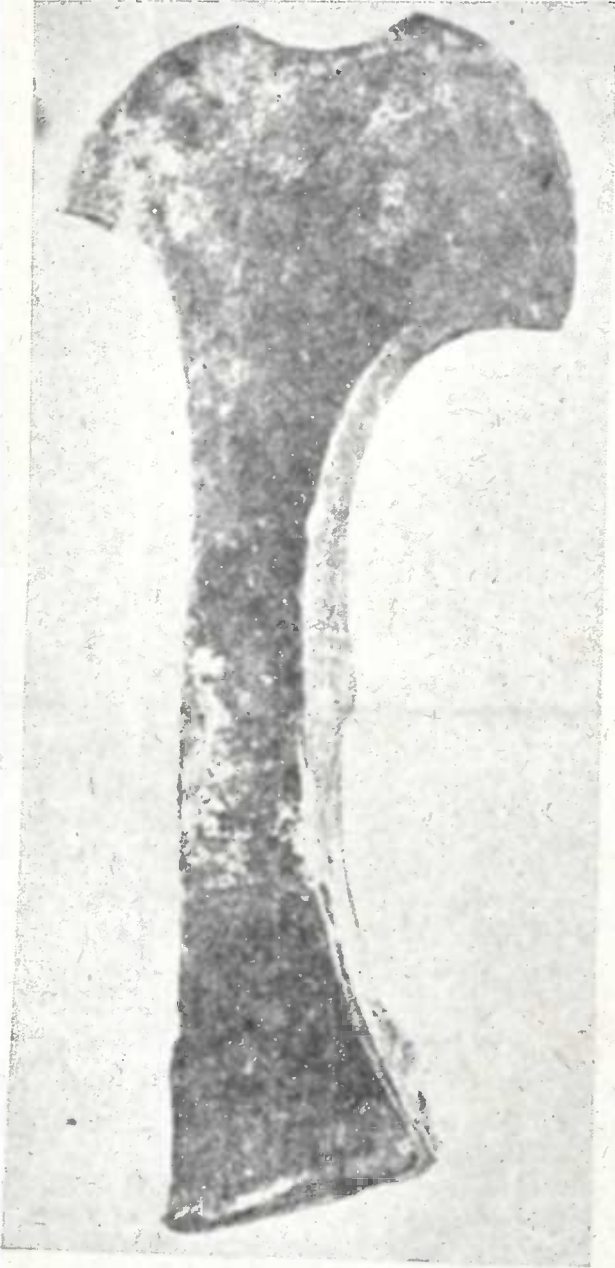
მაღაროს შესახებ სოფლელებმა არაფერი იციან და მის შესახებ არავითარი გადმოცემაც არ არსებობს. ეს ნივთები ნაპოვნია მაღაროს შიგნით-თაროზე. მაღაროს აქვს პატარა ნაპრალი. ერთი ნივთი მაღაროს კარის წინ არის ნაპოვნი, ხოლო დანარჩენი მაღაროს შიგნით.

მაღაროს მიდამოებში ერთი საათის მანძილზე იმყოფება ციხე. ხალხში არსებულ გადმოცემით ეს ციხე გაუქვებია ერთ ქართველ ქალს, რომელსაც თამარ დედოფალი (Famara Dudubal) ჰრქმევია. ციხეს ეხლაც მისი სახელი დარჩენია. გლეხების თქმით ამგვარი ნაშთები კიდევ მოიპოვება. ამ ცნობას თვალყურს ადევნებს უფროსი მასწავლებელი. ნივთების პოვნის თარიღი ზუსტად ცნობილი არ არის. მაღაროში ამ ნივთების გარდა სხვა რამე არ აღმოჩენილა“. ართვინში აღმოჩენილი არქეოლოგიური ნაშთების მთელი კომპლექტი ამჟამად ანკარის საეთნოგრაფიო მუზეუმშია. ხსენებული ნივთების ტიპის შესახებ არავითარი ეჭვი არ არსებობს. ნაპოვნი შემდეგი ნივთები:

¹ ეს წერილი ეკუთვნის არქეოლოგს Dr. Kurt Bittel-ს და დაბეჭდილია სტამბულის თურქულ ჟურნალ Türk tarih, arkeologya ve etnografya dergisi. Sayı: 1. Temmuz 1933. Devlet matbaası, İstanbul, 1933, გვ. 150-156.

წერილს ვსთარგმნით მისი ფაქტიური მნიშვნელობის გამო, რადგანაც ართვინში მოპოვებული არქეოლოგიური მასალა უაღრესად საყურადღებოა ე. წ. ყობანის, ე. ი. არსებითად, კოლხური ბრინჯაოს კულტურის გავრცელების არის საკითხისათვის. წერილი თურქულიდან სთარგმნა ინსტიტუტის უფროსმა მეცნიერმა თანამშრომელმა სერგი ჯიქიამ.

2 ცალი ტარგახვრეტილი ცული, ერთი მილიანი ცული, ერთი ცალი წყვილ-
ცულა, ერთი გახვრეტილი თოხი და ერთი ცალი შენადნობი. თვითეულ ნივთს
აზის დაზიანების ნიშანი, როგორცაა, მაგალითად, ძლიერი გაცვეთილობა,
ან ცულების მახვილი მხარეების მოვარდნა, ანადა წყვილცულას შუაში
გატეხა. შენადნობი, რომელიც დაუმუშავებელი მადნეულის ნაჭერს ან ძვე-

სურ. 1. ტარგახვრეტილი ბრინჯაოს ცული გვერდზე

სურ. 2. ტარგახვრეტილი
ბრინჯაოს ცული ზემოდან

ლი ნაწარმის გადადნობილ მასალას წარმოადგენს, უნდა ეკუთვნოდეს მჭედელს, რომელსაც მაღაროში გაუხსნია სახელოსნო (ეს ყველაზე უფრო შესაძლებელია), ანარადა, რომელიც იძულებული ხდებოდა საშიშროების დროს თავისი იარაღეულობა იქ დაემალა. ბრინჯაოს ნივთების ერთი ნაწილი მიტანილი უნდა ყოფილიყო მჭედელთან შესაკეთებლად, ხოლო მეორე ნაწილი მხოლოდ გადასადნობად თუ ივარგებდა, როგორც ხმარებიდან გამოსული. ვინაიდან დღემდის არავითარი ანალიზი არ წარმოებულა, სპილენძისა და კალის ნარევის პროცენტული რაოდენობის შესახებ არაფრის თქმა არ შეიძლება. ამ საანალიზო ოპერაციის შესრულება-კი აუცილებელია, რადგანაც ამას დიდი მნიშვნელობა შეუძლია ჰქონდეს იმისათვის, რათა გამოვიცნოთ მადნეულით მდიდარი აღმ. ანატოლიაში ხმარებული ნარევის ტიპები და დავადგინოთ სხვაგან აღმოჩენილი სხვა ნივთების წარმოშობის არეები. ართვინში ნაპოვნი ნივთები:

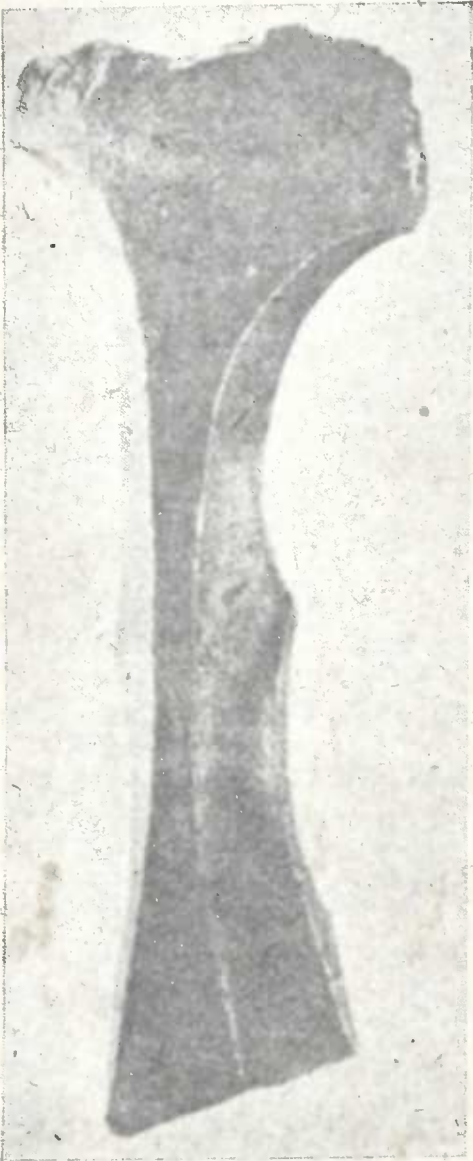
სურათი 1 და 2: ბრინჯაოს ტარგახვრეტილი ცული, რომლის მახვილი მხარე ძლიერ დაზიანებულია, სიგრძე 17,7 სანტ, ძალზე მოხრილი მახვილი მხარის დიამეტრი: 7,9 სანტ. მახვილი კვერცხისებური ტარის ხვრეტილი: 5,3 : 3,1 სანტ, ქვემო მხარე თავის მიმართულებით ქვემოთ ცოტაოდნად იხრება. თავი ქვემო მხარისაკენ თხელდება და ბოლო თათქმის გაბასრებულია. სიპრტყეებს ზემო და ქვემო მხარეებზე საერთო ბლაგვი გამყოფი აქვთ. თავი აკავშირებს ტარის ხვრეტილებისა და მახვილი მხარის ბოლოებს. ნაპირები ოდნავად ამობურცულია.

სურათი 3 და 4: ზემოაღწერილი ტიპის ტარგახვრეტილი ბრინჯაოს ცული. მახვილი მხარე ძლიერ დაზიანებულია და იმდენად დაბლაგვებულია, რომ შესაძლებელია ვიფიქროთ, რომ ეს ცული იხმარებოდა ჩაქუჩის მაგივრად მისი სახმარებლად უფარგისად გახდომის შემდეგ. მაქსიმალური სიგრძე: 19 სანტ. მახვილი მხარის დიამეტრი: 7,4 სანტ, ვიწრო წვეტიანი კვერცხისებური ტარის ხვრეტილი 5,2 სანტ-ის სიგრძისაა. ზემო და ქვემო გვერდები თავის მიმართულებით ერთი-მეორეს შორდება. ზემო გვერდი უფრო მძლავრია. სიპრტყეებს თავიდან მახვილი მხარის ბოლოებისაკენ სქელი საერთო გამყოფი აქვთ. ზემო და ქვემო ნაპირები მისდევენ ტარის ხვრეტილის ნაპირებს და შემდეგ საერთო გამყოფით ერთდებიან.

სურათი 5: მახვილი მხარე მეტად მოხრილი მილიანი ცული. მახვილი მხარე საკმაოდ დაზიანებულია. მილის ამონაქერი მრგვალია და ყელთან უფრო მძლავრი. ცულის სიგრძე: 10,9 სანტ, მახვილი მხარის მაქსიმალური დიამეტრი: 5,7 სანტ, ტარის გაყრა შესაძლებელი გახდა მხოლოდ გატეხილი ხის საშუალებით.

სურათი 6: მახვილი მხარე მოხრილი, ფართო თოხი. ტარის ხვრეტილი მრგვალ თავში აქვს. ტარის ხვრეტილში ბრინჯაოს; ჩამოსხმის დროს, საკმაოდ უდენია წინ. მახვილი მხარის მარჯვენა კუთხე მომტერეულია, მთლიანად თოხი შეიგნითა მიმართულებით ან მხმარებლისკენ პირდაპირ ოდნავად მოლუნულია. სიგრძე: 8,7 სანტ, სიფართოვე: 8,5 სანტ.

სურათი 7: წვეილტულის ორი გატეხილი ნაწილი. მომეტებულად გარეთ გამოწეული წვეტიანი მახვილი მხარეები დაზიანებულია. ცული სავსებით თხელი და პრტყელია. შუა ნაწილი გატეხილია. ტარის გასაყრელი მოწყობილობის არავითარი კვალი არა აქვს. მახვილი მხარის სიგრძეები: 12,6 სანტ და 13,8 სანტ.

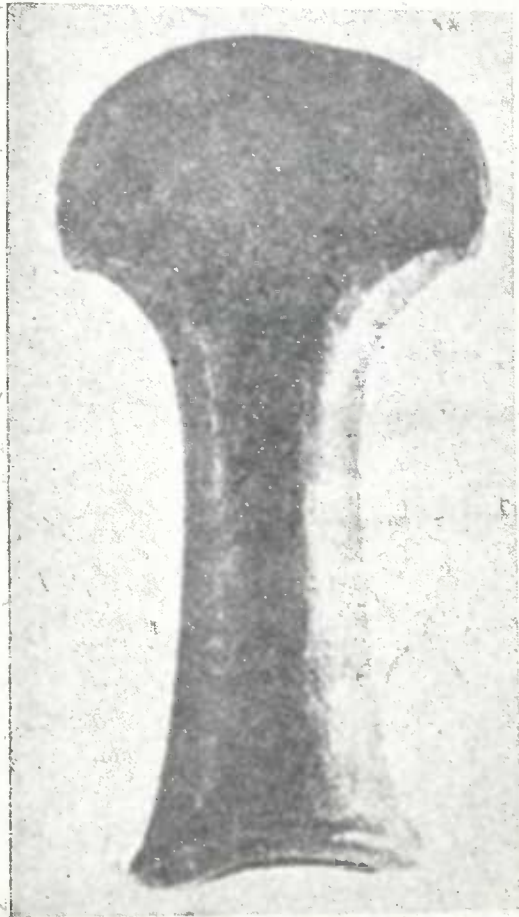
სურ. 3. ტარგანვრეტილი ბრინჯაოს
ცული გვერდზე

სურ. 4. ტარგანვრეტილი
ბრინჯაოს ცული ზემოდან

სურათი 8: ჩამოსხმული შენადნობი. წინეთ მრგვალი ყოფილა, ეხლა მხოლოდ ნახევარზე ცოტათი მეტია შენახული. გაბზარული და წვრილი ნაპრალეებით სავსეა. მაქსიმალური სიფართოვე: 13,7 სანტ.

ნაპოვნნი არქეოლოგიური ძეგლების ასეთ მთლიან კომპლექტად აღმოჩენისდა მიუხედავად მათი თარიღის დადგენა შეუძლებელია. ამ თვალსაზრისით საჭიროა თვალი გადავაგლოთ იმ სხვა ძეგლებს, რომელთა ერთი-მეორესთან დაკავშირებით თარიღის დადგენა უფრო შესაძლებელია. ამ მხრივ განსაკუთრებით 1-2 და 3-4 სურათებზე მოყვანილი ცულები მთავარ დასაყრდენს წარმოადგენენ. გარდა იმისა, რომ ესენი მახლობელ აღმოსავლეთში იშვიათი ტიპები არ არიან, განსაკუთრებით კავკასიაში და სამხრეთ რუსეთში არიან ნაპოვნნი უმთავრესად. საყურადღებოა ამ ორი ცულის (L) ტრუვას (Трува) არქეოლოგიური ნაშთების საგანძურში დაცულ ერთ ბრჭყვიალა ცულთან თუ მთლიანი არა, ნაწილობრივი შესგავსება მაინც¹. არქეოლოგიური ნაშთების საგანძური უმთავრესად შეიცავს

სურ. 5. მილიანი ცული

¹ Heinrich Schlimann, H. Schmidt: ტრუვას არქეოლოგიური ნაშთების კოლექცია 6055.—5058.

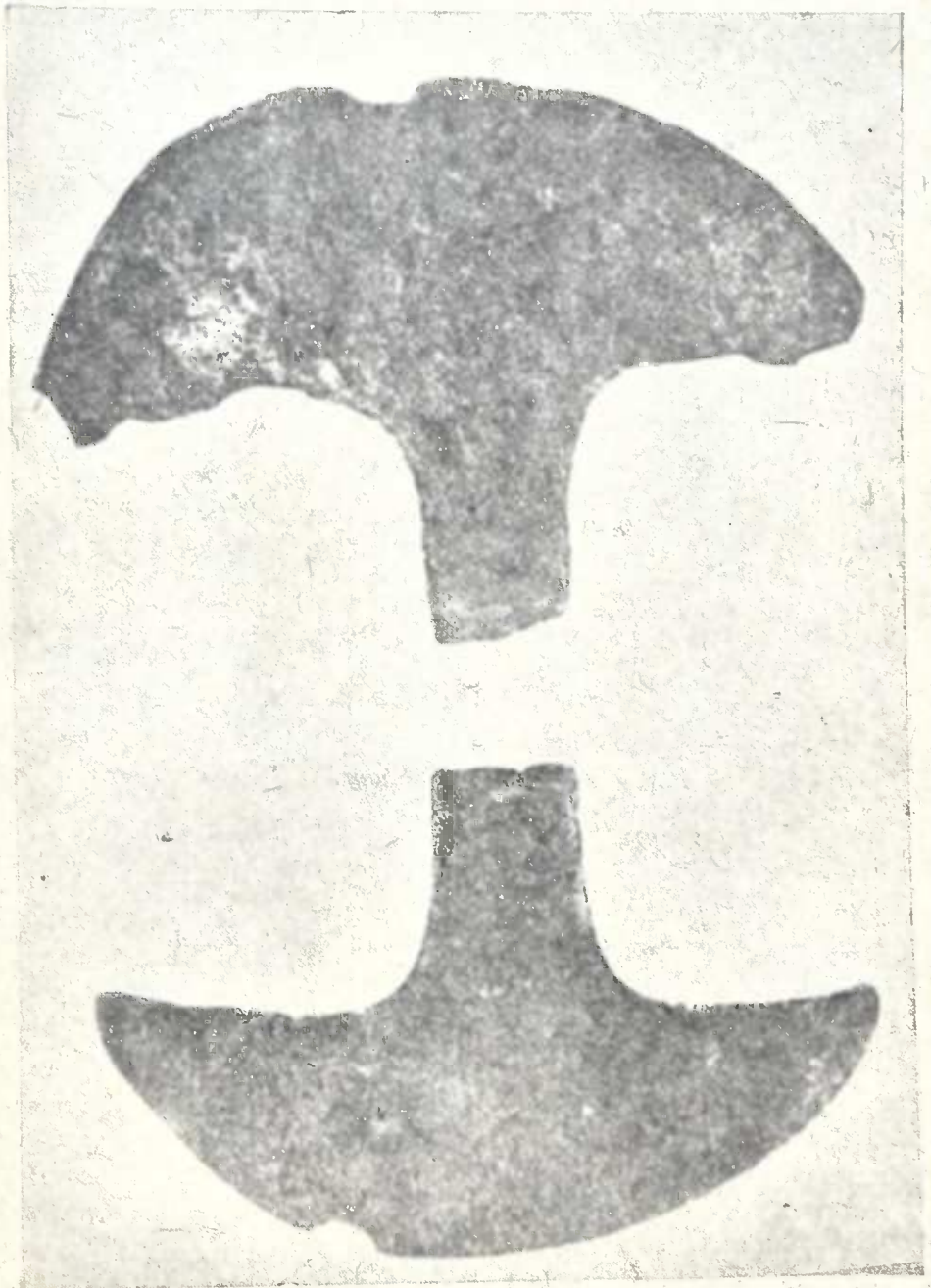
4 ქვის ცულს და ამათგან ერთი გაკეთებულია Lapislazuli-დან: ამათ ჩვენ ცულებთან საერთო დამახასიათებელი თვისებები აქვთ, როგორცაა—მოხრილი მახვილი მხარე და ცულის შუა ნაწილში ოდნავი მოღუნულობა. სხვა ფორმისაა მხოლოდ თავი და მრგვალი, დაახლოვებით შუაში მოთავსებული, ტარის ხერტილი. ამ განსხვავებისდა მიუხედავად მე ვფიქრობ, რომ ცულების ფორმის ერთიდაიგივეობა საყურადღებო არის. ტრუვას ცულები რომ სპილენძის ცულების ფორმის მაჩვენებლები იყვნენ—ამას მუდამ ფიქრობდნენ, რადგანაც ისინი გარკვეულად კულტურულ ფორმას წარმოადგენენ. ფიქრობენ რომ ეს ცულები ტრუვაში ჩრდილოეთში მყოფ გადასახლებულთა საშუალებით არიან მოტანილნი¹. სა-

სურ. 6. ფართო თობი.

მაგიეროდ მასალა, რომლისგანაც გაკეთებულია ცული, ე. ი. ლაპისლაზოლი და მწვანე ქვა (Grünstein), რომლის წარმოშობა შესაძლებელია მხოლოდ აღმოსავლეთიდან, გვიჩვენებს ამის საწინააღმდეგოს. და მართლაც, აღმოსავლეთშიაც ტრუვას ცულების ერთად-ერთ წარმომადგენელს ვპოულობთ, მაგალითად, ბე-

¹ Gordon Childe: The Aryans 133.

სურ. 7 ა-7ბ. ერთი წვეილცულას ორი გატეხილი ნაწილი

სარაბიაში—ბორდინოს არქეოლოგიურ ქველთა შორის¹. ამ თვალსაზრისით ტრევაში დაცული ცულების კავკასიის ანდა აღმოსავლეთ ანატოლიის ცულებთან იგივეობა უფრო შესაძლებელია. ის გარემოება, რომ მეორე ქალაქში ნაპოვ-

სურათი 8. შენადნობი

ნი არქეოლოგიურა ნაშთების საგანძური შეიცავს ეგვიპტის მძივებს და ის რომ ისინი შუა სახელმწიფოს განეკუთვნებიან², ნიშნავს იმას, რომ (ეს არქეოლო-

¹ Max Ebert: სამართ რუსეთი ძველ საუკუნეებში.

² W. Dörpfeld: ტრევა და ილიანი, 392.

გიური ნაშთები) ემთხვევა, მომრგვალებულად რომ ვთქვათ, ქრისტეს წინ 2000-სა და 1750 წლებს შუა ეპოქას. ართვინში აღმოჩენილ არქეოლოგიურ ძეგლთა თარიღს ასე მაღლა აწევით ვერ ღვადგენთ. სამაგიეროდ, იმისდა მიხედვით, რომ მთლიანი ცული (სურათი: 5) აშკარად ამის საწინააღმდეგოს ამტკიცებს, შესაძლებელი არ არის რომ (ისინი) მიეკუთვნოს მეორე ათასეულის შუა ხანაზე უფრო ადრინდელ ეპოქას, ვინაიდან ეს ცული მეორე ათასეულის ორი უკანასკნელი საუკუნის განმავლობაში ძლიერ გავრცელებული იყო, ნაპოვნი ნივთების მთელკომპლექტსაც ჩვენ იმავე თარიღით აღვნიშნავთ. ამასთანავე ერთად 1-2 და 3-4 სურათზე მოყვანილი ცულების ტრუჟაში დაცულ ცულებთან მსგავსება განა იმას არ ჰპოწმობს, რომ ამ ცულის ფორმა არსებობდა უფრო ძველ დროში, ე. ი. მეორე ათასეულის დასაწყისშიაც-ქი? ანდა, მჭედლის მიერ გადასადნობად ხმაარებული მასალა შეიცავდა თუ არა საერთოდ უვარგისს, უფრო ძველი დროის ნაწილებს?

აღმოსავლეთ ანატოლია და კავკასია უძველესი დროიდანვე გახდნენ ძლიერი სავაჭრო ურთიერთობის წყაროდ. ნეოლითისა და სპილენძის ეპოქებში აქ უხვად მოიპოვებოდა ობსიდიანად წოდებული გამჭვირვალე ქვები, რომელიც ძლიერ შორეულ ქვეყნებში გაჰქონდათ. ამრიგად აუცილებელი ხდება ცენტრალური და აღმოსავლეთი ანატოლიის ეტიების (ხეთების) და ეტიებზე (ხეთებზე) უფრო ადრინდელ ეპოქის ობსიდიანის იარაღულობისათვის საჭირო ნედლი მასალის იქედან შესყიდვა. შემდეგში ეს ადგილები ძველი ქვეყნის უმნიშვნელოვანესი სამადნო წარმოების ცენტრი გახდნენ და ამ ნიადაგზე წარმოიშვა ამ ორი ქვეყნის მნიშვნელობა და ავტორიტეტი წინეთ. მეორე ათასეულ საუკუნეში ნაწილობრივ ეტიების (ხეთების) სახელმწიფოს შორჩილი და ნაწილობრივ დამოუკიდებელი მიტანისა და ხურის სახელმწიფოსა და ქრისტეს წინ მე-8 და მე-9 საუკუნეებში ვანის, ურარტუს სახელმწიფოებში სპილენძის, ტყვიის, ოქროსი, ვერცხლის და შემდეგში რკინის მადნეულიც იქნა ნაწარმოები. სომხეთი და შავი ზღვის სახელმწიფოები, (კიზვათნა Kizvatna¹), თორუსისა და პატარა თორუსის მადნეულის საბადოებთან ერთად, ისეთი დიდი სახელმწიფოებისათვის, როგორიცაა ასური და ხეთელთა სახელმწიფო, თვით ეგვიპტისთვისაც-ქი რომ უმთავრეს საიმპორტო წყაროს შეადგენდნენ, სრულებით ეკვიმუტანელი გარემოებაა. ვინაიდან გამსაღებელ ადგილებზე მადნეულის ნაწარმებს ძლიერ ცოტას ვიცნობთ, ბუნებრივია, რომ შეუძლებელი არის გავითვალისწინოთ მადნეულის გადაზიდვის მთელი სტადიები. 1930 წელს ხეთების სახელმწიფოში მდებარე ალიშარში ნახულ იქნა ერთი წყვილცულას ნახევარი, რომელიც სავსებით შეესაბამება 7a და 7b სურათებს². H. Hubert³მა შესაძლებლად დაინახა ეგვიპტის მე-12 დინასტიის (ქრისტეს წინ მე-19 საუკუნე—1788-მდე) თანამედროვე ძველი ეპოქისათვის სომხეთის მთიანი ადგილებიდან ანდა კავკასიიდან

¹ კიზვათნას ადგილმდებარეობის დადგენისათვის: E. Meyer, ხეთების სახელმწიფო და კულტურა, გვერდი 156. F. Bilabel, მახლობელი აღმოსავლეთისა და ეგვიპტის ისტორია, მე-16—11 საუკუნე. ნახ. გვ. 270.

² ანკარის მუზეუმი.

³ H. Hubert, De quelques objets de bronze trouvés à Bihlos Syria 6, 1925.

სირიაში მდებარე ბიბლოსში ბრინჯაოსგან გაკეთებული ჯამდენიმე კისრის რგოლის გატანა.

შესაძლებელია აგრეთვე ტრუვაში დაცული 11-V ქალაქის იარაღეულობის ნაწილობრივად კავკასიიდან და აღმოსავლეთ ანატოლიიდან წარმოშობა. სამწუხაროდ აღმოსავლეთ ანატოლიისა და კავკასიის ძველი მადნეულის საბადოები სათანადო წესების დაცვით დღემდე გამოკვლეული არ არის. მადნეულის სიმრავლემ გამოიწვია არა მარტო ნედლი მასალის გატანის გაცხოველება, არამედ ქვეყნის შიგნით განვითარებული წარმოებაც. აღმოსავლეთი ანატოლია სრულეზით არ არის მოკლებული ნაყოფიერ და დასასახლებლად ძლიერ ხელსაყრელ მინდვრებს; და აღმოსავლეთი ანატოლიის მთიან ტერიტორიაზე იგივე პირობები უნდა არსებობდეს, რაც უფრო მოშორებით აღმოსავლეთში მდებარე კავკასიის სახელმწიფოებში. მეორე ათასეულის დასაწყისში და პირველი ათასეულის პირველ საუკუნეებში კავკასიაში მდიდარ მადნეულის საბადოების წყალობით ჩვენ ვპოულობთ ბრწყინვალე ბრინჯაოს კულტურას. ამ თვალსაზრისით კიდევ უფრო იზრდება მნიშვნელობა ართვინში აღმოჩენილი იმ არქეოლოგიური ნაშთისა, რომელიც ჩვენ მივიჩნიეთ, როგორც მადნეულის ოსტატის მასალა. გარდა იმისა, რომ ეს ნივთები სახელმწიფოს შიგნით მადნეულის წარმოების არსებობის შესახებ წარმოადგენს ისტორიულ დოკუმენტს; იმავე დროს ეს ნივთები, ამავე ქვეყანაში ნაწარმოები მთელი რიგი ტიპების მაჩვენებლებია. ვისურვოთ რომ ახლო მომავალში შესაძლებელი გახდეს თურქეთის აღმოსავლეთ ვილაიეთებში არქეოლოგიური გათხრები და ამის საშუალებით გაშუქებულ იქნეს ის მრავალი საკითხი, რომლებიც დღემდე გადაუწყვეტელია.

Prof. J. L. Myres, A figurine vase from Tiflis, Man, London, february, 1927, № 31, გვ. 27-28

ენიმი-ს შოამბის პირველ ტომში (გვ. 309-312) ჩვენ შემთხვევა გვქონდა მკითხველის ყურადღება შეგვეჩერებინა პროფ. J. Myres-ის ნაშრომზე, რომელიც ქართული კერამიკული ჭურჭლის ერთ სახეს, სახელდობრ „მარანს“ შეეხებოდა. ამჟამად ჩვენ გვინდა მკითხველის ყურადღება შევაჩეროთ პროფ. Myres-ის მეორე ნაშრომზე, რომელიც აგრეთვე ქართულ კერამიკას შეეხება, მაგრამ ამ კერამიკის ისეთი ჭურჭლის სახეს, რომელიც ჩვენში „გოზაურის“ სახელითაა ცნობილი.

პროფ. Myres-ის მიერ აღწერილი ჭურჭელი („გოზაური“), როგორც შემოთმომხსენებული „მარანი“ (პროფ. Myres-ი მას სამუხეუმო დავთრის ჩანაწერის მიხედვით „Marsane“-დ ასახელებს) ბაზელის ეთნოგრაფიული მუზეუმის კუთვნილებას შეადგენს. პროფ. ეგგერს იგი შეუძენია ტფილისში 1914 წელს. ამ ჭურჭლის სახელწოდება შემძენისათვის ისევე, როგორც პროფ. Myres-ისათვის უცნობი დარჩენილა. სინამდვილეში იგი ჩვენებური გოზაურია, რომელიც ქართლ-კახეთსა და რაჭა-ლეჩხუმში დღემდე ხმარებაშია და რომელსაც სხვა დანიშნულებასთან ერთად ადრე საწყავე ჭურჭლის ფუნქციაც ჰქონდა დაკისრებული. სახელოვანი ლექსიკოგრაფი საბა ორბელიანი გოზაურს ასე განმარტავს: „გოზაური—დიდი საღვინე;—გორას ტილი და მისი უმცროსი მოდილო ჭურჭელი (10,5 ივდიო)“¹.

თავის ნაშრომში პროფ. Myres-ს არა აქვს აღნიშნული მის მიერ აღწერილი „გოზაურის“ დამზადების ადგილი. შეიძლება დანამდვილებით ითქვას, რომ იმ კერამიკული ჭურჭლების მიხედვით, რომლებიც საქართველოს მუზეუმებს ეთნოგრაფიულ განყოფილებაშია დაცული და რომელნიც პროფ. Myres-ის მიერ აღწერილი გოზაურის სრულ ანალოგს წარმოადგენენ თავიანთი ფორმით, ტექნიკით, მოჭიქულობისა და თოვალის სახეებით,—ბაზელის მუზეუმის გოზაური ეკუთვნის იმავე კერამიკული ჭურჭლის ქარხანას, რომელსაც საქართველოს მუზეუმის ეთნოგრაფიული განყოფილების ანალოგიური ჭურჭელი, სახელდობრ ნინოწმინდის კერამიკული ჭურჭლის ქარხანას გარეკახეთში. ს. ნინოწმინდა აღმოსავლეთ საქართველოში ქართული კერამიკის დიდი ცენტრი იყო, სადაც

¹ საბა ორბელიანი, ქართული ლექსიკონი, ი. ყიფშიძის და ავ. შანიძის რედაქციით, ტფ. 1928; შტრ. აქვე „გოზაური“—სარწყული (მეფეთა-26, 11)“.

მრავალი მეჭურჭლე და რამდენიმე ჭურჭლის ქარხანა მუშაობდა. აქ დამზადებული ჭურჭელი მრავლადაა საქ. მუზეუმის ეთნოგრაფიულ განყოფილებაში დაცული¹.

ზემოთდასახელებულ ნაშრომში პროფ. Myres-ი სამართლიანად აღნიშნავს მის მიერ აღწერილი ჭურჭლის, გოზაურის, დიდ სამეცნიერო ღირებულებას.

პროფ. Myres-ი სათითაოდ არკვევს ამ ჭურჭლის ფორმას, ყურის მიდგმის წესს, მის პირს, თოვალით დახატულ სახეებს და რელიეფურ ფიგურებს—აღამიანებს, ფრინველებსა და ხარის თავს და საგულისხმო დასკვნამდე მიდის.

მისი აზრით, ფორმის მხრით ეს ჭურჭელი მიეკუთვნება იმ ფორმის ჭურჭელთა რიგს, რომელიც სულ მცირე კლასიკურ ხანიდან მაინც წინააზიაში, კერძოდ ანატოლიასა და სირიაში იყო და არის გავრცელებული. ამავე ჭურჭლის ყურის მიდგმას ყელის შუა ნაწილთან ჩვენ მივყავართ კრეტის წითელ კერამიკამდე, ხოლო ჭურჭლის პირის შექცევას ქვემოთ ადრინდელ ბიზანტიურ ან გვიან ბერძნულ-რომაულ პერიოდამდე.

პროფ. Myres-ის აქ მოყვანილ შეხედულებების გამო შეიძლება აღვნიშნოთ, რომ ქართველი ტომების კერამიკულ ჭურჭლებზე, იმ ჭურჭლებზე, რომლებიც შემონახულია დღემდე, ჩვეულებრივ წესს წარმოადგენს ყურის იმ სახით მიდგმა, როგორც ამას აქვს ადგილი ჩვენს გოზაურზე. ქართული კერამიკული ჭურჭელი ამგვარი ყურით მრავლადაა დაცულა საქ. მუზეუმის ეთნოგრაფიულ განყოფილებაში (იხ. კოლ. №№ 36-08; 18-10/2; 7-12/1-10 და სხვა) და 1937 წელსაც იქნა დამოწმებული ენიშკის ეთნოგრაფიული ექსპედიციის მიერ იმერეთში (შაღდათისა და ჩხარის რაიონები, იხ. ექსპედიციის მასალები, რვეული № 3, გვ. 89-90, ჩანახატები).

გარდა ამისა უნდა აღვნიშნოთ ისიც, რომ წითელი კერამიკა, რომელსაც გოზაურის ყურის სახე უკავშირდება, დღემდე შემონახულია ქართველი ტომებისა და დაღისტნელების ყოფაში (იხ. საქ. მუზ. კოლექციები №№ A. 92-99, A. 89-89, A. 87-89 A, 42-89 და სხვა). ზემოთქმულს უნდა დავსძინოთ ისიც, რომ წითელი კერამიკის ერთ-ერთ უძველეს კერად სამეცნიერო ლიტერატურაში მიჩნეულია მცირე აზია², სახელდობრ კაპადუკია, ქართველი ტომების ადრინდელი სამშობლო.

ავტორი სპეციალურად ჩერდება გოზაურის რელიეფურ ფიგურებზე და ფიქრობს, რომ ამ ფიგურებით გამოხატული სცენა ძველი ბერძნული Syrtos-ის და Kalamatiano-ს სახის ერთხაზოვან ცეკვას უნდა წარმოადგენდეს. მაგრამ იმის გამო, რომ რელიეფური ფიგურების სცენაზე აღამიანების გარდა წარმოდგენილია ფრინველი და ხარის თავი, რომლებიც დაკავშირებულია ნაყოფიერებასთან,—პროფ. Myres-ი ფიქრობს, რომ რელიეფური ფიგურების სცენა უფრო მეტად ნაყოფიერების ცეკვას უნდა წარმოადგენდეს, ვიდრე Syrtos-ისა და Kalamatiano-ს ერთხაზოვან ცეკვას.

¹ ს. ნინოშინდის ჭურჭლის შესახებ იხ. Каталог сельско-хозяйственной выставки, Тифлис 1889 г., აგრეთვე, საქ. მუზეუმის ეთნოგრაფ. განყოფილების კოლექციების კატალოგი, ტ. 1.

² შტრ. A. Christian, Altkleinasiatische Völker; Reallex. für Assyriologie, t 1., ნაკ. 1-2.

პროფ. Myres-ის ეს უკანასკნელი ვარაუდი მის განკარგულებაში მყოფ. მხოლოდ ერთად-ერთი ჭურჭლის რელიეფს ეყრდნობა. ხოლო, თუ ჩვენ გავითვალისწინებთ ქართული კერამიკის სხვა ნიმუშებს და მათთან დაკავშირებულ ეთნოგრაფიულ მასალას, აქ მოყვანილი შეხედულება შეიძლება დასაბუთდეს დამისაღები შვიქმნას.

გოზაური (საქ. მუზ. კოლექცია)

ბაზელის ეთნოგრაფიული მუზეუმის გოზაურთან შესანიშნავ შესადარებელ ჭურჭელს წარმოადგენს საქ. მუზეუმის ეთნოგრაფიულ განყოფილებაში დაცული გოზაური (ნ. სურ., გვ. 313, კოლ. № 1866). ეს უკანასკნელი თავისი ფორმით, მო-

ცულობით, მოჭიქულობით და თოვლით გაკეთებულ სახეებით, ისევე როგორც ყურითა და პირით ბაზელის მუზეუმის გოზაურის იდენტურია. განსხვავება მათ შორის მხოლოდ რელიეფურ ფიგურებშია. საქართველოს მუზეუმის გოზაურს, ისევე როგორც ბაზელის მუზეუმისას, რელიეფური სახეები ყელზე აქვს ამოძერწილი, მაგრამ აქ საქართველოს მუზეუმის ეკზემპლარზე მოცემულია არა სცენა, როგორც ეს ბაზელის მუზეუმის გოზაურზეა წარმოდგენილი, არამედ ამოძერწილია ქალის ფიგურა (წელს ზევით). ფიგურას მკაფიოდ აქვს გამოყვანილი ძუძუები, თმის კავეები, ნაწნავები და მრავალი სხვა დეტალი, რაც გვაფიქრებინებს, რომ ამ რელიეფში განსახიერებელია ნაყოფიერების ღვთაება. ამავე გოზაურის გულსა და მუცელზე ჯვრებია ამოძერწილი.

ეს სახე კიდევ უფრო მკაფიოდ და დიდი რაოდენობით გამოხატულია იმ გოზაურზე, რომელიც ჩამოტანილია შიდა კახეთიდან და ამჟამად დაცულია საქ. მუზეუმის ეთნოგრაფიულ განყოფილებაში (იხ. კოლ. № 32-32).

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ზემოთაღწერილი ნაყოფიერების ღვთაების ქანდაკება ქართული ეთნოგრაფიული მასალას განპარტოებულია მონაცემი არ არის, არამედ ქართულ ეთნოგრაფიულ სინამდვილეში ნაყოფიერების ღვთაება მრავალი სახითაა დამოწმებული; კერძოდ, იგი გვხვდება ჩვენ სვანეთში „ლამარიას“ სახით. მართალია, ეს ღვთაება წარმოდგენილია ორსქესიანი არსების სახით (იხ. საქ. მუზეუმის ეთნოგრაფიული განყოფილებაში კოლექცია № 019-32); მაგრამ, როგორც ვიცით, ორსქესიანობა ამ ღვთაების ერთ-ერთი სახეა. უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ „ლამარიას“ ნაწნავები ზემოთხსენებული გოზაურის ფიგურის ნაწნავების მსგავსად აქვს მოკუმული ნაყოფიერების ღვთაება აგრეთვე მოცემულია თუშური რიტუალური პურების სახით. ამ პურების ერთი ეკზემპლარი (იხ. საქ. მუზეუმის ეთნოგრაფიული განყოფილების კოლექცია № № 032-32) წარმოადგენს ადამიანის ფიგურას აღორაციის პოზაში. მასზე დიდი რაოდენობით გამოხატულია ძუძუები. ასევე ნაყოფიერების ღვთაება გამოხატულია რაკულ საახალწლო პურზე — „ბასილაზე“ (იხ. საქ. მუზე. ეთნოგრაფიული განყოფილების კოლექცია № 011-18). კიდევ მეტი. ამ პურზე გამოხატული ადამიანის სახე მიემსგავსება ბაზელის მუზეუმის გოზაურის ადამიანის სახეებს.

ზემოთქმულს ისიც უნდა დავსძინოთ, რომ ნაყოფიერების კულტი ქართველი ტომების ეთნოგრაფიულ სინამდვილეში მდიდრად იყო წარმოდგენილი (იხ. ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, ტ. I, ტფ. 1928, თავი II, § 5, გვ. 56 და შმდ. და საქ. მუზე. ეთნოგრაფიული გამოფენების სათანადო ექსპონატები).

ამას გარდა უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ ქართულმა ეთნოგრაფიულმა სინამდვილემ იცის არა ერთი სახის ცეკვა, რომელიც ნაყოფიერების ცეკვას წარმოადგენს. აჭარულ-ქანური ხორუმის ზოგიერთი ვარიანტი და თუშური ქორბელელობა ამის დამადასტურებელი მაგალითებია.

როგორც ვიცით, ხორუმი, ისევე როგორც ქორბელელობა წრის სახით ცეკვას წარმოადგენს. ცეკვის პროცესში დროდადრო წრე იხსნება და კვლავ შეიკვრის ხოლმე. ჩვენი შეხედულებით პროფ. Myres-ის მიერ აღწერილ გოზაურზე მოცემული რელიეფური სცენა წარმოადგენს არა ერთხაზოვან ცეკვას, არამედ წრედცეკვის იმ მომენტს, როდესაც წრე გახსნილია იმ მიზნით, რომ

ის კვლავ შეიკრას. ამიტომ ჩვენ აქ მოცემული გვაქვს არა ბერძნული Syrtos-ის და Kalamatiano-ს სახის ცეკვა, რაც თავის-თავადაც არა ბუნებრივი იქნებოდა, არამედ ჩვენებური აჭარულ-ქანური ხორუმი და თუშური ქორბელეაური ცეკვა, დაკავშირებული ნაყოფიერების ღვთაების კულტთან.

ყოველ შემთხვევაში აშკარაა, როგორც პროფ. Myres-ის ნაშრომიდანაც ჩანს, თუ რამდენად ძვირფასი სამეცნიერო-კვლევითი ობიექტია ქართული კერამიკა, რომელშიც თავი შემოუნახავს უძველესი ხანის მოვლენებს. უკანასკნელნი ქართული კულტურის საწყისებთანაა დაკავშირებული. ქართული ეთნოგრაფიის გადაუდებელ მოვალეობას შეადგენს ქართული კერამიკის მასალების სასწრაფოდ შეგროვება, შეგროვილის მეცნიერული დამუშავება და გამოცემა.

გ. ჩიტაია

შეცთობათა გასწორება

გვ. სტ.	არის:	უნდა იყოს:
215 ₂ ქვ.	ჩაიცვი	ჩაიცვა
228 ₀ „	გვეჩვენება	გვეჩვენებინა,
228 ₁₀ „	ამიტომ	იმიტომ
228 ₁₄ „	მტირთველი	მტივრთველი